

LATVIJAS ĢIMENES PAAUDZĒS 2018

Analītisks ziņojums

GGP

LATVIJAS ĢIMENES PAAUDZĒS 2018
ANALĪTISKS ZIŅOJUMS
RĪGA, 2019

Pētījuma pasūtītājs
Pārresoru koordinācijas centrs
Brīvības bulvāris 36, Rīga, LV-1520
<https://www.pkc.gov.lv>

Pētījuma veicējs
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050
<http://fsi.lu.lv>

Starptautiskās pētījumu programmas koordinators
Nīderlandes Karaliskās zinātņu un mākslas akadēmijas
Nīderlandes Starpdisciplinārais demogrāfijas institūts (NIDI)
Lange Houtstraat 19
NL-2511 CV The Hague
The Netherlands
<https://nidi.nl>

Pētījumu programmas vietne
<https://ggp-i.org>

Projekta vadītāja
Ilze Koroļeva

Koordinatori
Aleksandrs Aleksandrovš

Teksta autori
Ija Trapeznikova, Ilze Koroļeva, Māris Goldmanis, Aleksandrs Aleksandrovš

DOI: [10.5281/zenodo.2587219](https://doi.org/10.5281/zenodo.2587219)

© Pārresoru koordinācijas centrs, 2019
© Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2019
© Teksta autori, 2019

IEVADS	4
1. PĀREJA PIEAUGUŠO STATUSĀ	7
1.1. Dzīves notikumu secība pārejā uz pieaugušo dzīvi	9
1.2. «Pieaugšanas trajektorijas»: dzīves notikumu iestāšanās varbūtība līdz 25 gadu vecumam	11
2. PARTNERATTIECĪBAS UN LAULĪBA	16
2.1. Ģimeņu tipi un kopdzīves formas	17
2.2. Uzskati par ģimenes veidošanas priekšnosacījumiem un ietekmi uz indivīdu	22
2.3. Apmierinātība ar partnerattiecībām un partnerattiecību cikli	28
2.4. Laulības un neregistrētu partnerattiecību izbeigšana	30
3. REPRODUKTĪVĀ UZVEDĪBA UN ATTIEKSMES	33
3.1. Paaudžu dinamika reprodutīvās uzvedības modeļos	33
3.2. Reprodutīvo uzvedību ietekmējošie faktori	38
3.3. Reprodutīvie nodomi: determinanti bērnu plānošanai	41
4. VECĀKI UN BĒRNI	47
5. STARPPAAUDŽU ATTIECĪBAS	52
5.1. Bērnu un senioru aprūpe: attieksmes un savstarpējais atbalsts	52
5.2. Attiecības un savstarpējā atbalsta tīkls	58
6. DZIMUMU LOMAS: ĢIMENE UN DARBS	64
6.1. Attieksme pret dzimumu lomām	65
6.2. Mājas darbu un bērnu aprūpes pienākumu sadalījums ģimenē	68
6.3. Darba un ģimenes dzīves saskaņošana dažāda tipa ģimenēs	70
7. DZĪVES KVALITĀTE	76
7.1. Mājsaimniecību materiālā labklājība	76
7.2. Mājokļa jautājumi un to ietekme uz dzīves kvalitāti	84
SECINĀJUMI UN IETEIKUMI	91
Ģimenes politikas attīstībai	91
Dzimstību veicinošai politikai	92
Starppaaudžu sadarbības atbalstam	93
Dzimumu līdztiesības pamatprincipos balstītai dzimstību veicinošai politikai	94
Dzīves kvalitāte novērtējumam	96
PIELIKUMI	98
1. pielikums. Izlases raksturojums	98
2. pielikums. Datu svarošana	100
3. pielikums. Lineārās regresijas rezultāti	101

IEVADS

Ģimenes dzīve visos laikos ir bijis sabiedrības pārmaiņu spogulis. Mūsdienu cilvēka dzīves cikli būtiski atšķiras no iepriekšējām paaudzēm. Jauniem cilvēkiem šobrīd ir daudz vairāk iespēju, taču ir arī daudz izaicinājumu, īpaši tad, ja viņi mēģina sabalansēt darbu, ģimenes un sabiedrisko dzīvi. Tas nozīmē, ka arvien lielāka daļa jaunu cilvēku, pārejot pieaugušo dzīvē, vairs neseko šim dzīves ciklam atbilstošajai tradicionālajai notikumu secībai — vecāku māju atstāšana, laulības, bērnu radīšana — vai arī atliek šos notikumus uz vēlāku laiku savā dzīvē.

Kopš 2000. gadu sākuma Latvijā veikti vairāki pētījumi, kas veltīti ģimenes problēmu izpētei, analizējot tādas tēmas kā kopdzīves pieredze, attiecību statuss un to vērtējums, pienākumu sadale ģimenē, nepilnās ģimenes, šķiršanās, bērnu nozīme ģimenē un bērnu audzināšana, kopdzīves un partnerattiecību tiesiskais regulējums, iedzīvotāju viedoklis un attieksme pret neregistrētu kopdzīvi un laulībām u.tml.¹ Tomēr padziļinātu kvantitatīvu pētījumu, kas vērsti uz demogrāfisko procesu dinamikas izpēti, dzīves notikumu laika un secības atšķirībām, t.sk. ģimenes izveidē un ģimenes dzīves ciklos dažādās paaudzēs, Latvijā līdz šim trūkst. 2018. gadā Pārresoru koordinācijas centrs (PKC) un Latvijas Universitāte (LU) ir spērusi soli pretī zināšanu paplašināšanai par Latvijas ģimenēm un paaudžu attiecībām tajās, uzsākot dalību starptautiskā programmā «Programma Paaudzes un dzimte» (*Generation and Gender Programme — GGP*).

Programmas galveno komponentu un pamatu veido longitudināls pētījums «Generations and Gender Survey» (GGS), kas paredz vienas un tās pašas iedzīvotāju izlases kopas aptauju noteiktos laika intervālos, vidēji ik pēc četriem gadiem. Programma tiek īstenota Eiropas Sociālo zinātņu Pētniecības infrastruktūras ietvaros, un tajā līdz šim iesaistījušās vairāk nekā 20 valstis, dažās no kurām realizēti jau trīs pētījuma viļņi.

Eksperimentālā izstrāde — pētījums «Latvijas ģimenes paaudzēs», kura rezultātu analīze atspoguļota šajā ziņojumā, ir GGP programmas daļa, kas Latvijā īstenota kā pilotprojekts, ievērojot GGP prasības un pilnībā izmantojot šī starptautiskā pētījuma metodoloģiju. Vienlaikus

¹ «Neregistrēto laulību ģimeņu, kurās ir bērni, skaita pieauguma cēloņi un sekas» (2000), kurā analizētas neregistrētā kopdzīvē dzimušo bērnu skaita izmaiņas, to cēloņi un sekas; «Laulību, dzimstības un pozitīvu bērnu un vecāku attiecību veicinošo faktoru izpēte» (2004), kurā autores pētījušas ne tikai bērnu un vecāku attiecības un ģimenes vērtības, bet analizēti arī dati par kopdzīvi un laulību; «Laulību šķiršanas, laulību noturības un dzimstības veicinošo faktoru izpēte» (2005) analīzes rezultātā izdarīti secinājumi par kopdzīvi, laulību neregistrējot, pamatojumiem un šķiršanās cēloņiem; pētījumā «Demogrāfija un ģimenes stāvoklis Latvijā. Iedzīvotāju aptauja» (2008) analizēts iedzīvotāju viedoklis par ģimenes vērtībām un to popularizēšanu, bērnu plānošanu saistībā ar attiecību statusu; pētījumā «Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru analīze» (2013) apkopoti dati par bērnu plānošanas saikni ar attiecību juridisko statusu, kā arī vientuļo vecāku situāciju; «Reģistrētas un neregistrētas kopdzīves faktoru salīdzinoša analīze» (2015) pētīta laulības simboliskā un funkcionālā nozīme; atsevišķos pētījumos padziļināti analizēts partnerattiecību regulējums dažādās valstīs, izvērtēti laulību neregistrēšanas tiesiskie aspekti — piem., pētījums «Par vīriešu un sieviešu neregistrētu partnerattiecību tiesisko regulējumu Eiropā un Latvijā» (2008) un «Ārpus laulības kopdzīves ekskluzīvais statuss tiesībās un tās tiesiskais regulējums Eiropā» (2014). Pētījums par laulību neregistrēšanas problemātiku (2015) piedāvā aptaujas rezultātu un interviju rezultātu analīzi par laulību neregistrēšanas praksi. Latvijas vidustermiņa valsts ģimenes politikas dokuments «Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam» un Rīcības plāns pamatnostādņu īstenošanai 2015.–2017. gadam pievēršas neregistrētas kopdzīves problemātikai.

ar Latviju 2018. gadā programmai pievienojās arī Portugāle un Kazahstāna, gatavojoties projekta nākamajam vilnim, ko starptautiskais konsorcijs plāno īstenot jau 2020. gadā.

GGs uzmanības centrā ir ģimenes dzīves daudzveidība: atšķirīgais un kopīgais valstīs ar dažādu vēsturisko mantojumu, labklājības līmeni un kultūras tradīcijām. Tas padara šo pētījumu par unikālu datu avotu, kas ļauj dziļāk izprast straujās pārmaiņas sabiedrībā un to ietekmi uz cilvēka individuālo dzīves ceļu, jaunas ģimenes veidošanos un ģimenes plānošanu, attiecībām ģimenē, t.sk. starppaaudžu attiecībām un lomu sadalījumu vairāku paaudžu ģimenēs, cilvēku iespējām un nākotnes plāniem. Aptauijot datus, kas veiktas atbilstoši GGS metodoloģijai, pētnieki jau daudzu gadu garumā izmantojuši, lai apzinātu faktorus, kas ietekmē ģimenes dzīves ciklu dinamiku (partnerattiecību veidošanu, pāreju pieaugušo dzīvē, dzimstību, aprūpes un atbalsta pakalpojumu nodrošinājumu, mājsaimniecību pienākumu sadali u.c.).

Pētījuma unikalitāti nodrošina:

- longitudinālā pieeja, kas paredz ar vairāku gadu intervālu uzrunāt vienus un tos pašus indivīdus, tādējādi ļaujot pētniekiem visprecīzāk sekot līdzi izmaiņām individuālajā dzīves gājumā, ģimenē un līdz ar to arī visā sabiedrībā;
- starptautiski salīdzināmi dati, ko nodrošina vienotas metodoloģijas izmantošana, aptaujājot tūkstošiem iedzīvotāju dažādās Eiropas valstīs.

Pētījums aptver visas vecuma grupas: gan jaunus cilvēkus patstāvīgās dzīves sākumā (no 18 gadu vecuma), gan pieredzes bagātus — citās vecuma grupās (līdz 79 gadu vecumam), sniedzot precīzu informāciju par cilvēka dzīves galvenajiem demogrāfiskajiem notikumiem un cikliem vairāku paaudžu dzīvē, sākot jau no pagājušā gadsimta 50. gadu vidus.

Aptaujā tiek iegūta informācija par šādām tēmām: pāreja uz pieaugušo dzīvi (mācības un darbs, vecāku mājas atstāšana, pirmās partnerattiecības, jaunas ģimenes veidošana, labklājība un trūkums); kopdzīve un ģimenes stabilitāte (daudzveidīgās ģimenes formas, balanss starp darbu un ģimeni, pienākumu sadale starp vīriešiem un sievietēm, bērnu plānošana un radišana); paaudžu attiecības (paaudžu lomu izmaiņas ģimenē, starppaaudžu attiecības, pensionēšanās, rūpes par mazbērniem, savstarpējā atbalsta tīkls, aprūpe un palīdzība).

GGs aptaujā iegūtie dati tiek analizēti, izmantojot **kohortu un dzīves ceļa notikumu analīzes metodes**. To pielietošana iespējama, pateicoties retrospektīvam dzīves ceļa pārskatam, ko katrs respondents sniedz, atbildot uz detalizētiem jautājumiem par savu ģimeni — vecākiem, laulātajiem, partneriem, bērnu dzimšanu, radniekiem un draugiem, ar kuriem saista ne tikai radniecība vai draudzība, bet kuri veido arī savstarpējā atbalsta tīklu.

Lai uzzinātu, kā un kādā ātrumā notiek demogrāfiskie procesi dažādos laika periodos, respondenti tiek sadalīti pa desmit vai piecu gadu dzimšanas vai vecuma kohortām atkarībā no analizējamās problēmas.

Dzīves ceļa analītiskā pieeja palīdz izpētīt svarīgu dzīves notikumu, kuriem ir demogrāfiska nozīme, iestāšanās (sākuma) laiku un secību dažāda vecuma kohortās. Par šādiem notikumiem uzskatāma izglītības pabeigšana, darba dzīves uzsākšana un notikumi darba karjerā, attiecību un kopdzīves uzsākšana, laulības reģistrācija, attiecību pārtraukšana vai šķiršanās, bērnu radišana, pārcelšanās, pensionēšanās u.c. Dzīves notikumi tiek reģistrēti, pamatojoties uz respondentu atbildēm un fiksējot mēnesi, gadu, kad tas noticis. Šie dati ļauj aprēķināt

respondenta vecumu konkrēto notikumu laikā, kā arī laika periodu starp diviem notikumiem, piemēram, laulību un tai sekojošu bērna dzimšanu, vai otrādi.

Tāpat respondenti sniedz atbildes par saviem plāniem nākamajiem trim gadiem saistībā ar partnerattiecību reģistrāciju / attiecību pārtraukšanu / šķiršanos, bērnu radīšanu, darba maiņu utt. Vai šie plāni tiks īstenoti, kas notiks respondentu dzīvē, kas ietekmēs pārmaiņas šajos trīs gados, pētnieki uzzinās tikai pēc nākamā viļņa īstenošanas 2020.–2021. gadā.

Programmas ietvaros šobrīd tiek veikts sagatavošanās darbs, izstrādājot konceptus un metodoloģiju jaunam vilnim, un, kā uzsver GGP direktore Anne Gautjera (*Anne Gauthier*), piesaistot šobrīd jaunas dalībvalstis programmas īstenošanā, «viena no [...] galvenajām prioritātēm ir bijusi paplašināt izpratni un informētību par mūsu nākamo datu vākšanas posmu».

Longitudinālo projektu biogrāfiskais raksturs padara šāda veida pētījumus par efektīvāko līdzekli demogrāfisko procesu analīzei, lai gan vienlaikus šādi pētījumi ir ārkārtīgi laikietilpīgi un ļoti dārgi. Atbilstoši budžetam eksperimentālā izstrāde «Latvijas ģimenes paaudzēs» tika realizēta kā GGS pilotprojekts ar samazinātu izlases apjomu.

Ziņojumā atspoguļotā analīze balstīta uz Latvijas iedzīvotāju vecumā no 18 līdz 79 gadiem aptaujas rezultātiem. Aptaujas metode — tieša datorizēta intervija (CAPI) respondentu dzīvesvietā. Izlases metode — daudzpakāpju stratificēta varbūtējā klasteru izlase (izlases aprakstu sk. pielikumā). Realizētās izlases apjoms $n=2283$, datu failā saglabāti 2269 gadījumi. Analīzē izmantota GGS Latvijas kvantitatīvās aptaujas anonimizēto datu versija v1.5.2. Dati ir svaroti attiecībā pret šādām pazīmēm: dzīvesvietas urbanizācijas pakāpe un teritorijas attīstības līmenis (deviņas grupas), dzimums (divas grupas), vecums (6 grupas) (sk. pielikumā).

1. PĀREJA PIEAUGUŠO STATUSĀ

Sākoties 20. gadsimtam, modernizācija, kas pārņēma visas Eiropas valstis, noveda pie nozīmīgām pārmaiņām sabiedrības sociāli ekonomiskajā un kultūras dzīvē. Izmaiņas būtiski skāra arī ģimenes un laulības jomu, pārnesot akcentus no kolektīvā (sabiedriskā) līmeņa uz individuālo (privāto). Sabiedriskie institūti, kuriem iepriekš piemita visuresošs varas resurss (valsts, baznīca), pakāpeniski zaudēja ietekmes sviras uz indivīda privāto dzīvi. To sekmēja modernizācijai raksturīgo pašizpaušmes vērtību un izvēles brīvības nostiprināšanās, kas noveda pie pieaugošas daudzveidības ģimenes uzvedības stratēģiju paletē un vienlaikus arī pie ierasto vērtību sistēmas krīzes.² Iepriekš par nesatricināmiem uzskatīto tradicionālās ģimenes pamatu transformācija ir loģisks vispārējā modernizācijas procesa iznākums. Šis process tika nosaukts par *Otro demogrāfisko pāreju* (turpmāk – ODP).

Pirmā demogrāfiskā pāreja (turpmāk – PDP) ir raksturojama ar vispārējo dzimstības samazināšanos un mirstību, kāda bija novērojama 18.–19. gadsimtā Rietumeiropas valstīs. Arī pašreizējā brīdī tā eksistē lielākajā daļā attīstības valstu. PDP paredz tā saucamā līdzsvara punkta sasniegšanu, kurā iedzīvotāju ataudzi nodrošina vienkārša paaudžu aizvietošana: vidējais dzīves ilgums pieaug līdz 20. gs. 70. gadiem, vidējā fertilitāte samazinās līdz diviem bērniem un iedzīvotāju skaita pieaugums tiecas uz nulli. Tā iemesla dēļ, ka tiek sasniegta paritāte starp iedzīvotāju skaita pieaugumu un samazinājumu, atkrīt «demogrāfiskā» nepieciešamība pēc pastāvīgas migrācijas.

Otrās demogrāfiskās pārejas koncepcijas autori noliedza «līdzsvara punkta» sasniegšanas iespējamību.³ Pilnīgi pretēji, viņi apgalvoja, ka 20. gs. 70. gadu tendences bija pirmais signāls, kas ieskandināja jaunas demogrāfiskās realitātes iestāšanos. Tai piemīt:

- dzimstība zem ataudzes līmeņa;
- partnerattiecību formu daudzveidība, salīdzinot ar tradicionālo laulības institūtu;
- noturīgas saites iziršana starp laulību un dzimtes turpināšanas procesu;
- stabilas dinamikas izzušana iedzīvotāju ataudzē.

Indivīda līmenī ODP ir nenoskaidrojami saistīti ar partneru izvēles brīvības un kopdzīves formu spektra paplašināšanos, atbildības līmeņa paaugstināšanos par dzimumattiecību sekām, ar augstāku nekā iepriekš pēcteču radīšanas plānošanas efektivitāti. Kopumā — ar pieaugošām katra cilvēka iespējām pārvaldīt savu individuālo «demogrāfisko likteni».

Jā PDP noteicošie faktori primāri ir materiāli ekonomiskie, tad ODP lielā mērā nosaka kultūras transformācijas un izmaiņas vērtību apziņā. Izmantojot Ronalda Ingleharta (*Ronald Inglehart*)

²Thornton, A. and Young-DeMarco, L. (2001). Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 63(4); 1009–1037.

³Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: a concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 111(51), 18112–5.

terminoloģiju, var teikt, ka ODP pavada cilvēku pārorientēšanās no «izdzīvošanas» vērtībām uz pašizpaušmē balstītajām.

Jāatzīmē, ka ODP neparedz lineāru attīstības loģiku un vienlaicīgu, visaptverošu laulības — ģimenes uzvedības transformāciju: demogrāfiskās modernizācijas temps un raksturs visciešākajā veidā ir saistīts ar vēsturiskām un kultūras īpatnībām, kā arī konkrētu sabiedrību nacionālu specifiku. Diezgan problemātiski ir iezīmēt skaidru robežu starp demogrāfiskajām pārejām; pat vairāk — ja PDP paredzēja (vismaz teorētiskā līmenī) līdzsvara sasniegšanu starp dzimstību un mirstību, tad viens no būtiskākajiem ODP parametriem ir tās nestabilitāte, neiespējamība fiksēt kādu konkrētu punktu, uz kuru ved demogrāfisko pārmaiņu process.

Cilvēka dzīves ceļu var skatīt kā galveno «atslēgas» notikumu virkni — izglītības iegūšana, profesionālā darbība, ģimenes dzīve. Vairāki no šādiem notikumiem saistīti ar indivīda brieduma sasniegšanu, jaunieša pāreju pieaugušo statusā: mācību iestāžu absolvēšana, separācija (vecāku mājas atstāšana — dzīves sākums nošķirti no vecākiem), pirmais darbs, patstāvīgas ģimenes veidošana un bērnu radīšana. Pētījumu programmas GGP dati (2018. gadā) ļauj mums izkristalizēt indivīdu dzīves trajektoriju atšķirības starp vīriešiem un sievietēm dažādās paaudzēs. Ilustrēsim šīs izmaiņas, salīdzinot nozīmīgāko dzīves notikumu iestāšanās laiku un secību dažādās dzimšanas (vecuma) kohortās. Šajā nolūkā visi GGP respondenti tika sagrupēti 6 dzimšanas kohortās, kur laika intervāls starp kohortām ir 10 gadi.⁴

Lai labāk izprastu uzvedības atšķirības, kas raksturo dažādas paaudzes, analizēti galvenie notikumi, kas iezīmē dažādu brieduma posmu iestāšanās laiku indivīda dzīves gājumā:

- dzīves uzsākšana atsevišķi no vecākiem — vecāku māju atstāšana;
- formālās izglītības iegūšanas nobeigums;
- pirmās kopdzīves uzsākšana;
- pirmās laulības;
- pirmā bērna piedzimšana.

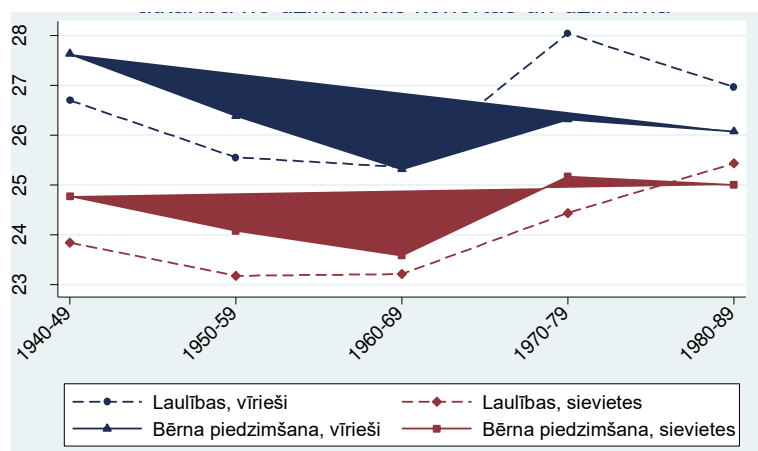
⁴ Visjaunākā no kohortām salīdzinošajā analizē netiek iekļauta, jo respondenti, kuri uz pētījuma veikšanas laiku ir sasnieguši 25 gadu vecumu, ir pārstāvēti tikai ar četriem dzimšanas gadiem (1990–1993) un to raksturojošie mērījumi ir mazāk droši, salīdzinot ar citām kohortām.

1.1. Dzīves notikumu secība pārejā uz pieaugušo dzīvi

Salīdzinot dzīves būtisko notikumu secību dažādās paaudzēs, nozīmīgākās izmaiņas ir novērojamas laulību un bērnu dzimšanas secībā. Vecākajās paaudzēs pirmā bērna piedzimšana tradicionāli sekoja pirmajām laulībām, kamēr jaunākajās paaudzēs šo notikumu secība ir apgriezta otrādi. Turklāt vīriešiem šo notikumu secības maiņa bija vērojama, sākot jau no 20. gs. 70. gadu paaudzes, kamēr sievietēm — no 20. gs. 80. gadiem.

Lai spriestu par būtiskāko dzīves notikumu secību, kas vienlaikus iezīmē indivīda pāreju no jaunieša pieaugušo statusā, vispirms salīdzināsim vidējo vecumu, kad šie notikumi risinājušies dažādās paaudzēs. Datu analīze liecina, ka gan starp paaudzēm, gan starp vīriešiem un sievietēm pastāv nozīmīgas atšķirības notikumu laika un secības ziņā, kas ļauj runāt jau par noteiktām tendencēm (1.1.1. attēls). Tā, piemēram, 20. gs. 40. gados dzimušie vīrieši pirmo reizi apprecējušies vidēji 26,7 gadu vecumā un pirmo reizi kļuvuši par tēviem gandrīz gadu vēlāk (27,6 gadu vecumā), kamēr 80. gados dzimušie pirmo reizi laulājušies vidēji 27,0 gadu vecumā, bet kļuvuši par tēviem gandrīz gadu agrāk — 26,1 gada vecumā. 40. gados dzimušās sievietes pirmo reizi precējušās vidēji 23,8 gadu vecumā un pirmo reizi dzemdējušas gadu vēlāk — 24,8 gadu vecumā, bet 80. gados dzimušajām pirmais bērns dzima jau gandrīz pusgadu agrāk (vidēji 25,0 gadu vecumā) par pirmajām laulībām (25,4 gadu vecumā).

1.1.1. attēls. Pirmo laulību un pirmā bērna piedzimšanas vidējais vecums atkarībā no dzimšanas kohortas un dzimuma

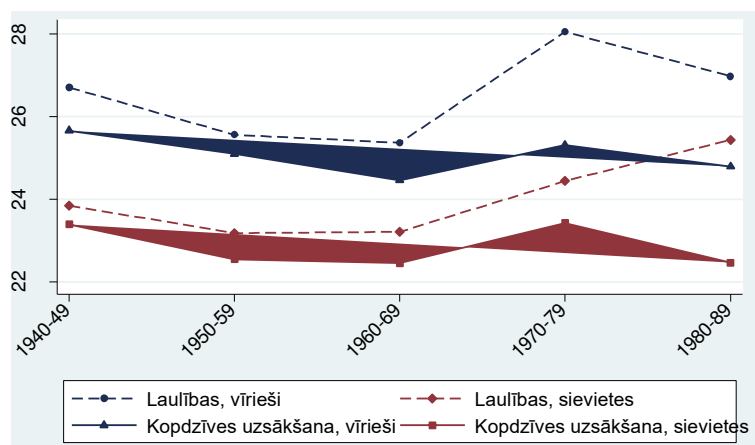

Avots: svaroti GGP Latvijas aptaujas dati.

Salīdzinot tendences, kā mainās šo notikumu iestāšanās vidējais vecums no 1940. līdz 1989. gadam dzimušo paaudzēm, redzam, ka laulību un pirmā bērna piedzimšanas secības maiņa abiem dzimumiem ir notikusi atšķirīgi. Vīriešiem visbūtiskāk ir samazinājies vecums, kurā ir dzimis pirmais bērns (no 27,6 līdz 26,1 gadam), bet sievietēm visbūtiskāk ir pieaudzis laulāšanās vecums (no 23,8 līdz 25,4 gadiem).

Kaut arī vidējais kopdzīves uzsākšanas vecums visu paaudžu un abu dzimumu respondentiem ir zemāks nekā pirmo laulību datums, paaudžu gaitā šī vecuma starpība ir būtiski pieaugusi, kas rāda, ka jaunākajām paaudzēm kopdzīve neregistrētās partnerattiecībās ir daudz vairāk izplatīta nekā vecākajās paaudzēs (1.1.2. attēls).

1.1.2. attēls. Kopdzīves uzsākšanas un laulību vidējais vecums atkarībā no dzimšanas kohortas un dzimuma

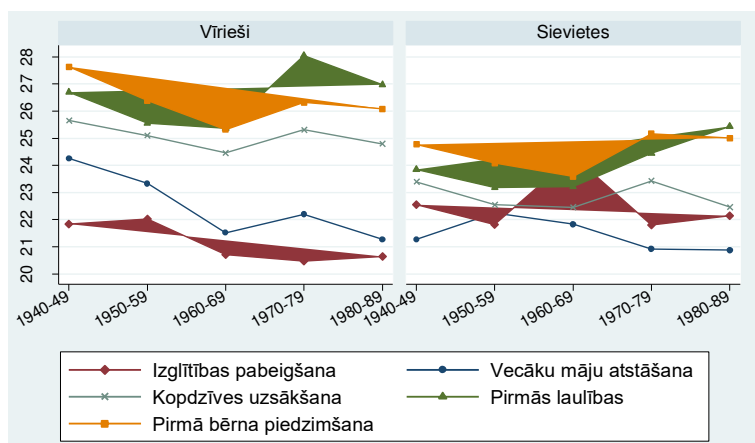
Avots: svaroti GGP Latvijas aptaujas dati.

20. gs. 40. gados dzimušo vīriešu vidējais kopdzīves uzsākšanas vecums (25,7 gadi) bija vienu gadu zemāks nekā vidējais pirmo laulību datums (26,7 gadi), bet sieviešu vidējais kopdzīves uzsākšanas vecums (23,4 gadi) bija tikai 0,4 gadus zemāks nekā vidējais pirmo laulību vecums (23,8 gadi). Turpretī 80. gados dzimušajiem vīriešiem šo vecumu starpība bija pieaugusi līdz 2,2 gadiem (24,8 un 27,0 gadi) bet sievietēm — līdz pat 2,9 gadiem (22,5 un 25,4 gadi).

Latvijā sievietes visās paaudzēs turpina izglīties ilgāk nekā vīrieši. Gandrīz visu paaudžu sievietes (izņemot 20. gs. 50. gadu kohortu) pieaugušā dzīvi atsevišķi no vecākiem uzsāk vēl pirms izglītības pabeigšanas. Savukārt vīrieši izglītību pabeidz, vēl dzīvodami pie vecākiem.

Latvijā sievietes visās paaudzēs (pētījuma izlasei atbilstošajā vecuma grupā) turpina izglītību ilgāk nekā vīrieši (1.1.3. attēls). Ja 40. gadu dzimšanas kohortā vīrieši beidza izglītības gaitas vidēji 21,8 gadu vecumā, bet sievietes 22,5 gadu vecumā, tad 80. gadu paaudzē vīrieši beidz izglītības gaitas vidēji 20,7 gadu vecumā, bet sievietes — 22,1 gada vecumā. Atšķirība dzimumu starpā dažādās paaudzēs laika gaitā tādējādi ir dubultojusies: no 0,7 gadiem 40. gados dzimušajiem līdz 1,4 gadiem 80. gados dzimušajiem. Interesanti arī, ka visu paaudžu vīrieši caurmērā ir beiguši izglītības gaitas vēl pirms separācijas no vecākiem, kamēr gandrīz visu paaudžu sievietes (izņemot 50. gadu kohortu) vispirms ir atstājušas vecāku mājas un tikai tad pabeigušas izglītību.

1.1.3. attēls. Dzīves notikumu iestāšanās vidējais vecums atkarībā no dzimšanas kohortas un dzimuma

Avots: svaroti GGP Latvijas aptaujas dati.

Patstāvīgas dzīves uzsākšanas vecums sievietēm paaudžu gaitā ir tikai nedaudz samazinājies (no 21,3 gadiem 20. gs. 40. gadu kohortai līdz 20,9 gadiem 80. gadu kohortai), taču vīriešiem šī vecuma samazinājums gadu gaitā ir bijis ļoti būtisks (no 24,3 gadiem 40. gadu kohortai līdz 21,3 gadiem 80. gadu kohortai). Rezultātā dzimumu atšķirības ir praktiski izzudušas. 1940. gadu paaudzes vīrieši vecāku mājas atstāja vidēji trīs gadus vēlāk nekā sievietes, bet 80. gadu paaudzē šī atšķirība ir vairs tikai 0,4 gadi.

1.2. «Pieaugšanas trajektorijas»: dzīves notikumu iestāšanās varbūtība līdz 25 gadu vecumam

Analizējot pēc 1940. gada dzimušo indivīdu pieaugšanas trajektorijas, var novērot notikumu secību, kas kopumā raksturo jauniešu pāreju pieaugušo dzīvē mūsdienu sabiedrībā un raksturīga arī lielākajai daļai kohortu mūsu pētījumā: izglītības pabeigšana → patstāvīgas dzīves uzsākšana atsevišķi no vecāku ģimenes → pirmā kopdzīve (partnerattiecības) → pirmās laulības → pirmā bērna piedzimšana. Izņēmums ir pirmās laulības un pirmā bērna piedzimšana trijās jaunākajās kohortās, kur bērna piedzimšana apstēdiz oficiālu attiecību reģistrāciju. Tas atšķir Latvijas iedzīvotājus, piemēram, no Polijas,⁵ Baltkrievijas⁶ iedzīvotājiem (GGP dati).

Lai analizētu šo notikumu iestāšanos minētajā aspektā, tiek novērtēts, cik liela katrā kohortā ir tādu cilvēku proporcija, kuri, sasniedzot 25 gadu vecumu, ir izgājuši cauri visiem nosacītajiem nobriešanas posmiem, kas raksturo pāreju uz pieaugušo dzīvi (1.2.1. attēls). Šis rādītājs — respondentu īpatsvars, kuriem galvenie dzīves notikumi ir risinājušies līdz 25 gadu robežai, — kalpo kā orientieris, lai izveidotu «pieaugšanas trajektorijas» — dzīves notikumu secību, kas ir raksturīgi vienai vai citai kohortai. Analīzes rezultāti apstiprina un papildina jau iepriekšējos secinājumus, kas balstīti uz notikumu iestāšanās vidējā vecuma salīdzinājumu.

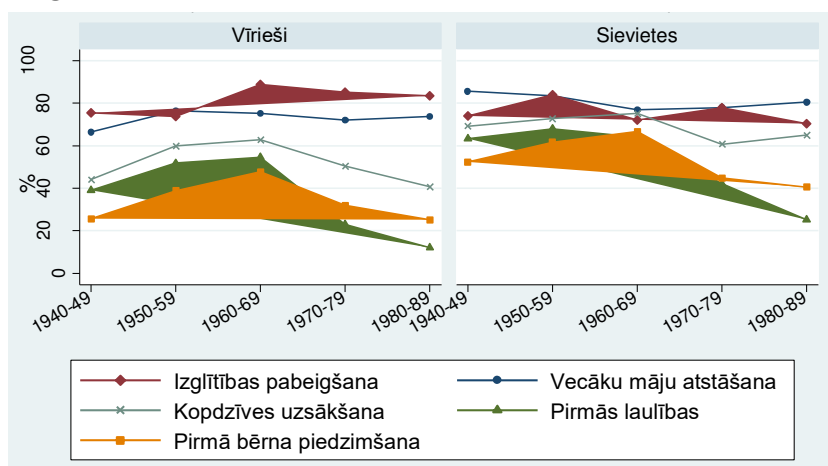
⁵ Kotowska, I. E., Matysiak, A., and Mynarska, M., (Eds.) (2016). The life of Poles: From leaving the parental home to retirement. Warsaw School of Economics. Pieejams tiešsaistē: https://www.ggp-i.org/wp-content/uploads/2017/10/ggp_Life_of_Poles_eng_fin.pdf (sk. 10.10.2018)

⁶ Терещенко, О., Кучера, Т. (ред.) (2018). Беларусь: структура семьи, семейные отношения, репродуктивное поведение. Том II. Анализ результатов исследования «Поколения и гендер». Минск: Белсэньс.

Vispirms atzīmēsim, ka dzīves ceļa notikumus iedalās divās savstarpēji maz saistītās grupās. Pirmā grupa ietver izglītības iegūšanu un separāciju no vecāku ģimenes. Kā jau norādīts iepriekšējā sadaļā, vīrieši izglītības gaitas beidz vidēji ātrāk nekā sievietes, bet, sākot no 20. gs. 80. gadu vidus (1960.–1969. dzimšanas gadu kohorta), vīrieši pabeidz savas izglītības gaitas agrāk nekā iepriekšējās paaudzes. Tajā pašā laikā sieviešu izglītības ilgums praktiski nemainās. Tas, iespējams, skaidrojams ar izglītības veida izvēli — vīrieši biežāk pēc pamatskolas izvēlas iegūt arodizglītību un turpina mācības profesionāli tehniskajās, arodskolās, kuras beidzot uzsāk darba karjeru, kamēr sievietes turpina mācības vidusskolā un pēc tam augstskolā, veltot izglītības iegūšanai vairāk gadu.

Vecāku māju atstāšana visu kohortu sievietēm ir cieši saistīta ar izglītības iegūšanu. Vīriešu vidū līdzīga tendence novērojama vien 1950.–1959. dzimšanas gadu kohortā. Jaunāko kohortu pārstāvji, īpaši gados visjaunākie, uzsāk patstāvīgu dzīvi vēlāk, krietnu laiku pēc izglītības pabeigšanas.

1.2.1. attēls. Dzīves notikumu laika trajektorijas: notikumu iestāšanās varbūtība līdz 25 gadu vecumam (%)

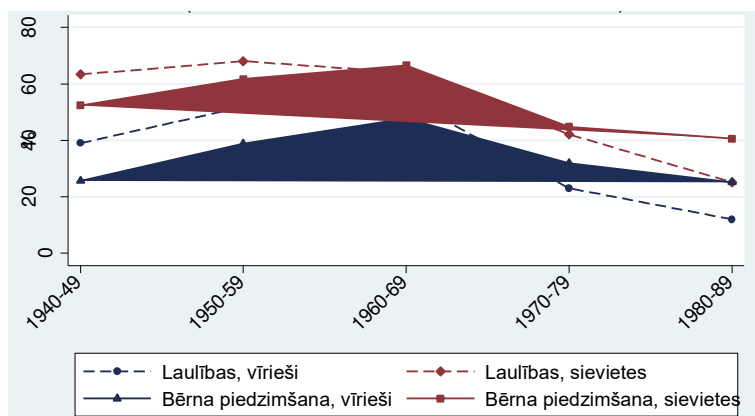

Avots: svaroti GGP Latvijas aptaujas dati.

Otrā notikumu grupa, kas raksturo indivīda pāreju pieaugušo statusā, ietver pirmo partnerattiecību uzsākšanu (kopdzīvi), laulības reģistrāciju un pirmā bērna piedzimšanu (1.2.2. attēls un 1.2.3. attēls). Visās kohortās šie notikumi iestājušies jau pēc formālās izglītības iegūšanas un separācijas no vecākiem. Raksturīgi, ka trijās vecākajās kohortās (1940.–1949., 1950.–1959. un 1960.–1969. gadā dzimušo grupās) vidējais kopdzīves uzsākšanas un laulības reģistrācijas sākuma laiks faktiski sakrīt. Vienlaikus varam novērot arī to, ka šie divi notikumi lielā mērā sakrīt ar bērna piedzimšanu. Turklāt gan vīriešu, gan sieviešu dzīvē šie notikumi iestājas nozīmīgu laiku pēc izglītības iegūšanas un vecāku māju atstāšanas.

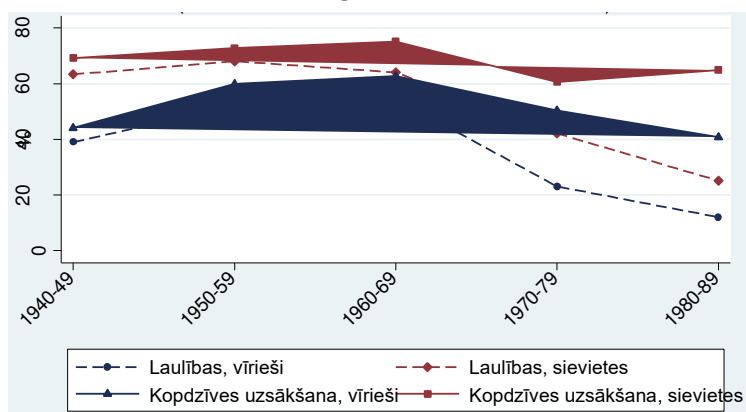
Sākot ar 1970.–1979. dzimšanas gadu kohortu var novērot arvien pieaugošu laulību reģistrāciju kritumu un šī dzīves notikuma attālināšanos no kopdzīves uzsākšanas un pat pirmā bērna piedzimšanas. Turklāt, ja sievietēm bērna dzimšana drīzāk saistīta ar noturīgu kopdzīvi, tad daļa vīriešu acīmredzot izvēlas noslēgt laulību tikai posmā, kad jau tiek gaidīta bērna piedzimšana.

1.2.2. attēls. Dzīves notikumu laika trajektorijas: pirmās laulības un bērna piedzimšanas varbūtība līdz 25 gadu vecumam (%)

Avots: svaroti GGP Latvijas aptaujas dati.

1.2.3. attēls. Dzīves notikumu laika trajektorijas: kopdzīves uzsākšanas un pirmās laulības varbūtība līdz 25 gadu vecumam (%)

Avots: svaroti GGP Latvijas aptaujas dati.

Dziļākai analīzei izsekosim atšķirībām starp kohortām, kas attiecas uz pirmā bērna piedzimšanu laika izteiksmē (mēnešos) pēc laulības reģistrēšanas. Citiem vārdiem, novērtēsim pirmā bērna piedzimšanas varbūtību dažādu vecuma kohortu sievietes vidū pēc noteikta mēnešu skaita, t.sk. pirmo 9 mēnešu laikā pēc laulības reģistrēšanas. Analīzei tiks izmantots varbūtību modelis, kas ir pretējs tradicionālajai izdzīvošanas funkcijai. Šis modelis ļauj attiecināt konkrētus notikumus (pirmdzimtā piedzimšanu) uz tiem kohortas pārstāvjiem, kuriem šie notikumi vēl nav iestājušies. Tātad ar šī modeļa palīdzību mēs varam raksturot pirmā bērna radīšanas procesu trajektorijas konkrētu vecuma kohortu ietvaros.

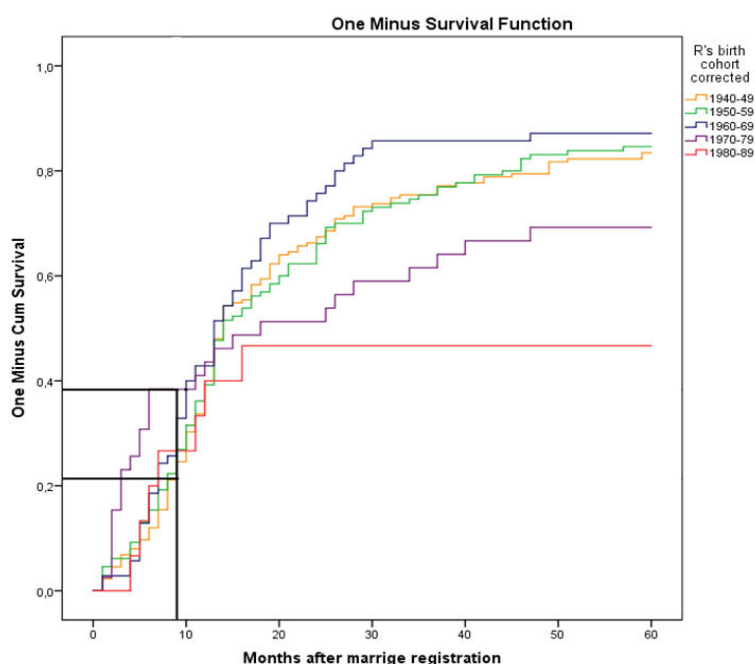
Izdzīvošanas modeli notikumu iestāšanās analīzes ietvaros raksturo šādi parametri (1.2.4. attēls):

- notikums (pirmā bērna ieņemšana pēc laulību noslēgšanas);
- laiks (mēnešu skaits kopš pirmo laulību noslēgšanas līdz pirmā bērna piedzimšanai);
- apakšizlase (sievietes, kurām ir laulību pieredze);
- skaidrojošs mainīgais (vecuma kohorta).

Attēls, kurā atspoguļotas apgrieztās «izdzīvošanas funkcijas», raksturo, kā ar laiku, mēnešos kopš sievietes pirmajām laulībām (horizontālā ass), pieaug varbūtība, ka piedzims pirmais bērns (vertikālā ass).

Tradicionālo pirmā bērna radīšanas procesu pārstāv divas vecākās kohortas: 1940.–1949. gadā un 1950.–1959. gadā dzimušo kohortas, kuru līnijas grafikā (dzeltenā un zaļā) praktiski sakrīt. Pirmā bērna piedzimšanu 9 mēnešu laikā aplūkosim kā laulību noslēgšanu jau grūtniecības laikā. Šāda notikumu secība raksturo aptuveni 20% sieviešu no šīm divām vecuma kohortām. Kopumā piecu gadu laikā (60 mēnešos) no laulības noslēgšanas pirmo bērnu dzemdējušas aptuveni 80% no šīm sievietēm.

1.2.4. attēls. Varbūtība dzemdēt pirmo bērnu pēc noteikta mēnešu skaita kopš laulības noslēgšanas

1960.–1969. gadā dzimušo kohortā (tumši zilā līnija) šis rādītājs nozīmīgi mainījās — 80% pirmdzimto nāca pasaulē 30 mēnešu laikā (2,5 gadi) no laulības noslēgšanas. Tas skaidrojams gan ar dzimstības veicināšanas pasākumu (apmaksāti pirmsdzemdību atvaļinājumi, dzemdību un bērnu kopšanas atvaļinājumi līdz trīs gadu vecumam 80. gados) ietekmi, gan dzimstības pieaugumu pirmajos gados pēc valsts neatkarības atjaunošanas.

Taču jau nākamajā – 1970.–1979. gadā dzimušo kohortā, kuras daļa sākotnēji aktīvi sekoja iepriekšējās kohortas piemēram, bet daļa kohortas aktīvajā bērnu radīšanas periodā saskārās jau ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos un ekonomisko krīzi, pirmo piecu gadu laikā no laulības noslēgšanas pirmdzimto sagaidīja tikai 63% no kohortas. Šajā dzimšanas kohortā laulības noslēgšanu lielākā mērā nekā citās vecuma grupās noteica grūtniecības iestāšanās — gandrīz 40% no visām noslēgtām laulībām.

Visbeidzot jaunākajā no šeit aplūkotajām vecuma grupām (1980.–1989. gadā dzimušo kohorta, oranžā līnija), kuras pārstāvji uz pētījuma veikšanas brīdi sasniedza 30–40 gadu vecumu, pirmo bērnu jau pēc laulībām dzemdēja ne vairāk kā 50% sieviešu.⁷

Aprakstītās likumsakarības ir vērtīgas turpmākai analīzei otrās demogrāfiskās pārejas teorijas kontekstā, jo tās liecina par to, ka mūsdienā Latvijā demogrāfiskās pārmaiņas turpinās.

Balstoties uz izveidotajiem dzīves ceļu modeļiem dažādām vecuma kohortām (dzimušajiem no 1940. līdz 1989. gadam), varam novērot dažas kopējas likumsakarības Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskajā uzvedībā.

Lielākai daļai apsekoto kohortu raksturīga vienota demogrāfisko notikumu secība dzīves gaitā: izglītības pabeigšana → vecāku mājas atstāšana, uzsākot patstāvīgu dzīvi → pirmā kopdzīve → pirmās laulības → pirmā bērna piedzimšana.

Līdz ar apsekojamās kohortas vecuma samazināšanos pieaug sieviešu emancipācijas tendence, kura izpaužas kā laika intervāla palielināšanās starp separāciju no vecākiem un laulībām; proti, arvien nozīmīgāka laika izteiksmē kļūst sievietes neatkarīgās dzīves pieredze.

Atsaucoties uz «apgriezto izdzīvošanas funkciju» aprēķiniem par pirmā bērna dzemdēšanu sievietēm, kuras pirmo reizi stājušās laulībā, skaidri izceļas divas kohortu grupas:

«tradicionālā» grupa (1940.–1969. gadā dzimušās), kurai raksturīga augstāka varbūtība, ka pirmais bērns piedzims pirmo piecu laulības gadu laikā;

otra grupa (1970.–1989. gadā dzimušo kohorta), kuru raksturo tendence atlikt bērna radīšanu, tādējādi pāreja pieaugušo dzīvē — pieaugšanas procesa noslēgums tiek atlikts kopā ar pirmās grūtniecības atlikšanu uz vēlāku laiku, ja netiek pārtraukts pilnībā.

⁷ Šie rezultāti atspoguļo bērnu dzemdēšanu tikai to sieviešu grupā, kurām ir reģistrētas laulības pieredze.

2. PARTNERATTIECĪBAS UN LAULĪBA

Ģimene kā sociāls fenomens ir vairāku zinātņu nozaru un starpdisciplināru pētījumu objekts, t.sk. statistikā, socioloģijā, demogrāfijā, tiesību zinātnēs, pedagogijā, psiholoģijā. No konkrētās zinātnes nozares pieejas un izmantotās metodoloģijas lielā mērā atkarīga ir arī ģimenes jēdziena izpratne.⁸ Latvijas Republikas Satversmē uzsvērts, ka ģimene ir visas sabiedrības vērtība un saliedētas sabiedrības pamats, kurā ikviens rūpējas par sevi un saviem tuviniekiem, kā arī sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu. Socioloģijā ģimene tiek raksturota kā sociāls institūts, kas pastāv jebkurā sabiedrībā un ko raksturo konkrētai sabiedrībai raksturīga demogrāfiskā struktūra, ekonomiskā organizācija, reliģiskie uzskati u.tml.⁹ Ģimenes pamatā tradicionāli ir bijušas radniecīgas saites, laulība vai adopcija. Savukārt antropologi uzsver ģimenes kā kultūras elementa atkarību no dažādiem kultūras apstākļiem, kurš, mainoties citiem kultūras apstākļiem, nevar palikt nemainīgs, tādējādi var uzskatīt, ka norises ģimenēs ir katras sabiedrības pārmaiņu spoguļis.

Teorētiskajā literatūrā tiek izdalītas vairākas ģimeņu formas, tipi un modeļi — atkarībā no ģimenes locekļu radnieciskās struktūras, ģimenes lieluma, bērnu skaita, ģimenes dzīvesvietas aspektiem, ģimenes dzīves cikla posma, ģimenes etniskās un reliģiskās piederības, ienākumiem u.tml.¹⁰ Latvijā, līdzīgi kā citās Eiropas valstīs, ir visai dažādas ģimenes — gan nukleāras, kad ģimenē dzīvo pāris un tā kopīgie bērni, gan paplašinātas, kad ģimenē dzīvo vairākas paaudzes un/vai radnieki, gan arī saliktas ģimenes, kad ģimenē ir arī bērni no iepriekšējām partnerattiecībām. Tāpat ir gan ģimenes, kuras balstītas laulībā, gan tādas, kur partneri dzīvo neregistrētā kopdzīvē, vai kur bērnus audzina tikai viens no vecākiem. Izvērstu analīzi par ģimeņu veidiem un kopdzīves formām sniedz šajā nodaļā apkopotie GGP pētījuma rezultāti.

Papildus GGP pētījumā īpaša uzmanība pievērsta respondentu subjektīvajiem vērtējumiem un attieksmei pret svarīgākajiem personiska rakstura notikumiem cilvēka mūžā. Datu analīzes rezultāti aprakstīti nodaļas turpinājumā, informējot, kā, pēc respondentu domām, ģimenes veidošana ietekmēs viņu personīgo dzīvi finansiālā ziņā un emocionāli. Detalizēti pētīta arī Latvijas iedzīvotāju attieksme pret dažādām kopdzīves formām, to uzsākšanas priekšnosacījumiem (laulība, neregistrētas partnerattiecības) un izbeigšanu, kā arī izzināts respondentu viedoklis par homoseksuālu pāru tiesībām uz vienlīdzīgu attiecību regulējumu. Savukārt ģimenes veidošanas un pastāvēšanas kontekstā analizēti uzskati par bērniem kā vērtību sievietes un vīrieša dzīvē.

⁸ Āboliņa, L. (2016). Ģimene un tās atbalsta politikas attīstība Latvijā (1990–2015). Promocijas darbs. Pieejams tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31863> (sk.10.01.2019.)

⁹ Oxford Bibliographies Online (18/06/2018). Family. Pieejams tiešsaistē: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0019.xml> (sk. 10.01.2019.)

¹⁰ LM (2018). Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. gadam ex-post novērtējums. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf (sk. 10.10.2019.)

2.1. Ģimeņu tipi un kopdzīves formas

Nukleārās ģimenes (pāris ar vai bez bērniem) veido pusi no respondentiem, paplašinātās ģimenes, kur vienā mājsaimniecībā dzīvo vairākas paaudzes, — vienu desmito daļu no aptaujātajām mājsaimniecībām.

Aptaujas rezultātu analīze ļauj izdalīt visizplatītākos mājsaimniecību tipus Latvijā atkarībā no tādiem raksturojumiem kā bērnu skaits, pieaugušo skaits un partnerattiecību veids. 2.1.1. tabulas pirmā daļa parāda mājsaimniecību sadalījumu pēc demogrāfiskā tipa, ņemot vērā ekonomiski atkarīgo mājsaimniecību locekļu skaitu. 2.1.1. tabulas otrā daļa parāda mājsaimniecību sadalījumu pēc partnerattiecību statusa un bērnu esamības. 30% no iedzīvotājiem dzīvo vieni paši un 5% veido ģimenes ar pieaugušo, kas audzina bērnus viens (80% gadījumu tās ir sievietes). Nukleārās ģimenes (pāris ar vai bez bērniem) veido pusi no visiem respondentiem — trešdaļa no šiem respondentiem ir precējušies (19% bez bērniem un 15% ar vismaz vienu bērnu), bet 15% dzīvo neregistrētās attiecībās (8% bez bērna un 7% ar vismaz vienu bērnu). Viena desmitā daļa no mājsaimniecībām ietver vairāk par diviem pieaugušajiem (3% ar bērniem un 7% bez). Kopumā 12% no respondentiem šobrīd dzīvo kopā ar vecākiem.

2.1.1. tabula. Mājsaimniecības raksturojums pēc pieaugušo un bērnu skaita, kā arī pēc attiecību statusa

Mājsaimniecības tips			
pēc pieaugušo un bērnu (ekonomiski atkarīgo) skaita	%	pēc attiecību statusa un bērnu esamības	%
Viens pieaugušais	29,9	Viens pieaugušais	29,9
Viens pieaugušais un vismaz viens bērns	4,6	Viens pieaugušais ar vismaz vienu bērnu	4,6
Divi pieaugušie bez bērniem	32,3	Precēts pāris bez bērniem	18,9
Divi pieaugušie un viens bērns	12,2	Neprecēts pāris bez bērniem	8,2
Divi pieaugušie un divi bērni	8,3	Precēts pāris ar vismaz vienu bērnu	15,0
Divi pieaugušie un trīs vai vairāk bērni	2,8	Neprecēts pāris ar vismaz vienu bērnu	7,3
Vairāk nekā divi pieaugušie bez bērniem	6,7	Cits	16,2
Vairāk nekā divi pieaugušie ar vismaz vienu bērnu	3,2		

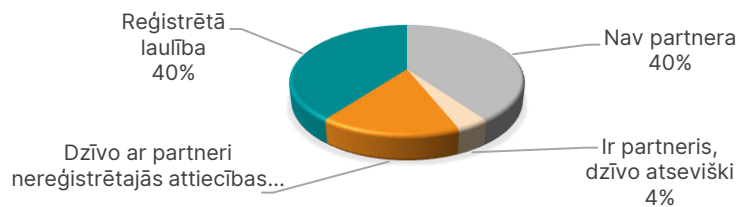
Piezīmes: Bērni (ekonomiski atkarīgie) ietver nepilngadīgos bērnus (līdz 18 gadu vecumam), kas dzīvo mājsaimniecībā, kā arī ekonomiski neaktīvos (parasti skolēnus un studentus) bērnus līdz 24 gadu vecumam, kas dzīvo kopā ar vecākiem.

Pēc ģimenes stāvokļa GGP respondentus raksturo šāds sadalījums: no kopējā aptaujāto skaita 60% ir kopdzīves partneris un 40% nav (2.1.1. attēls). Sadalot respondentus pēc partnerattiecību veida, 40% iedzīvotāju dzīvo registrētā laulībā, 16% dzīvo neregistrētās attiecībās ar partneri, savukārt 4% aptaujāto ir pastāvīgs partneris, dzīvojot atsevišķi.

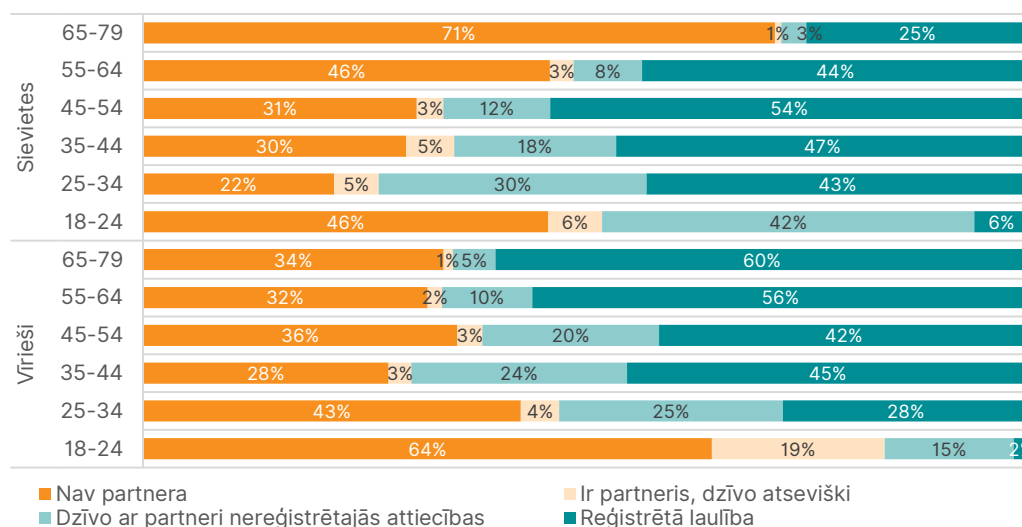
Izskatot detalizētāk sadalījumu pēc partnerattiecību statusa un vecuma grupām, vērojamas izteiktas atšķirības starp sievietēm un vīriešiem (2.1.2. attēls). Vientuļu vīriešu īpatsvars vislielākais ir jaunākajā vecuma grupā (64% jauniešu līdz 25 gadiem nav pastāvīga partnera). Vientuļu vīriešu daļa pakāpeniski samazinās līdz 45 gadu vecuma robežai un saglabājas diezgan nemainīga arī pēc tam — aptuveni vienai trešdaļai no vīriešiem pēc 45 gadu vecuma sasniegšanas nav partneru. Vīriešu vidū vientuļu cilvēku skaits, pieaugot vecumam, turpina mazināties, turpretī sieviešu vidū vecumā pēc 35 gadiem ir novērojama pretēja tendence. Vislielākā atšķirība starp vientuļu vīriešu un sieviešu skaitu veidojas pēc 65 gadu vecuma

sasniegšanas — bez partnera dzīvo 34% vecākā gadagājuma vīriešu un 71% sieviešu 65+ vecuma grupā.

2.1.1. attēls. Respondentu sadalījums pēc ģimenes stāvokļa (%)

2.1.2. attēls. Respondentu sadalījums pēc dzimuma, vecuma un ģimenes stāvokļa (%)

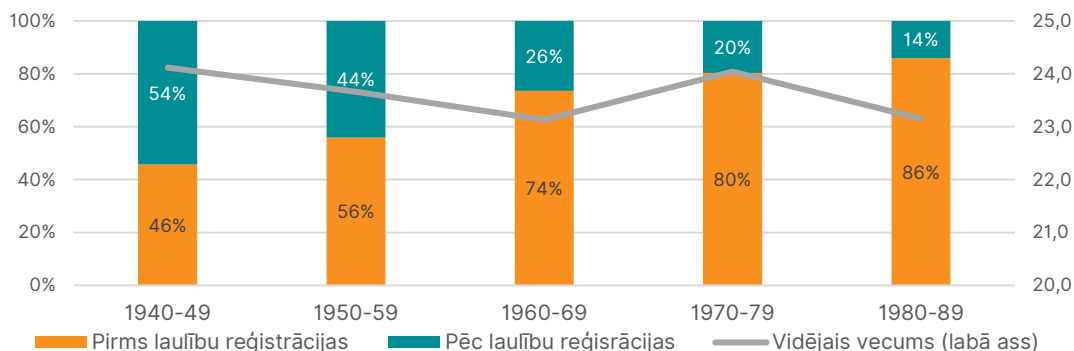
Viena piektā daļa vīriešu līdz 25 gadu vecumam (kas ir vairāk nekā puse no tiem respondentiem, kam ir partneres) dzīvo atsevišķi no savas partneres. Sievietes ir vidēji par 2 gadiem jaunākas par saviem partneriem, tādējādi pat 18–24 gadu vecu sieviešu vidū tikai 6% gadījumu tās nedzīvo kopā ar savu partneri. Neregistrētās partnerattiecības visbiežāk izplatītas 25–44 gadu vecu vīriešu un 18–34 gadu vecu sieviešu vidū.

Kopdzīves uzsākšanas vidējais vecums ir samērā nemainīgs starp paaudzēm — vīrieši sāk dzīvot kopā ar partneri vai sievu vidēji 24 gadu vecumā, kamēr sievietes — 22 gadu vecumā. Savukārt partnerattiecību veids mainās būtiski starp paaudzēm, palielinoties neregistrēto attiecību skaitam un samazinoties reģistrētām laulībām. Šobrīd vairāk nekā četras piektdaļas no jaunākās paaudzes pārstāvjiem sāk dzīvot kopā ar partneri bez attiecību reģistrācijas.

Visiem respondentiem tika lūgts atbildēt uz jautājumiem par viņu pašreizējiem un bijušajiem partneriem, aptaujā norādot gan kopdzīves uzsākšanas, gan laulību reģistrācijas datumu. Tādējādi, sadalot izlasi pa dzimšanas kohortām, varam noskaidrot, kā mainījies pirmo attiecību uzsākšanas vecums, kā arī kopdzīves veids, t.i., reģistrētās un neregistrētās attiecības. Kopdzīves uzsākšanas vidējais vecums salīdzinājumā starp paaudzēm būtiski nemainās,

saglabājoties ap 23 gadiem (22 sievietēm un 24 vīriešiem) (2.1.3. attēls). Taču partnerattiecību statuss pēdējā pusgadsimta laikā ir nozīmīgi mainījies. No cilvēkiem, kuri dzimuši periodā no 1940. līdz 1949. gadam, 54% sākuši dzīvot kopā ar savu pirmo partneri tikai pēc laulībām. Pārējie 46% no šīs kohortas respondentiem uzsāka savas pirmās attiecības kā partnerattiecības bez laulību reģistrācijas. Jaunākās paaudzēs kopdzīves uzsākšana bez attiecību reģistrācijas ir daudz izplatītāka parādība, piemēram, astoņdesmitajos gados dzimušo vidū 86% respondentu sāka kopdzīvi ar partneri pirms (vai bez) laulību reģistrācijas.

2.1.3. attēls. Respondentu sadalījums pēc kopdzīves uzsākšanas ar pirmo partneri, dzimšanas kohortu griezumā

Lai korekti interpretētu šos skaitļus, svarīgi atzīmēt, ka šajās aplēsēs tiek ņemts vērā, vai pāris izveidoja pilnīgi neatkarīgu mājsaimniecību un vai tajā dzīvo vēl kādi cilvēki. Piemēram, ja persona ir pārcēlusies pie partnera un tā vecākiem vēl pirms precībām, bet pēc oficiālas attiecību reģistrācijas izvēkusies, lai veidotu neatkarīgu mājsaimniecību, tad šī persona tiek uzskatīta par tādu, kura uzsāka pirmās partnerattiecības neregistrētā kopdzīvē.

Skatoties uz attiecībām ar pašreizējo partneri, varam sadalīt visas laulības pēc reģistrācijas gada un izpētīt, cik ilgi laulātie dzīvojuši kopā pirms attiecību reģistrācijas. Īpaši aktīvas izmaiņas kopdzīves uzsākšanā un ģimenes veidošanā vērojamas kopš 20. gs. 90. gadu sākuma. Līdz 1990. gadam kopdzīvi ar savu pašreizējo partneri bez laulības reģistrēšanas uzsākusī mazāk nekā puse pāru. Toties pēc 1990. gada šis rādītājs pakāpeniski pieaug — no 2010. līdz 2018. gadam trīs ceturtdaļas reģistrēto laulību tika noslēgtas pēc neregistrētas kopdzīves perioda (2.1.2. tabula).

Neregistrētas kopdzīves ilgums variē no dažiem mēnešiem līdz vairākiem desmitiem gadu, taču visbiežāk tas paliek viena gada robežās (65%). Vēl piektdaļai respondentu attiecību formālais statuss mainījies 2–3 gadu periodā, pārējiem 15% respondentu bijusi vidēji 8 gadu kopdzīves pieredze pirms oficiālas attiecību reģistrācijas. Vidējais kopdzīves ilgums pirms attiecību reģistrācijas laika gaitā ir palielinājies, sākot ar laika posmu no 4 mēnešiem pirms laulības pirms 1980. gada līdz gandrīz četriem gadiem pirms laulībām, kas reģistrētas laikā no 2010. līdz 2018. gadam (2.1.2. tabula). 2.1.2. tabula parāda kopdzīves ilgumu attiecībās, pēc kurām pāris pieņēmis lēmumu apprecēties. Taču liels iedzīvotāju īpatsvars — 29% no tiem, kas dzīvo ar partneri, un 16% no visiem respondentiem — dzīvo neregistrētās partnerattiecībās (2.1.2. attēls). Divas piektdaļas no šiem respondentiem dzīvo neregistrētā kopdzīvē ilgāk par 10 gadiem, viena ceturtdaļa — vairāk nekā 15 gadus, bet 10% pāru dzīvo kopā jau vidēji 28 gadus.

2.1.2. tabula. Neregistrētās kopdzīves pirms laulības īpatsvara un ilguma izmaiņas (no respondentiem, kas šobrīd dzīvo ar partneri): dalījums pēc dzimšanas kohortas

<i>Laulības reģistrācijas gads</i>	<i>Kopdzīves uzsākšana pirms laulības reģistrācijas Respondentu īpatsvars</i>	<i>Vidējais neregistrētās kopdzīves ilgums (mēnešos)</i>	<i>Vidējais mēnešu skaits līdz bērna piedzimšanai pēc laulības</i>
Pirms 1980	32	4	22
1980–1989	50	9	9
1990–1999	66	14	4
2000–2009	68	31	–3
2010–2018	77	46	–41
Kopā	58	22	–1

Piezīmes: Negatīvs starplaiks starp laulību un bērna piedzimšanu nozīmē, ka bērns piedzima pirms laulības reģistrācijas.

2.1.2. tabula atspoguļo arī vidējo laika posmu (mēnešos) starp laulības reģistrāciju un bērna piedzimšanu. Piemēram, no laulībām, kas tika reģistrētas pirms 1980. gada, pirmais bērns piedzima vidēji 22 mēnešu laikā pēc reģistrācijas. 80. gados reģistrētajām laulībām bērnu piedzimšana ir raksturīga vidēji 9 mēnešus pēc attiecību reģistrācijas. Savukārt kopš 2000. gada bērni vidēji piedzimst pirms stāšanās laulībā — laika periodā no trim mēnešiem 2000.–2009. gadā līdz 40 mēnešiem 2010.–2018. gadā.

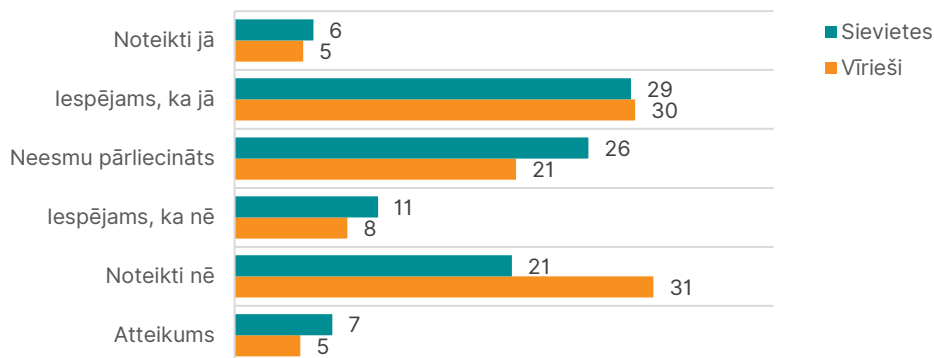
Daļu no laulību reģistrācijas ir veicinājusi bērna piedzimšana. No respondentiem, kuri dzīvojuši neregistrētās attiecībās un pēc tam apprecējušies, 80% ir bērni. No šiem 15% bērns piedzimis pusgadu ilgā laika periodā kopš kopdzīves statusa maiņas (laulību reģistrācijas) un 12% bērns ir piedzimis 1–3 gadus pirms oficiālās attiecību reģistrēšanas. Tomēr katrs septītais pāris (15%) demonstrē augstu noturīguma pakāpi: bērns ir piedzimis krietnu laiku pirms attiecību reģistrēšanas (ilgāk nekā 3 gadus pirms laulības) un acīmredzot lēmumu par precēšanos ietekmējuši citi faktori.

Trešdaļa no neregistrētās attiecībās dzīvojošajiem respondentiem plāno precēties tuvāko trīs gadu laikā, tiesa, sievietes to vēlētos ievērojami biežāk nekā vīrieši. Šis īpatsvars strauji samazinās, palielinoties vecumam. Vēlme reģistrēt attiecības ir gandrīz divreiz augstāka, ja ģimenē ir nepilngadīgi bērni.

Aptaujas rezultāti ļauj mums detalizētāk izpētīt neregistrētās partnerattiecībās dzīvojošo vēlmi precēties tuvāko trīs gadu laikā, kā arī noteikt šo lēmumu ietekmējošos faktorus. 2.1.4. attēls parāda, ka no partnerībā dzīvojošajiem aptuveni viena trešdaļa sieviešu un vīriešu ir gatavi reģistrēt laulību tuvāko 3 gadu laikā. Vislielākā atšķirība starp dzimumiem ir novērojama tieši negatīvajā attieksmē — 31% vīriešu, salīdzinot ar 21% sieviešu, noteikti neplāno reģistrēt savas attiecības. Apvienojot atbildes «noteikti jā» un «iespējams, ka jā», mēs varam secināt, ka varbūtība (plāni) apprecēties ir atkarīga no respondentu vecuma, bērnu skaita, izglītības un sociāli ekonomiskā stāvokļa. Respondentu īpatsvars, kas plāno precēties 3 gadu laikā, samazinās, pieaugot vecumam, no 63% un 47% atbilstīgi 18–24 un 25–34 gadu vecuma grupās līdz 8% un 3% 55–64 un 65–79 gadus veco respondentu vidū. Vēlme reģistrēt attiecības ir gandrīz divreiz augstāka, ja ģimenē ir nepilngadīgi bērni (28% bezbērnu ģimenēs un 46% ģimenēs ar vismaz vienu bērnu). Šķiet, ka jauniešu vidū kopdzīve tiek uzskatīta lielā mērā par normu vai pat nepieciešamu rīcību pirms laulībām — tikai 4% no respondentiem 18–24 gadu

vecumā ir laulāti, bet trīs piektdaļas no tiem, kam ir partneris, plāno reģistrēt savas attiecības tuvākajā laikā.

2.1.4. attēls. Respondentu, kas dzīvo neregistrētās attiecībās, sadalījums pēc dzimuma un plāniem apprecēties tuvāko 3 gadu laikā (%)

Piezīme: Atbildes uz jautājumu «Vai Jūs plānojat precēties ar kādu / savu partneri nākamo 3 gadu laikā?»

Sakarība starp attiecību reģistrācijas plāniem un izglītības līmeni, īpaši vīriešu vidū, nav tik izteikta (2.1.3. tabula). Sievietes ar augstāko izglītību biežāk nekā ar vidējo vai zemāku izglītību plāno apprecēties tuvāko trīs gadu laikā. Vīrieši savukārt izrāda vēlmi reģistrēt savas attiecības visbiežāk, ja viņiem ir vispārējā vidējā izglītība, un visretāk gadījumos ar vidējo profesionālo izglītību. Dati liecina, ka nodomu reģistrēt attiecības ietekmē arī pāra materiālais stāvoklis. Sadalot kopīgos respondenta un partnera ienākumus piecās grupās (pēc kvintilēm), jāsecina, ka sievietes pirmajā (zemākajā) kvintilē neplāno reģistrēt savas attiecības, ienākumu grupā, kas atbilst 2. un 3. kvintilei, viņu vēlēšanās apprecēties ir zem vidējās vērtības un divās augstākajās kvintilēs laulību plāni gandrīz dubultojas. Vīrieši arī plāno precēties biežāk, ja pāra ienākumi ir 4. un 5. kvintilē, taču arī grupā ar viszemākajiem ienākumiem vairāk nekā ceturtdaļa vīriešu gribētu reģistrēt savas attiecības tuvākajā laikā.

2.1.3. tabula. Respondentu īpatsvars, kas plāno reģistrēt laulību tuvāko 3 gadu laikā (no visiem neregistrētās attiecībās dzīvojošajiem): dalījums pēc izglītības, ienākumu līmeņa un dzimuma (%)

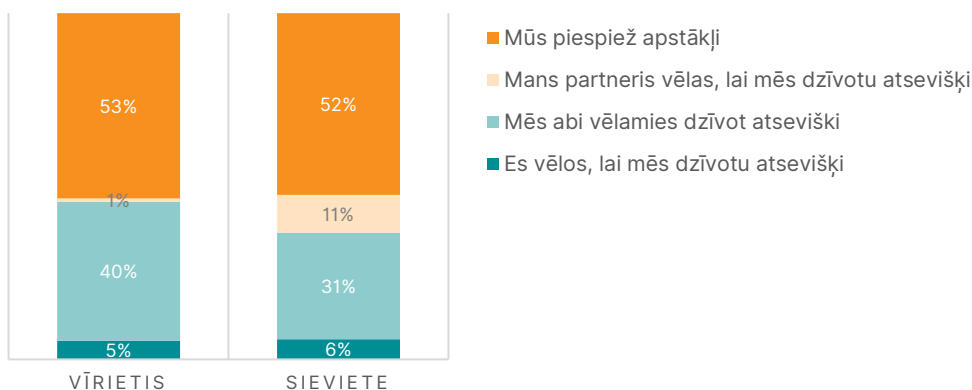
	Vīrieši	Sievietes
Izglītības līmenis:		
Zemāka par vidējo	27	36
Vispārējā vidējā	53	35
Vidējā profesionālā	25	26
Augstākā	33	41
Respondentu + partneru kopējie ienākumi:		
1.kvintile (zemāka)	28	0
2	14	26
3	5	21
4	43	47
5.kvintile (augstāka)	32	40

Piezīme: Respondentu īpatsvars, kas atbild «noteikti jā» vai «iespējams, ka jā» uz jautājumu «Vai jūs plānojat precēties ar kādu / savu partneri nākamo 3 gadu laikā?»

Aptuveni puse no respondentiem, kas dzīvo atsevišķi no sava partnera, ir spiesti to darīt darba, mājokļa vai finansiālo apstākļu dēļ. Pārējie uzskata, ka vēl nav gatavi dzīvot kopā vai arī vēlas saglabāt neatkarību. Vairāk nekā puse no atsevišķi dzīvojošajiem partneriem vēlētos uzsākt kopdzīvi tuvāko 3 gadu laikā.

Respondenti, kuriem ir partneris, bet kas dzīvo atsevišķi, tika aicināti nosaukt argumentus dzīvošanai atsevišķi. 2.1.5. attēls parāda, ka aptuveni puse no respondentiem ir lielā mērā apstākļu spiesti to darīt. Diezgan vienlīdzīgi starp dzimumiem — 5% vīriešu un 6% sieviešu vienpusēji grib dzīvot atsevišķi no sava partnera. Savukārt 11% no sievietēm jūt, ka tā ir viņu partneru vēlēšanās, kamēr vīriešu vidū šo atbildi bija izvēlēties tikai 1% aptaujāto. Pārējie — gandrīz trešdaļa sieviešu un 40% vīriešu saskaņā ar savu un partnera vēlmi ir ar mieru dzīvot atsevišķi. Raksturojot detalizētāk vienas vai citas izvēles iemeslus, kāpēc respondenti vai viņu partneri izvēlas dzīvot atsevišķi, vairākums no atbildēm ir «lai saglabātu neatkarību» (38% gadījumu) vai «neesam vēl gatavi dzīvot kopā» (45%). Savukārt to respondentu vidū, kas ir spiesti dzīvot atsevišķi apstākļu dēļ, 44% norāda darba iemeslus, 18% mājokļa un 8% finansiālus apstākļus.

2.1.5. attēls. Respondentu, kas dzīvo atsevišķi no partnera, argumenti dzīvošanai atsevišķi: dalījums pēc dzimuma

Vairāk nekā puse respondentu, kas dzīvo atsevišķi no pašreizējā partnera, norāda uz nodomu uzsākt kopdzīvi tuvāko 3 gadu laikā — 14% atbildot «noteikti jā» un 41% izvēloties atbildi «iespējams, ka jā». No tiem, kas plāno uzsākt kopdzīvi, trīs ceturtdaļas gribētu vispirms kādu laiku padzīvot kopā un pēc tam apprecēties (salīdzinot ar nodomu tikai padzīvot kopā vai tikai apprecēties).

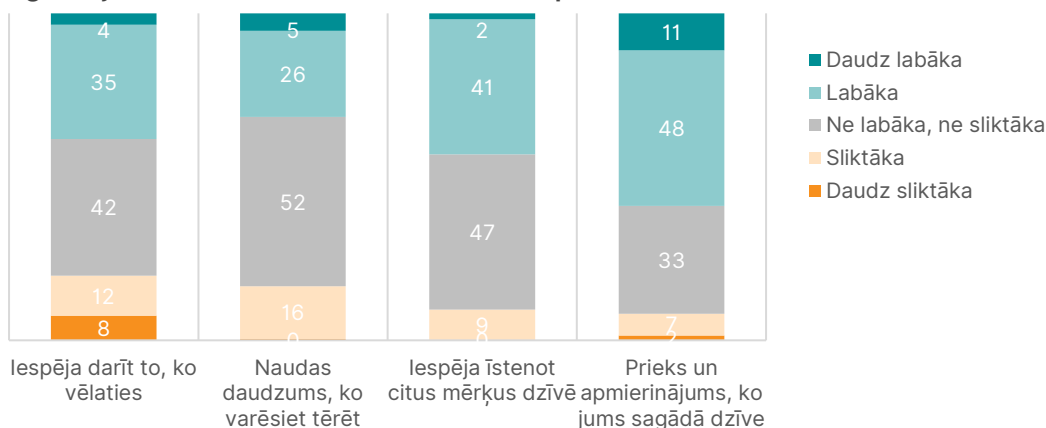
2.2. Uzskati par ģimenes veidošanas priekšnosacījumiem un ietekmi uz indivīdu

GGP pētījumā īpaša uzmanība pievērsta indivīda subjektīvajiem vērtējumiem un attieksmei pret svarīgākajiem personiska rakstura notikumiem cilvēka mūža gājumā. Aptaujā iekļauti vairāki jautājumu bloki, kas noskaidro respondenta viedokli par to, kā individuālā rīcība vai kāds notikums (piemēram, laulības, bērna radišana, pensionēšanās) ietekmētu dažādus dzīves aspektus.

Ģimenes veidošana galvenokārt saistās ar pozitīvām izjūtām, tiek sagaidīts, ka pieaugs dzīvesprieks un apmierinātība ar dzīvi, iespēja dzīvē īstenot citus mērķus. Katram piektajam respondentam bažas rada neatkarības zaudēšana.

Ģimenes veidošanas kontekstā tiek noskaidrots viedoklis par varbūtējām vai teorētiski prognozējamām izmaiņām, ja respondents nākamo 3 gadu laikā uzsāktu dzīvot kopā ar savu partneri. 2.2.1. attēls atspoguļo iedzīvotāju sadalījumu pēc viņu prognozēm, kā mainītos rīcības un finanšu brīvība u.tml., sākot dzīvot ar partneri vienā māsaimniecībā. Kopumā nozīmīgi lielāka daļa respondentu piekrīt tam, ka kopdzīves uzsākšanai būtu vairāk pozitīva nekā negatīva ietekme uz viņu dzīvi. Vislielākās pozitīvās pārmaiņas tiek sagaidītas emocionālajā jomā un ir saistītas ar dzīvesprieka un apmierinājuma pieaugumu (60% gadījumu), tāpat cilvēki pozitīvi raugās uz iespēju īstenot citus mērķus savā dzīvē (43%). Uzsākot kopdzīvi ar citu cilvēku, vislielākās šaubas respondentiem ir par viņu neatkarības saglabāšanu — iespēju darīt to, ko viņi vēlas, — 20% līdz ar kopdzīves uzsākšanu sagaida situācijas pasliktināšanos, lai gan arī šī grupa ir mazāka nekā respondentu daļa, kas sagaida uzlabojumus šajā jomā (39%). Naudas ziņā vairāk nekā puse respondentu uzskata, ka viņu situācija nemainīsies, trīs desmitdaļas cer uz uzlabojumiem, bet 16% domā, ka viņi būs spiesti samazināt savus tēriņus.

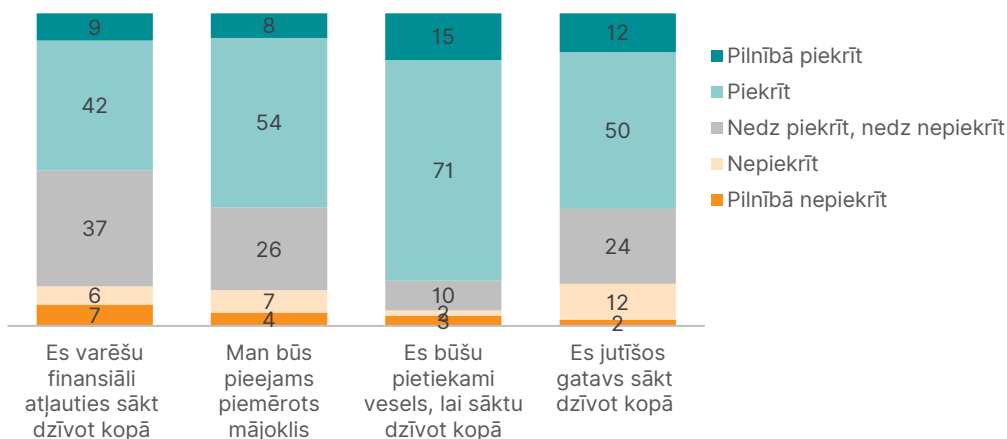
2.2.1. attēls. Respondentu subjektīvais vērtējums par kopdzīves ar partneri prognozējamo ietekmi uz dažādiem dzīves aspektiem

Piezīmes: Respondenti tika lūgti atbildēt uz jautājumu: «Pieņemsim, ka nākamo 3 gadu laikā Jūs sāktu dzīvot kopā ar savu partneri. Jūsaprāt, kā tas ietekmētu dažādus Jūsu dzīves aspektus?»

Cits kopdzīves plānošanas aspekts saistīts ar pašnovērtējumu un objektīvo apstākļu izvērtējumu. Iepriekš aplūkots atbilstošais sadalījums skaidri norāda uz to, ka darba, mājokļa un finansiālie apstākļi ir ļoti svarīgi iemesli, kāpēc indivīdi ir spiesti dzīvot atsevišķi no partnera. Respondentiem tika lūgts izteikt savu viedokli, kādi nosacījumi būtu izpildāmi, pirms viņi varētu uzsākt dzīvot kopā ar savu partneri. 2.2.2. attēls parāda, ka vairākums aptaujāto ir pārliecināti, ka viņi būs gatavi uzsākt kopdzīvi tuvāko gadu laikā. Ļoti pozitīva attieksme ir novērojama veselības stāvokļa vērtējumā (86% respondentu uzskata, ka viņi ir pietiekami veseli, lai sāktu dzīvot kopā ar partneri), kā arī piemērota mājokļa pieejamībā (62%) un vispārējā gatavībā (62%) uzsākt kopdzīvi ar kādu cilvēku. Salīdzinoši lielākas šaubas, domājot par kopdzīvi nākotnē, raisa finanšu nodrošinājums, lai gan arī šajā jomā puse (51%) respondentu ir pārliecināti (salīdzinot ar 13%, kas nav), ka varēs finansiāli atļauties uzsākt dzīvot kopā ar savu partneri.

2.2.2. attēls. Gatavība un priekšnoteikumi kopdzīves uzsākšanai ar partneru tuvāko 3 gadu laikā (%)

Piezīmes: Respondenti tika lūgti atbildēt uz šādu jautājumu: «Es nolasīšu dažus apgalvojumus par nosacījumiem, kas, iespējams, būtu jāizpilda, pirms cilvēks uzsāk kopdzīvi ar partneri. Lūdzu, sakiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šiem apgalvojumiem?» Katrs apgalvojums attiecas uz kopdzīves uzsākšanu ar savu partneri tuvāko 3 gadu laikā.

Kā rāda iepriekš veiktie pētījumi, gan laulība, gan neregistrēta kopdzīve Latvijas sabiedrībā tiek akceptēti kā iespējami ģimenes modeļi, tie savstarpēji neizslēdz viens otru, bet drīzāk ir vienu attiecību dažādi posmi.¹¹ To apliecina arī GGP dati — tikai 1 no 10 respondentiem uzskata, ka laulība ir novecojusi institūcija, vienlaikus pieaugot atbalstam neregistrētai kopdzīvei, pat bez nodoma precēties.

2.2.3. attēls parāda respondentu attieksmes pret neregistrētu kopdzīvi un laulību, balstoties uz dažādiem apgalvojumiem (par laulību kā institūciju, par kopdzīvi pirms laulības un par šķiršanos).

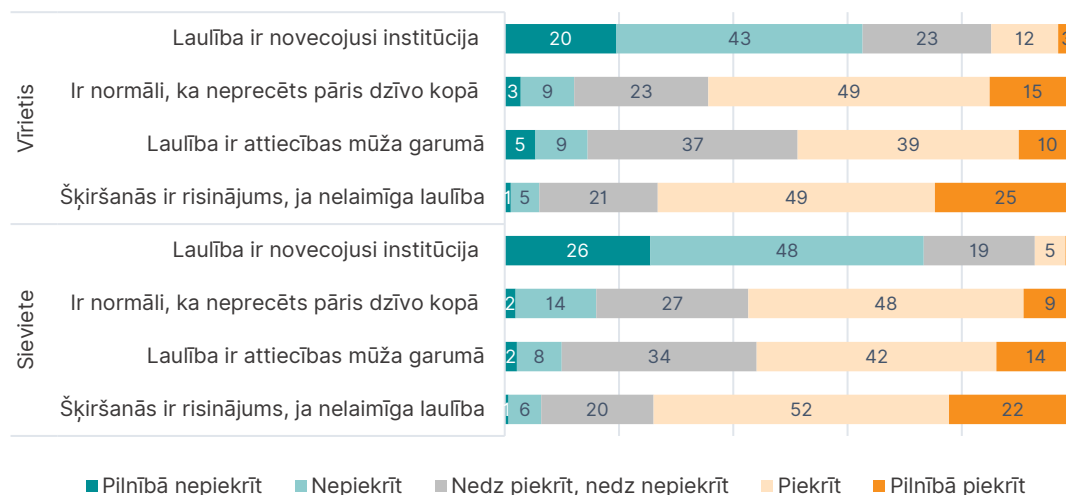
Aptaujas rezultāti ļauj secināt, ka sievietes laulībām piešķir lielāku nozīmi nekā vīrieši — tikai 7% no viņām uzskata, ka laulība ir novecojusi institūcija, salīdzinot ar 15% vīriešu. Ievērojami lielākā daļa abu dzimumu pārstāvju nepiekrīt tam, ka laulība ir novecojusi institūcija. Nav novērojamas kādas likumsakarības, analizējot datus vecuma grupās, izņemot 65–79 gadus vecos cilvēkus, kuru vidū vislielākā daļa (80%) nepiekrīt šim apgalvojumam; pārējās vecumu grupās šādu respondentu īpatsvars variē no 61% jauniešu (18–24 gadus vecu respondentu) vidū līdz 69% 33–44 gadus veco respondentu grupā. Viszemākais atbalsts laulībai kā institūcijai ir novērojams novadu pilsētās — kopumā tikai neliels vairāk kā puse nepiekrīt tam, ka laulība ir novecojusi, salīdzinot ar 64% laukos, 71% republikas pilsētās un 78% Rīgā.

Neskatoties uz to, ka vairākums respondentu uzskata laulību par svarīgu sociālo institūciju, liela daļa piekrīt tam, ka neprecēts pāris var dzīvot kopā pat bez nodoma precēties, — 64% vīriešu un 57% sieviešu (2.2.3. attēls). Pozitīva attieksme pret kopdzīvi visbiežāk raksturīga jauniešiem — 75% respondentu 18–24 gadu vecuma grupā, kas pakāpeniski samazinās līdz 42% atbalstītāju 65–79 gadu vecuma grupā. Lielākais atbalsts neregistrētām attiecībām izplatīts Rīgā — gandrīz trīs ceturtdaļas rīdzinieku uzskata par normālu, ja pāris dzīvo kopā,

¹¹ Putniņa, A., Dupate, K., Mileiko, I., Brants, M. (2015). Pētījums par laulību neregistrēšanas problemātiku. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/Gala_zi%C5%86ojums_19012016.pdf (sk. 10.01.2019.)

neregistrējot attiecības; pretstatā tam tikai divas piektdaļas citu pilsētnieku un mazāk nekā puse lauku iedzīvotāju piekrīt šim apgalvojumam.

2.2.3. attēls. Attieksme pret laulību un neregistrētu kopdzīvi: atbilžu dalījums pēc dzimuma (%)

Piezīmes: Aptaujas respondentiem tika lūgts novērtēt, cik lielā mērā viņi piekrīt apgalvojumiem par kopdzīvi un laulībām. Piemēram, «Ir normāli, ka neprecēts pāris dzīvo kopā arī tad, ja viņiem nav nodoma precēties» vai «Ja pārim ir nelaimīga laulība, šķiršanās ir risinājums pat tad, ja viņiem ir bērni».

Pieņemumu, ka laulība un neregistrēta kopdzīve netiek pretnostatītas, apliecina arī fakts, ka atbalsts laulībai un neregistrētām attiecībām — it kā šķietami pretējas attieksmes — ir bieži sastopamas vienā un tajā pašā respondentu grupā. Dati rāda, ka Rīgas iedzīvotāji vienlīdz lielā mērā atbalsta gan laulību, gan uzskata par pilnībā pieņemamu neregistrētu kopdzīvi. Līdzīgi vienlīdz pozitīvas attieksmes pret laulību un pret neregistrēto kopdzīvi biežāk atrodamas izglītotāko respondentu skaitā — 78% nepiekrīt, ka laulība ir novecojusi institūcija, un 67% uzskata neregistrētu kopdzīvi par normālu, salīdzinot ar atbilstīgi 56% un 54% respondentu grupā ar zemāku par vidējo izglītību.

Liela daļa respondentu (~50%) vērtē laulību kā attiecības mūža garumā. Tomēr, nelaimīgas laulības gadījumā šķiršanās tiek saskatīta kā risinājums pat tad, ja laulībā ir bērni.

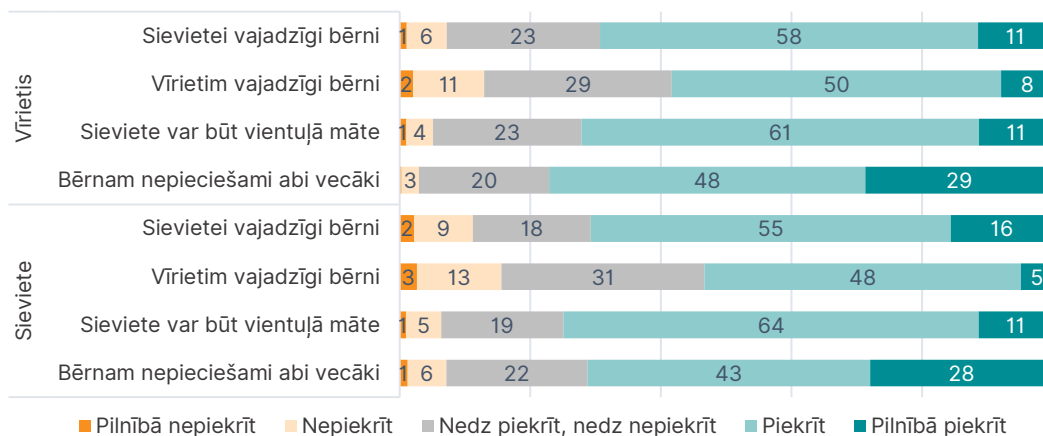
2.2.3. attēlā atspoguļotas iedzīvotāju attieksmes pret šķiršanos, izvērtējot divus apgalvojumus — vai laulība ir attiecības mūža garumā un vai šķiršanās ir risinājums nelaimīgas laulības gadījumā, pat ja pārim ir bērni. Kopumā aptuveni puse no respondentiem piekrīt, ka laulība ir uz mūžu — tā domā 49% vīriešu un 56% sieviešu. Pozitīva attieksme palielinās ar vecumu — no 42% jaunākajā paaudzē līdz 70% vecākajā. Savukārt, ja laulība ir nelaimīga, trīs ceturtdaļas no respondentiem uzskata, ka šķiršanās ir risinājums pat situācijās, kad laulībā ir bērni. Šis rādītājs ir samērā nemainīgs starp dzimumiem un vecuma grupām, bet lielāks šķiršanās atbalsts izplatīts Rīgā (82%), salīdzinot ar novada pilsētām (65%), un starp respondentiem ar augstāko izglītību (78%), salīdzinot tiem, kam ir zemāka par vidējo izglītību (63%).

Pāru attiecību un ģimenes veidošanas kontekstā īpaša nozīme ir jautājumam par bērna lomu. Respondentiem tika lūgts novērtēt apgalvojumus par bērnu lomu sievietes un vīrieša dzīvē, kā arī audzināšanu ģimenēs ar vienu vai abiem vecākiem. 2.2.4. attēls atspoguļo respondentu sadalījumu pēc viņu attieksmēm dzimuma griezumā. Pirmais jautājums noskaidro, vai sievietei/vīrietim ir vajadzīgi bērni, lai rastu sevis papildījumu. Lielākā daļa (70%) respondentu piekrīt, ka sievietēm ir vajadzīgi bērni, kamēr tikai 53% sieviešu un 58% vīriešu uzskata, ka arī vīrietim ir vajadzīgi bērni, lai rastu sevis papildījumu. Trīs ceturtdaļas sieviešu atbalsta viedokli, ka sieviete var audzināt bērnu pati, ja viņa nevēlas stabilas attiecības ar vīrieti. Vīriešu uzskati šajā jautājumā ir līdzīgi — 72% piekrīt apgalvojumam. Tajā pašā laikā līdzīga daļa respondentu — 77% vīriešu un 71% sieviešu — uzskata, ka bērnam, lai būtu laimīgs, ir vajadzīgi abi vecāki. Tikai neliela daļa respondentu nepiekrīt šim viedoklim, Sievietes par to pārliecinātas mazākā mērā nekā vīrieši (7% nepiekrīt šim apgalvojumam, salīdzinot ar 3% vīriešu).

Latvijas sabiedrībā vērojama tradicionālo vērtību nozīmes mazināšanās, jo īpaši gados jaunāko iedzīvotāju vidū pieaugot liberālākiem uzskatiem. Biežāk nekā vecākajās paaudzēs jauniešu vidū tiek pieņemta neregistrēta kopdzīve, raksturīga lielāka vēlme atbalstīt homoseksuālu pāru attiecību leģitimizāciju, bet retāk — ka sievietei vai vīrietim ir vajadzīgi bērni, lai rastu sevis papildījumu.

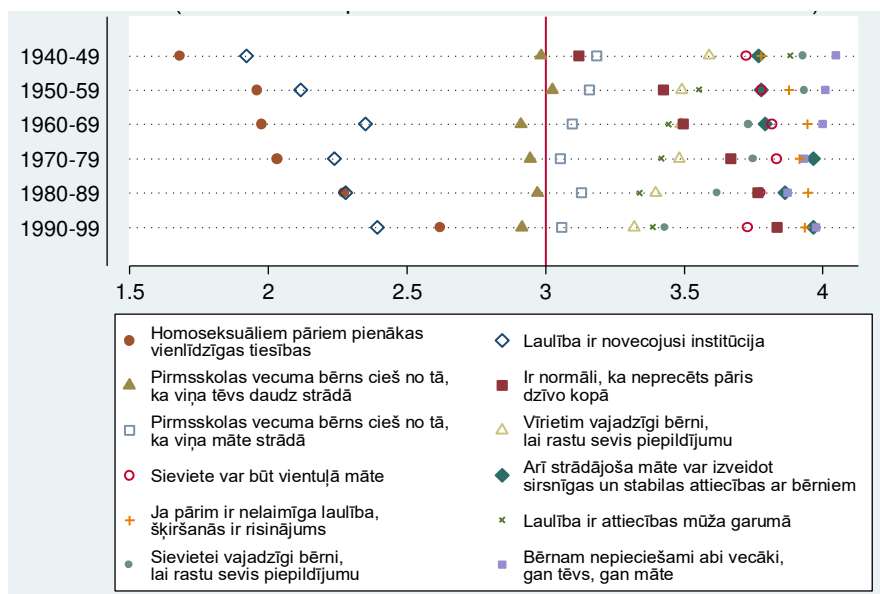
2.2.5. attēls apkopo respondentu uzskatus jautājumos par ģimeni, laulību un vecāku lomu ģimenē dzimšanas kohortu griezumā, kas uzskatāmi demonstrē, kādas attieksmes laika gaitā mainās un kurās no tām vērojamas vislielākās atšķirības starp paaudzēm.

2.2.4. attēls. Attieksme pret bērnu lomu sievietes un vīrieša dzīvē un ģimenē: atbilstošais sadalījums pēc dzimuma (%)

Piezīmes: Respondentiem tika lūgts novērtēt, cik lielā mērā viņi piekrīt apgalvojumiem: «Sievietei/vīrietim ir vajadzīgi bērni, lai rastu sevis papildījumu», «Sieviete var būt vientuļā māte un viņai var būt bērns arī tad, ja viņa nevēlas stabilas attiecības ar vīrieti» un «Lai izaugtu laimīgs, bērnam nepieciešamas mājas ar abiem vecākiem — gan tēvu, gan māti».

2.2.5. attēls. Respondentu uzskati jautājumos par partnerattiecību veidošanu un ģimeni

Avots: svaroti GGP Latvijas aptaujas dati.

Piezīme: vidējās vērtības skalā no 1 («pilnībā nepiekrītu») līdz 5 («pilnībā piekrītu»). Izceltā vērtība y=3 atbilst atbildei «nedz piekrītu, nedz nepiekrītu».

Varam secināt, ka būtiskākās izmaiņas notikušas attieksmē pret homoseksuālo pāru tiesībām. Lai arī kopumā Latvijas iedzīvotāju vairākums nepiekrīt tam, ka homoseksuāliem pāriem pienākas vienlīdzīgas tiesības ar pārējiem, tomēr attieksme kļūst tolerāntāka no gandrīz pilnīgi noliedzošās vecākās paaudzes respondentu vidū līdz pieņemšanai divu jaunāko paaudžu vidū, jo īpaši to jauniešu vidū, kuri dzimuši laikā no 1990. līdz 1999. gadam. Tikpat nozīmīgi mainās attieksme pret neregistrēto kopdzīvi, kuras atbalsts mērķtiecīgi pieaug, samazinoties respondentu vecumam, no diezgan neitrālas attieksmes vecāko paaudžu vidū līdz ļoti atbalstošai jaunākajā vecuma grupā.

Lai arī vairums iedzīvotāju neatkarīgi no vecuma nepiekrīt uzskatam, ka laulība ir novecojusi institūcija, salīdzinot starp paaudzēm, jaunāku cilvēku vidū biežāk nekā starp gados vecākiem cilvēkiem (izņemot 1960.–1969. gadā dzimušos) sastopams arī pretējs uzskats — proti, ka laulība ir novecojusi. Vēl nozīmīgāk mainās viedoklis par to, ka laulība ir attiecības mūža garumā. Šī viedokļa atbalstītāji ievērojami mazinās jaunāko paaudžu vidū, un jo īpašs kritums vērojams 1980.–1989. gadā dzimušo grupā. Lai arī kopumā visās vecuma grupās vairākums respondentu piekrīt tam, ka ne tikai sievietei, bet arī vīrietim (nedaudz retāk) vajadzīgi bērni, lai rastu sevis papildījumu, tomēr, salīdzinot starp paaudzēm, atbalsts šiem viedokļiem mazinās un jo īpaši jaunākās paaudzes (1990.–1999. gadā dzimušo grupā) vidū samazinās popularitāte viedoklim, ka sievietei nepieciešami bērni, lai rastu sevis papildījumu.

Nēmot vērā sieviešu ekonomiskās aktivitātes vēsturi Latvijā, likumsakarīgi, ka iedzīvotāju vidū diezgan izplatīts ir viedoklis — «arī strādājoša māte var izveidot sirsnīgas un stabilas attiecības ar bērniem». Šī uzskata piekritēju loks pieaug jaunāku paaudžu vidū, jau sākot ar 1970.–1979. gadā dzimušajiem, tad nedaudz mazinās nākamajā desmitgadē dzimušo vidū, lai atkal izplatītos visjaunākajā vecuma grupā. Diezgan neitrāls viedoklis un salīdzinoši mazas atšķirības starp paaudzēm vērojamas attieksmē pret tēva nodarbinātības ietekmi uz bērna dzīvi («pirmsskolas vecuma bērns cieš no tā, ka viņa tēvs daudz strādā»). Nedaudz lielāka daļa

respondentu piekrist tam, ka pirmsskolas vecuma bērns cieš no tā, ka viņa māte strādā, bet arī attiecībā pret šo uzskatu paaudžu starpā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības. Atbalstošs un visās paaudzēs līdzīgi izplatīts ir viedoklis par šķiršanos, ja laulība nav izdevusies. Tāpat kopumā atbalstoša attieksme ar tendenci mazināties jaunāko vecumgrupu vidū, jo īpaši 1980.–1989. gada dzimšanas kohortā, ir uzskatam, ka bērnam nepieciešami abi vecāki un mājas, lai tas izaugtu laimīgs.

2.3. Apmierinātība ar partnerattiecībām un partnerattiecību cikli

Neregistrētas partnerattiecības ir mazāk stabilas nekā laulība — to partneru daļa, kas pēdējā gada laikā ir domājuši par iespējamo attiecību pārtraukšanu, divreiz lielāka ir neregistrētā kopdzīvē, salīdzinot ar laulātajiem pāriem. Gadījumos, kad pārim ir kopīgi bērni, sievietes biežāk nekā vīrieši ir domājušas par šķiršanos, savukārt vīrieši, gluži pretēji — tiecas saglabāt laulību.

Aptaujas respondentiem tika lūgts novērtēt apmierinātības līmeni ar savām attiecībām ar partneri skalā no «0 — nemaz neesmu apmierināts» līdz «10 — pilnīgi apmierināts». Kopumā respondentu apmierinātība izrādās visai augsta: 52% aptaujāto pilnībā vai gandrīz pilnībā ir apmierināti ar savu laulību vai partnerattiecībām (vērtējums 9–10 balles) (2.3.1. tabula). Kā vidēju savu apmierinātības līmeni ar pašreizējām attiecībām (7–8 balles) novērtēja 41% respondentu, savukārt zems apmierinātības līmenis raksturo 7,5% respondentu, bet pavisam neapmierināti ar attiecībām bija tikai 0,5%. Reģistrētās laulības raksturo vidēji augstāks apmierinātības līmenis. Piemēram, gandrīz puse respondentu ar zemu apmierinātības līmeni (0–6) dzīvo neregistrētās partnerattiecībās, salīdzinot ar trim desmitdaļām no ļoti apmierināto indivīdu vidus.

2.3.1. tabula. Respondentu dalījums pēc apmierinātības ar partnerattiecībām subjektīvā novērtējuma un domām par attiecību pārtraukšanu (%)

Apmierinātības līmenis	Respondentu īpatsvars	Laulību īpatsvars	Apsver attiecību pārtraukšanu
0–6	8	54	41
7–8	41	66	6
9–10	52	69	2

Piezīmes: Pēdējais stabiņš norāda respondentu īpatsvaru, kas atbild pozitīvi uz jautājumu «Vai pēdējo 12 mēnešu laikā esat domājis/-usi par attiecību pārtraukšanu?»

Varbūtība pārtraukt attiecības samazinās līdz ar apmierinātības līmeņa paaugstināšanos (2.3.1. tabula). Taču jāņem vērā arī fakts, ka vairāk nekā puse (60%) no respondentiem, kam ir zems apmierinātības līmenis (subjektīvais vērtējums no 0 līdz 6), nav domājuši par iespējamo šķiršanos. Tātad, lai arī savstarpējā saikne starp šīm pazīmēm pastāv, tā nav pārāk cieša. Kopumā tikai 6% aptaujāto ir nopietni domājuši par attiecību pārtraukšanu, kas liecina par partnerattiecību vai laulības zināmu stabilitāti. Biežākas domas par šķiršanos ļauj izdalīt kā mazāk stabilas: (a) neregistrētas partnerattiecības salīdzinājumā ar reģistrētām laulībām (atbilstīgi 10% un 4% apsver attiecību pārtraukšanu); (b) attiecības starp gados jaunākiem cilvēkiem (9% 25–34 gadu grupā) salīdzinājumā ar vidējā gadagājuma un vecākiem cilvēkiem (5% 45–64 gadu grupā).

Analizējot lēmumu par attiecību pārtraukšanu vai laulību šķiršanu dzimumu griezumā, liela ietekme ir bērna esamībai. Skatoties uz pāriem bez kopīgiem bērniem, 11% vīriešu pēdējo 12 mēnešu laikā ir domājuši par iespēju pārtraukt attiecības, salīdzinot ar 7% sieviešu. Gadījumos, kad pārim ir kopīgi bērni, sievietes nedaudz biežāk kā vīrieši domā par šķiršanos (6% un 4% attiecīgi), savukārt vīrieši, gluži pretēji — tiecas saglabāt laulību. Izteikta sakarība pastāv arī ar iepriekšējās šķiršanās pieredzi — par iespēju pārtraukt attiecības domājuši tikai 5% respondentu, kuriem nav bijuši partneri pirms pašreizējām attiecībām, salīdzinot ar 15% vīriešu un 26% sieviešu, kam ir bijuši vismaz divi citi partneri (2.3.2. tabula).

Par materiālo apstākļu ietekmi uz attiecību formālo noturīgumu liecina fakts, ka respondentu īpatsvars, kas apsver attiecību pārtraukšanu, ir lielāks ģimenēs, kuru kopīgie ienākumi atbilst divām zemākajām kvintilēm (16% neregistrēto attiecību gadījumā un 8% laulāto starpā), salīdzinot ar ģimenēm, kuru ienākumi atrodas augstākajās divās kvintilēs (9% respondentu partnerattiecībās un 2% laulībās). Pastāv saistība arī starp izglītību un domām par šķiršanos (2.3.2. tabula) — dati liecina, ka labāk izglītotiem respondentiem (izņemot ar bakalaura grādu) ir stabilākas attiecības. Zemāka varbūtība apsvērt attiecību pārtraukšanu novērojama laukos (2,5%), salīdzinot ar 7,8% pilsētnieku vidū.

2.3.2. tabula. Respondentu īpatsvars, kas apsver attiecību pārtraukšanu: dalījums pēc izglītības līmeņa, iepriekšējo partnerattiecību skaita un dzimuma (%)

		Vīrieši	Sievietes
Iepriekšējo attiecību skaits:	0	5,0	4,5
	1	8,7	6,8
	2 un vairāk	15,0	26,0
Izglītība:	Zemāka par vidējo	11,5	8,6
	Vispārējā vidējā	8,3	5,2
	Vidējā profesionālā	4,2	4,2
	Augstākā	4,8	7,0

Nodoms pārtraukt attiecības vai turpināt kopdzīvi bez objektīviem faktoriem nešaubīgi ietekmē arī dažādi subjektīvie faktori — raksturu nesaderība, viedokļu atšķirības, domstarpības par katra cilvēka dzīvē un ikdienas aktivitātēs nozīmīgiem jautājumiem. Regulāru domstarpību iemesli kopdzīves partneru starpā sarindoja šādi: mājas darbu veikšana (norādījuši 26% respondentu); nauda (23%); brīvā laika pavadīšana (22%); bērnu audzināšanas jautājumi (19%); attiecības ar draugiem (15%); attiecības ar vecākiem (7%); bērna radīšanas plāni (4%). Tajā pašā laikā ir jāņem vērā, ka dažādu konfliktu vispārināto iemeslu formulējumi var slēpt arī daudz sāpīgākas Latvijas sabiedrībā un ģimenēs pastāvošās problēmas, piemēram, alkoholismu un citus atkarību veidus, vardarbību u.c.

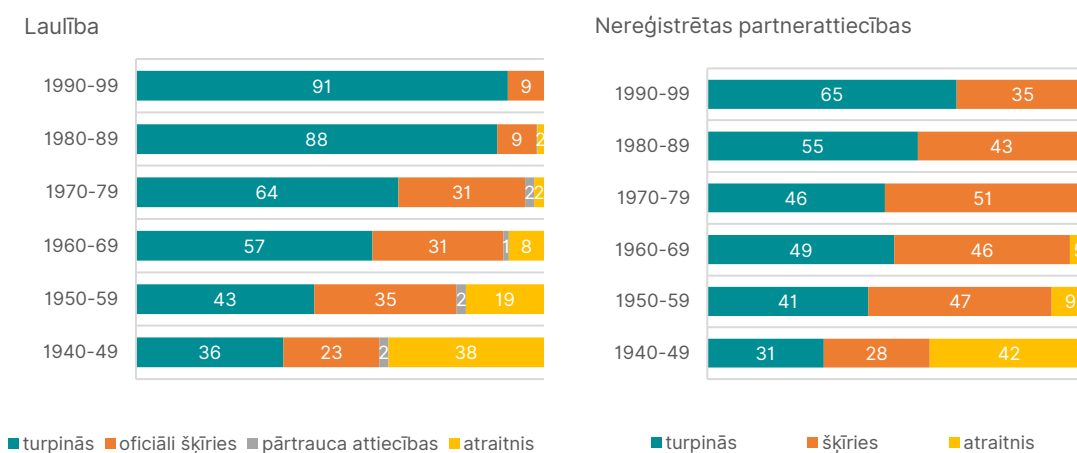
Starp piedāvātajiem domstarpību risināšanas veidiem respondenti visbiežāk un/vai regulāri (90% gadījumu) izvēlas mierīgu jautājumu apspriešanu. Taču to respondentu grupā, kuri domājuši par attiecību pārtraukšanu vai laulības šķiršanu, 44% domstarpības mēdz risināt, savā starpā karsti strīdoties vai klieodzot viens uz otru. Tas ļauj secināt, ka partnerattiecību kvalitāti un stabilitāti nosaka ne tikai konfliktu veidošanās biežums, bet arī cilvēku spēja tos apspriest mierīgā gaisotnē un risināt.

2.4. Laulības un neregistrētu partnerattiecību izbeigšana

Reģistrētas attiecības raksturo augsts pastāvīgums — ap 45% respondentu 35–64 gadu vecumā dzīvo ar savu pirmo sievu vai vīru, bet 4% iedzīvotāju pēc 35 gadu sasniegšanas precas otrreiz. Ja no reģistrētām laulībām tiek šķirtas aptuveni viena trešdaļa, tad neregistrētās kopdzīves gadījumā šis rādītājs tuvojas 40%.

GGs aptaujā tiek noskaidrota informācija gan par respondentu pašreizējiem, gan viņu bijušajiem partneriem. Tādējādi iespējams izpētīt katra respondenta attiecību vēsturi, noskaidrojot viņu ģimenes stāvokļa pastāvīgumu vai arī izmaiņas partnerattiecību statusā. 2.4.1. attēls atspoguļo laulību un partnerattiecību sadalījumu pēc attiecību saglabāšanas vai iziršanas formām dažādās vecuma kohortās.

2.4.1. attēls. Partnerattiecību īpatsvars, kas turpinās vai beidzas: dalījums pēc dzimšanas kohortām (%)

Visaugstākā šķiršanās intensitāte ir novērojama to cilvēku vidū, kas dzimuši laika periodā no 1950. līdz 1979. gadam. Laulību īpatsvars, kas beigušās ar šķiršanos, šajā kohortā pārsniedz 30%. Starp cilvēkiem, kuri dzimuši periodā no 1950. līdz 1959. gadam, katrs trešais no precētajiem savā dzīvē ir piedzīvojis šķiršanos pirms 60 gadu vecuma sasniegšanas. Šo rādītāju (šķiršanās īpatsvaru) nevar tieši salīdzināt ar jaunākām paaudzēm, kurām šķiršanās procesi vēl turpinās vai ir sagaidāmi — varbūtība, ka jaunākās paaudzēs, kas tikai tuvojas 40 gadu vecumam, vismaz kāda daļa precēto cilvēku pieredzēs šķiršanos pirms 60 gadu sasniegšanas, ir augsta. Šeit jāatzīmē, ka aptuveni 2% gadījumu no laulātajiem pāriem partneri vairs nedzīvo kopā, bet vēl nav oficiāli izšķīrušies. Tāpat jāatgādina, ka šķiršanās varbūtība ir daudz augstāka neregistrēto partnerattiecību vidū, salīdzinot ar laulību — aptuveni par 10% punktiem 1950.–1979. gadā dzimušo vidū un vēl vairāk starp jaunāko paaudžu pārstāvjiem.

Laulības šķiršanos visbiežāk iniciē sievietes vai abi partneri kopā, visretāk šķiršanās process tiek uzsākts pēc vīrieša personīgās iniciatīvas.

GGs pētījumā noskaidrota informācija par to, kurš no partneriem ierosinājis šķiršanos iepriekšējās attiecībās. Aptaujas rezultāti ļauj secināt, ka sievietes ir iniciējušas lielāko daļu

attiecību pārtraukšanas — 49% gadījumu, salīdzinot ar 11% gadījumu, kur attiecības pārtrauca vīrieši, un 39% gadījumu — šķiršanos rosinājuši abi partneri kopā. Šķiršanās retāk novērojamas lauku teritorijās dzīvojošo respondentu vidū (22% laulību un 37% neregistrēto kopdzīves gadījumu), salīdzinot ar pilsētas iedzīvotājiem (attiecīgi 28% un 46%). Ņemot vērā vīriešu vidējo dzīves ilgumu,¹² sieviešu atrašanās limenis ir nozīmīgi augstāks nekā vīriešu, jo īpaši lauku rajonos. Sievietēm vidēji 4,5 reizes biežāk nekā vīriešiem partnerattiecības beidzas līdz ar partnera nāvi.

Skatoties uz pašreizējām attiecībām, varam sadalīt respondentus pēc ģimenes stāvokļa, ņemot vērā viņu partnerattiecību vēsturi. 2.4.2. attēls atspoguļo respondentu sadalījumu pa vecuma grupām un partnerattiecību tipa, atkarībā no viņu iepriekšējām attiecībām. Aptaujas rezultāti ļauj secināt, ka reģistrētajai laulībai ir raksturīgs vislielākais pastāvīgums — ap 45% respondentu 35–64 gadu vecumā dzīvo ar savu pirmo sievu vai vīru. Vecākajā grupā šo respondentu īpatsvars samazinās, jo trešdaļa šīs grupas pārstāvju ir atraitņi. Pieaugot vecumam, palielinās respondentu īpatsvars, kas precējušies atkārtoti, — no 1% 25–34 gadu vecuma grupā līdz 4% vecākās paaudzēs. Neregistrētās partnerattiecības ir ļoti izplatītas jauniešu vidū, bet, kā jau minēts, tās nav tik stabilas — personu skaits, kas dzīvo ar otro (vai trešo un sekojošo) partneri, pieaug no 7% 25–34 gadus veco līdz 12% 45–54 gadus veco grupā.

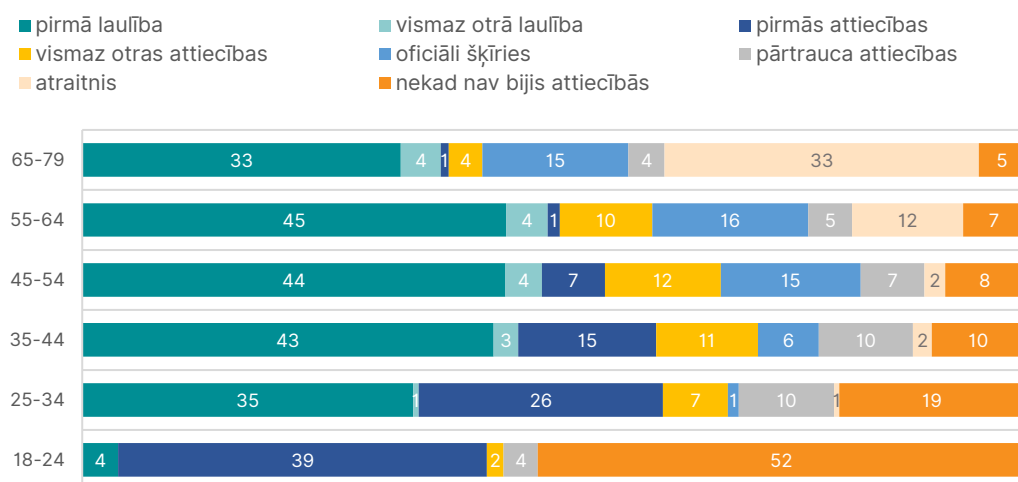
Neprecēto/vientuļo cilvēku skaits, iekļaujot tos, kas nekad nav dzīvojuši neregistrētās attiecībās, pakāpeniski samazinās, pieaugot vecumam — no 52% jaunākā paaudzē līdz 5% pēc 65 gadu vecuma sasniegšanas. Vecuma posmā no 45 līdz 79 gadiem katrs sestais respondents ir oficiāli šķīries un šobrīd dzīvo bez partnera. Vislielākais šķīrušos skaits pēc neregistrētās kopdzīves vērojams 25–44 gadu vecumā, sasniedzot vienu desmito daļu no šīs vecuma grupas iedzīvotājiem.

Respondentu dalījums pēc dzimuma un atkarībā no jaunu partnerattiecību formas pēc pirmo attiecību pārtraukšanas vai šķiršanās ļauj identificēt jauno attiecību veidošanas modeļu izmaiņas dažādās paaudzēs (2.4.3. attēls). Ja starp 1938.–1977. gadā dzimušajiem respondentiem (respondenti, kas aptaujas laikā sasnieguši 40 gadu vecumu vai ir vecāki) vīrieši nozīmīgi biežāk nekā sievietes bija uzsākuši jaunas partnerattiecības vai reģistrējuši laulību, tad starp 1978.–1997. gadā dzimušajiem (jaunāki par 40 gadiem) jau iestājas līdzsvars starp abu dzimumu pārstāvjiem, pat vairāk — sieviešu daļa, kas apprecējušās vai uzsākušās jaunas partnerattiecības pēc iepriekšējo attiecību pārtraukšanas, nedaudz pārsniedz to vīriešu īpatsvaru, kuriem ir šāda pieredze.

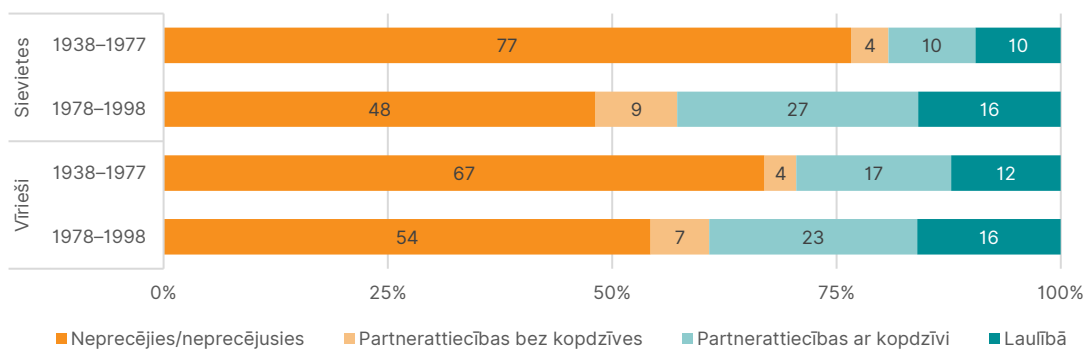
Lai arī šķiršanās vai partnerattiecību pārtraukšana joprojām daudziem cilvēkiem ir dramatisks pieredze, runājot par jaunas ģimenes veidošanu, pamazām izlīdzinās iepriekšējās paaudzēs pastāvošās atšķirības starp dzimumiem.

¹² Sieviešu vidējais paredzamais mūža ilgums 2015. gadā bija 79,5 gadi, bet vīriešu — 69,7 gadi, detalizētāk: PKC (2017). Nacionālā attīstības plāna 2014.–2020. gadam un Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam īstenošanas uzraudzības ziņojums. Pieejams tiešsaistē: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2020%20vidusposma%20zinojums_0.pdf (sk. 10.11.2018.)

2.4.2. attēls. Respondentu ģimenes stāvoklis: dalījums pa vecuma grupām (%)

2.4.3. attēls. Partnerattiecību formas, kas veidojušās respondentu dzīvē pēc pirmās šķiršanās vai attiecību pārtraukšanas ar partneri: dalījums pēc dzimuma (%)

3. REPRODUKTĪVĀ UZVEDĪBA UN ATTIEKSMES

GGP longitudinālā pētījuma 1. viļņa dati detalizēti raksturo galvenās demogrāfiskās tendences dzimstības aspektā Latvijā. Šīs nodaļas ietvaros, pirmkārt, sniegta informācija par reproduktīvās uzvedības modeļu izmaiņām vairāku paaudžu dinamikā — sākot no četrdesmitajos gados dzimušajiem (šobrīd 70 gadus veciem) līdz pat jaunākajai paaudzei, kas dzimuši astoņdesmitajos/deviņdesmitajos gados un šobrīd ir relatīvi agrīnajā reproduktīvajā vecumā. Otrkārt, identificēti vairāki nozīmīgi reproduktīvo uzvedību ietekmējoši faktori, piemēram, vecāku izglītība, ģimenes struktūra, urbanizācija, mājoklis. Nodaļas noslēgumā papildus analizēti tie aspekti, kas pozitīvi ietekmē reproduktīvos nodomus — bērnu plānošanu, piemēram, veselības pašvērtējums, ekonomiskās stabilitātes jautājumi — atalgojums, drošība par darbu, elastīga darba iespējas.

3.1. Paaudžu dinamika reproduktīvās uzvedības modeļos

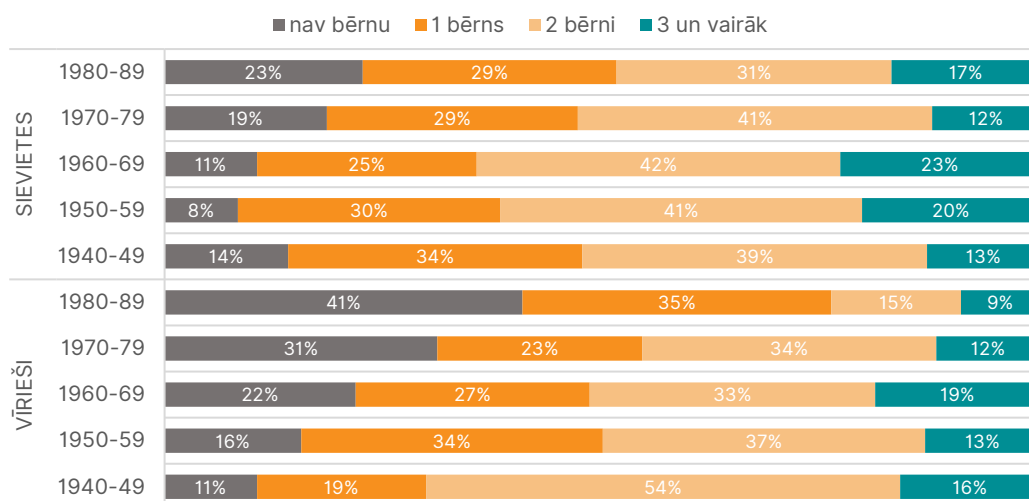
Kohortu analīze parāda, ka starp paaudzēm pastāv lielas atšķirības reproduktīvajā uzvedībā. Salīdzinot ar sešdesmitajos gados dzimušajiem, jaunākām paaudzēm ir raksturīgs augstāks respondentu īpatsvars bez bērniem un zemāks daudzbērnu ģimeņu īpatsvars.

Sadalot respondentus pa dzimšanas gada kohortām, ir novērojamas izteiktas pārmaiņas dzimstības dinamikā. 3.1.1. attēls atspoguļo to, ka pēdējā pusgadsimta laikā Latvijā ir palielinājies bezbērnu ģimeņu skaits un samazinājies ģimeņu skaits ar vismaz trim bērniem. Piemēram, aptuveni vienai desmitajai daļai no 1940.–1949. gadā dzimušo sieviešu un vīriešu nebija bērnu, kamēr 1980.–1989. gadā dzimušo paaudzei nav bērnu vienai piektdaļai sieviešu un divām piektdaļām vīriešu. Protams, jaunākā paaudze vēl joprojām ir reproduktīvajā vecumā un teorētiski bērnu skaits viņiem var pieaugt.

Manāmi samazinājies arī daudzbērnu ģimeņu īpatsvars — līdz 9% jaunās paaudzes vīriešu un 17% sieviešu, salīdzinot ar sešdesmitajos gados dzimušajiem, no kuriem aptuveni vienai piektdaļai respondentu piedzima vismaz trīs bērni.

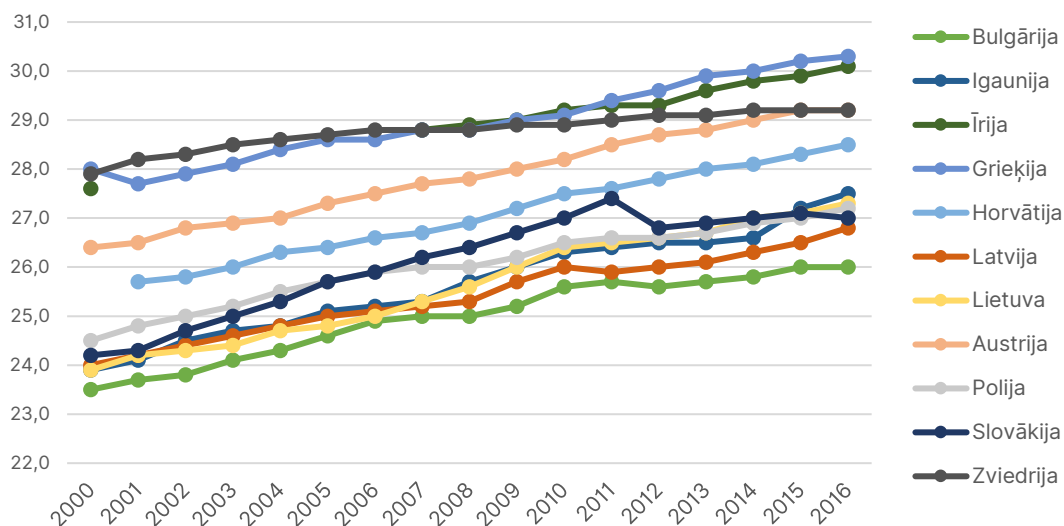
Vidējais mātes vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, Latvijā, lai arī joprojām ir starp zemākajiem ES valstīs, pakāpeniski pieaug.

3.1.1. attēls. Bioloģisko bērnu skaits pa respondentu dzimšanas kohortām

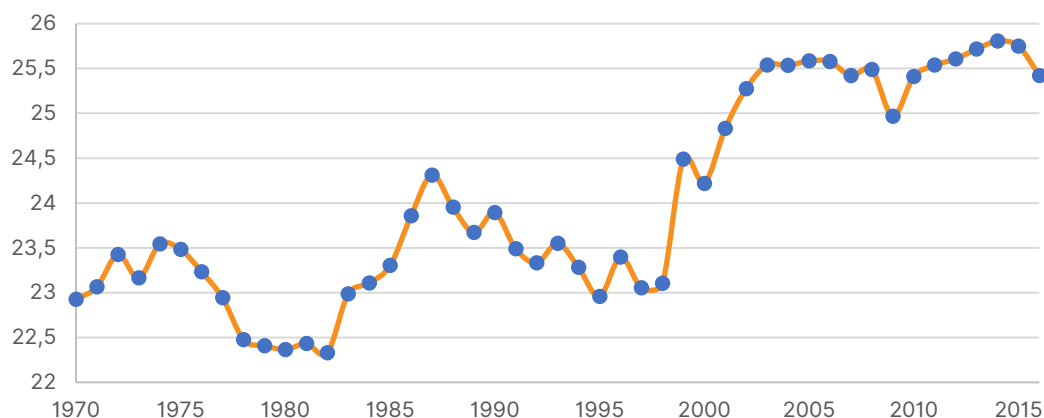
Viens no standarta dzimstības rādītājiem ir vidējais mātes vecums, piedzimstot pirmajam bērnam. Latvija ir viena no Eiropas valstīm ar šī rādītāja zemākajām vērtībām, bet, tāpat kā citviet Eiropā, arī Latvijā ir iezīmējusies tendence bērnu piedzimšanas atlikšanai uz vēlāku laiku (3.1.2. attēls).

3.1.2. attēls. Mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, dažādās Eiropas valstīs

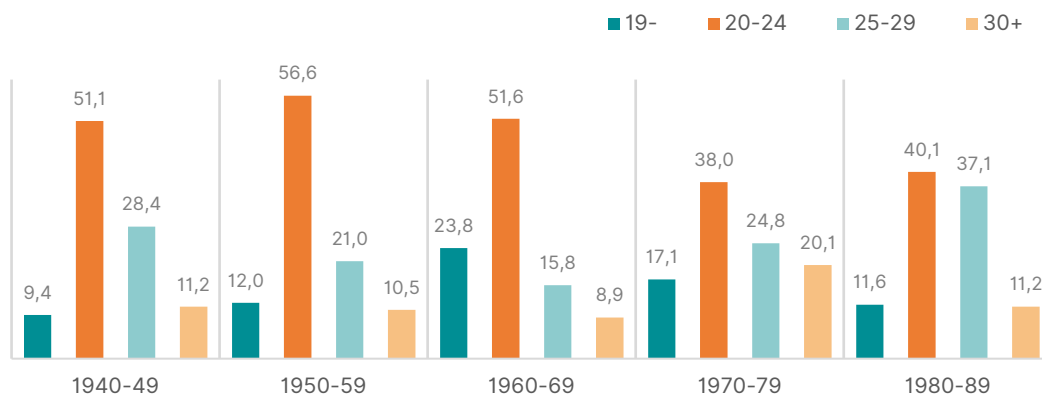

Avots: Eurostat (n.d.). Dzimstības rādītāji Eurostat datubāze. Pieejams tiešsaistē: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (sk. 12.11.2018.)

No aptaujā pieejamiem datiem par bērnu dzimšanas datumiem iespējams aprēķināt vecumu, kad katrai sievietei piedzimis pirmais, otrais un nākamie bērni. Izmantojot šo informāciju, 3.1.3. attēls atspoguļo, kā mainījies vidējais mātes vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, kopš septiņdesmito gadu sākuma. Sākotnēji tas samazinājās līdz zemākajam līmenim, 22,5 gadi, astoņdesmitajos gados, un tad paaugstinājās līdz gandrīz 26 gadiem divdesmit pirmā gadsimta sākumā.

3.1.3. attēls. Mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam bērnam

Piezīme: Ņemot vērā, ka, sadalot izlasi pēc 1. bērna piedzimšanas gada, respondentu skaits katrā grupā nepārsniedz 40 cilvēkus, vidējais vecums tiek rēķināts kā 5-gadu slīdošais vidējais (*moving average*).

3.1.4. attēls. Sieviešu sadalījums pēc vecuma, piedzimstot pirmajam bērnam, dzimšanas kohortu griezumā (%)

3.1.4. attēls parāda sieviešu sadalījumu katrā dzimšanas kohortā pēc viņu vecuma, piedzimstot pirmajam bērnam. 1940.–1949. gadā dzimušo sieviešu vidū 60% no respondentēm pirmais bērns piedzima līdz 25 gadu vecumam. Šis rādītājs ir pat augstāks nākamajās divās kohortās, sasniedzot 75% 1960.–1969. gadā dzimušo sieviešu starpā. Taču, sākot ar 1970.–1979. gadā dzimušo paaudzi, šī aina mainās – strauji samazinās to sieviešu īpatsvars, kurām pirmais bērns piedzimst 20–24 gadu vecumā (no 52% 1960.–1969. gadā dzimušo kohortā līdz 40% 1980.–1989. gada kohortā) un palielinās sieviešu īpatsvars 24–29 gadu grupā (no 16% līdz 37%).

Paaudžu dinamika atklāj, ka saikne starp laulību un dzimstību kļūst vājāka. Lai arī vēl aizvien varbūtība dzemdēt pirmo bērnu ir visaugstākā laulāto sieviešu vidū, tomēr palielinās to māšu īpatsvars, kas dzemdē bērnus pirms laulības vai kas laulībā nekad nav stājušās.

Kā identificē 3.1.1. tabulā ietvertā informācija, pēdējo 20–30 gadu laikā saikne starp laulību un dzimstību kļūst vājāka. Lai arī vēl aizvien vairākums sieviešu dzemdē bērnus pēc laulības reģistrēšanas, taču šīs grupas īpatsvars pēdējos gados strauji samazinājies (3/4 no

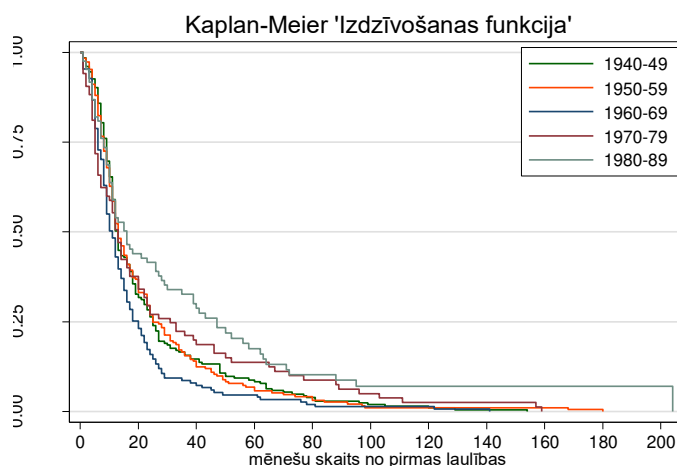
četrdesmitajos gados dzimušajām sievietēm, salīdzinoši vien 1/3 no sievietēm, kas dzimušas 1980.–1989. gadā).

3.1.1. tabula. Sieviešu īpatsvars pēc dzīves notikumu secības, dzimšanas kohortas griezumā

	1.bērns piedzimst pēc laulības	1. bērns piedzimst pirms laulības	laulātā, bez bērniem	ir bērni, nelaulātā	nelaulātā un bez bērniem
1940–49	72,5	6,7	4,9	6,0	9,9
1950–59	68,1	12,1	4,8	9,2	5,7
1960–69	60,3	14,1	3,8	14,4	7,4
1970–79	44,6	13,5	4,6	21,6	15,8
1980–89	36,0	14,4	4,0	24,9	20,7

Cik ātri pēc laulības reģistrēšanas sievietes nolemj radīt bērnus, var izpētīt, izmantojot tā saucamo izdzīvošanas funkciju. Izdzīvošanas funkcija ir varbūtība, ka bezbērnus statuss stiepsies līdz noteiktam laikam.¹³ Šajā pētījumā izdzīvošanas funkcija parāda sieviešu īpatsvaru, kam joprojām nav bērnu, atkarībā no laika, kas pagājis kopš pirmās laulības reģistrēšanas.

3.1.5. attēls. Sieviešu īpatsvars, kas atliek pirmā bērna dzemdēšanu uz vēlāku laiku, atkarībā no pagājušo mēnešu skaita pēc laulības, sadalīts pa dzimšanas kohortām

3.1.5. attēlā ir skaidri redzamas atšķirības starp paaudzēm. 1960.–1969. gadā dzimušās sievietes dzemdēja pirmo bērnu visagrāk — pēc 20 mēnešiem kopš laulības reģistrēšanas trim ceturtdaļām jau bija bērns. Savukārt jaunākajā paaudzē mazāk nekā pusei sieviešu piedzima bērns pēc 20 mēnešiem kopš laulības reģistrēšanas, bet trīs ceturtdaļām sieviešu bērns piedzima tikai pēc četriem gadiem kopš laulības reģistrēšanas laika.

Pastāv negatīva likumsakarība starp mātes vecumu, piedzimstot pirmajam bērnam, un kopējo bērnu skaitu – jo vēlāk sievietes dzemdē pirmo bērnu, jo mazāka ir varbūtība, ka viņām būs divi un vairāk bērni.

¹³ Wooldridge, J.M. (2001). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. The MIT Press.

No vienas puses, ģimenes veidošanas un bērnu radīšanas lēmumu atlikšana līdz brīdim, kad sievietes ir ieguvušas izglītību un spēj nodrošināt sev stabilu materiālo stāvokli, mazina nabadzības risku, kas īpaši augsts ir gan daudz bērnu ģimenēs, gan tajās, kur par bērniem rūpējas viens pieaugušais (visbiežāk — sieviete).¹⁴ Līdz ar to arī bērnu attīstībai tiek radīti daudz labvēlīgāki apstākļi, kas pozitīvi ietekmē gan viņu psihosociālo izaugsmi, gan izglītības sasniegumus.¹⁵

Tajā pašā laikā pirmo dzemdību vecuma palielināšanās, pirmkārt, samazina laika periodu, kurā sieviete eventuāli varētu realizēt savus reproduktīvos nodomus, otrkārt, tā ir saistīta ar augstāku komplikāciju risku grūtniecības laikā vai vēlinu neauglības identificēšanu, kas var samazināt kopējo vēlamo bērnu skaitu.¹⁶

Šī pētījuma rezultāti apliecina, ka vidējais bērnu skaits samazinās atkarībā no vecuma, kad sievietei piedzimst pirmais bērns (3.1.2. tabula). Mātēm, kas laiž pasaulē pirmo bērnu līdz 19 gadu vecumam, ir vidēji 2,6 bērni. Savukārt, sievietēm piedzimstot pirmajam bērnam pēc 30 gadu vecuma sasniegšanas, ir vidēji tikai 1,4 bērni. Šī likumsakarība ir skaidri izteikta katrā dzimšanas kohortā — dzemdējot pirmo bērnu pēc 25 gadu vecuma sasniegšanas, dzimstība nepārsniedz paaudžu nomaīnai nepieciešamo līmeni.

3.1.2. tabula. Vidējais bērnu skaits pēc mātes vecuma, piedzimstot pirmajam bērnam, dzimšanas kohortas griezumā

Mātes vecums, piedzimstot 1. bērnam	Respondentu dzimšanas kohortas					Kopā: 1940–80
	1940–49	1950–59	1960–69	1970–79	1980–89	
19 gadi un mazāk	2,32	3,04	2,55	2,14	2,90	2,58
20–24	1,90	2,08	2,24	2,03	1,99	2,06
25–29	1,70	1,63	2,02	1,73	1,81	1,77
30 gadi un vairāk	1,28	1,66	1,47	1,37	1,19	1,39

Vidējais starplaiks starp pirmo un otro bērnu ir samērā līdzīgs sievietēm, kurām pirmais bērns piedzimst līdz 19 gadu vecumam vai pēc 30 gadu vecuma sasniegšanas — 5,1 un 4,8 gadi, neskatoties uz to, ka pirmās piedzimšanas laiks starp šīm divām grupām atšķiras vairāk par 10 gadiem. Starplaiks starp otro un trešo bērnu ir daudz īsāks tām mātēm, kuras atliek bērnu dzemdēšanu līdz 30 gadu vecumam — 1,8 gadi, salīdzinot ar 5,3 gadiem sievietēm, kuras laiž pasaulē pirmo bērnu līdz 19 gadu vecuma sasniegšanai.

Iepriekšminētās tendences skaidri atklāj otrās demogrāfiskās pārejas raksturiezīmes vairāku paaudžu dinamikā Latvijas demogrāfiskajā situācijā.¹⁷ Līdz ar identificētajām reproduktīvās uzvedības izmaiņām, kas dzimstības līmeni valstī ietekmējušas negatīvi, kā rāda GGP rezultāti,

¹⁴ Āboliņa, L. (2016). Ģimene un tās atbalsta politikas attīstība Latvijā (1990–2015). Promocijas darbs. Pieejams tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31863> (sk. 10.01.2019.)

¹⁵ Mills, M., Rindfuss, R. R., McDonald, P., te Velde, E., ESHRE Reproduction and Society Task Force (2011). Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives. Human reproduction update, 17(6), 848–60.

¹⁶ Vitoliņš, E. (2010). Dzimstība // Depopulācija Latvijā. par situāciju Latvijā; vai Mascarenhas, Flaxman, Boerma, Vanderpoel, Stevens (2012) National, Regional, and Global Trends in Infertility Prevalence Since 1990: A Systematic Analysis of 277 Health Surveys. PLoS Med 9(12): e1001356 (pieejams tiešsaistē: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001356>) par dzimstību un neauglību globāli.

¹⁷ Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: A concise overview of its development. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 111 (51), 18112–18115. Pieejams tiešsaistē: <https://www.pnas.org/content/111/51/18112> (sk. 10.11.2018.)

paaudzēm novērojamas arī citas visai būtiskas izmaiņas ģimeņu struktūrā. Būtiski ir palielinājies sieviešu skaits, kas audzina bērnus vienas, — no 6% vecākajā kohortā līdz 25% jaunākajā. Līdz vienai piektdaļai pieaudzis arī to sieviešu īpatsvars, kam nav bērnu un kas laulībā nekad nav stājušās.

3.2. Reproductīvo uzvedību ietekmējošie faktori

Vidējais bērnu skaits samazinās līdz ar mātes izglītības līmeņa paaugstināšanos, kamēr tēvu izglītības kontekstā šī likumsakarība nav tik izteikta.

3.2.1. tabula parāda sakarību starp vecāku izglītību un bērnu skaitu pēc 25 gadu vecuma sasniegšanas. Jo augstāks ir mātes izglītības līmenis, jo mazāk viņai ir bērnu. Piemēram, sievietēm ar nepabeigtu vidējo izglītību ir vidēji 2,1 bērns, kamēr sievietēm ar vismaz bakalaura grādu ir vidēji 1,4 bērni. Mātes vecums, kad piedzimst pirmais bērns, paaugstinās līdz ar izglītības līmeņa paaugstināšanos. Ja sievietes gaida, kamēr pabeigs mācības un kļūs ekonomiski neatkarīgas pirms bērnu radīšanas, tad ilgāks laiks (vidēji par 3 gadiem) līdz pirmā bērna piedzimšanai sievietēm ar augstāko izglītību nav pārsteidzošs secinājums.

3.2.1. tabula. Vidējais bērnu skaits un vidējais mātes vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, atkarībā no izglītības

Izglītība	Vidējais bērnu skaits		Vidējais mātes vecums, piedzimstot 1. bērnam
	Sievietes	Vīrieši	
Zemāka par vidējo	2,14	1,35	22,1
Vispārējā vidējā	1,72	1,18	23,5
Vidējā profesionālā	1,69	1,41	22,9
Augstākā	1,38	1,17	25,6
Kopā	1,63	1,29	23,9

Vīriešiem šī sakarība nav tik izteikta — salīdzinoši lielākais bērnu skaits ir vīriešiem ar vidējo profesionālo izglītību.

Kopējais bērnu skaits ir cieši saistīts ar mātes ģimenes stāvokli. Palielinās neregistrētu partnerattiecību skaits, un neregistrētā kopdzīve aizvien biežāk līdzinās laulībai.

Kā rāda dati, 25–40 gadu vecuma grupā 88% laulāto sieviešu un 73% sieviešu, kas dzīvo neregistrētā kopdzīvē, ir bioloģiski bērni, kamēr tikai 36% sieviešu, kas dzīvo bez partnera, ir bērni. Var uzskatīt, ka laulībai ir vairāk raksturīgs pastāvīgums partnerattiecībās, kas veicina vēlmi radīt bērnus,¹⁸ tomēr neregistrētā kopdzīve kļūst arvien populārāka un vairākumā no šādām partnerattiecībām dzimst bērni (3.2.2. tabula).

¹⁸ Valsts Kanceleja (2013). Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/Tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (sk. 10.10.2018.)

3.2.2. tabula. Respondentu īpatsvars pēc ģimenes stāvokļa un vecuma (%)

Vecuma grupa	Laulāto īpatsvars	Neregistrētās partnerattiecībās	Nav partnera
18–19	1,4	25,7	72,9
20–29	17,1	42,1	40,8
30–39	46,3	29,1	24,6
40–49	43,7	19,5	36,8
50–59	50,8	15,0	34,2
60–69	45,5	9,2	45,4
70–79	35,7	2,7	61,6

Analizējot demogrāfiskās tendences starptautiski, var konstatēt, ka laulības reģistrēšanas rādītāju kritums ir vērojams visā Eiropā.¹⁹ Jāņem vērā, ka, lai gan sabiedrībā pieaug atbalsts kopdzīvei bez laulības, vienlaikus laulībai piešķirtā vērtība nemazinās. Tādējādi neregistrēta kopdzīve un laulība nav pretnostatāmas kopdzīves formas, neregistrēta kopdzīve ir viens no pāra kopdzīves posmiem, laulībā stājoties vēlāk, bieži vien pēc pirmā bērna dzimšanas.²⁰ Kopš 90. gadiem pirmajā laulībā stājušos vīriešu vecums pieaudzis par 6,3 gadiem, bet sievietēm — par 6,2 gadiem.

Urbanizācija un iekšējā migrācija no laukiem uz pilsētām netieši pazemina kopējo dzimstību – Rīgā sieviešu vidējais vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, ir lielāks nekā laukos.

Vidējais bērnu skaits sievietēm pēc 25 gadu vecuma sasniegšanas ir 1,4 Rīgā, salīdzinot ar 1,6 republikas pilsētās, 1,7 novadu pilsētās un 2,0 laukos. Vidējais mātes vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, ir 25 gadi Rīgā un 23 gadi laukos. Tādējādi mūsdienu tendence pārcelties uz pastāvīgu dzīvi no laukiem uz pilsētām samazina lauku iedzīvotāju īpatsvaru un līdz ar to tā lomu kopējā dzimstības dinamikā.

Ģimeņu dzīves kvalitāti un līdz ar to arī reproductīvos nodomus ietekmē mājokļa jautājumi — vērojama izteikta pozitīva sakarība starp istabu skaitu mājoklī, apmierinātību ar mājokli un bērnu skaitu.

3.2.3. tabula. Vidējais bērnu skaits personām, kas dzīvo atsevišķi no vecākiem un kas ir sasnieguši 25 gadu vecumu, atkarībā no mājokļa tipa

Istabu skaits	Sievietes			Vīrieši		
	%	bērnu skaits	apmierinātība ar mājokli (0–10)	%	bērnu skaits	apmierinātība ar mājokli (0–10)
1	17,6	1,17	7,1	17,2	1,04	6,7
2	40,5	1,58	7,6	42,9	1,13	7,4
3	30,8	1,87	7,9	30,1	1,65	8,0
4 un vairāk	11,1	2,02	8,6	9,8	2,10	8,7

¹⁹ Eurostat (2015). Marriage and birth statistics – new ways of living together in the EU. Pieejams tiešsaistē: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_birth_statistics_-_new_ways_of_living_together_in_the_EU (sk. 10.10.2018.)

²⁰ PKC (2016). Pētījums par laulību neregistrēšanas problemātiku. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/images-legacy/Gala_zi%C5%86ojums_19012016.pdf (sk. 10.10.2018.)

Ģimenei atbilstošs mājoklis par pieņemamu cenu drošā vidē ir viena no iedzīvotāju pamatvajadzībām,²¹ un bieži vien iedzīvotāji tieši piemērota mājokļa trūkumu norāda kā vienu no galvenajiem faktoriem, kas aizkavē bērna ienākšanu ģimenē.²² Aplūkojot aptaujas rezultātus, varam secināt, ka pastāv sakarība starp vidējo bērnu skaitu un mājokļa tipu (3.2.3. tabula). Analizējot pieaugušos cilvēkus pēc 25 gadu vecuma sasniegšanas, kas dzīvo atsevišķi no vecākiem, var skaidri redzēt, ka lielāks istabu skaits respondentu mājoklī ir saistīts ar lielāku vidējo bērnu skaitu. Piemēram, vīriešiem un sievietēm, kas mitinās vienistabas dzīvoklī, ir vidēji 1–1.2 bērni, attiecīgi 4 un vairāk istabu mājokļos dzīvojošajiem ir vidēji 2 bērni. Arī trīs istabu mājokļos dzīvojošajiem (ap 30% no visiem respondentiem) ir par 60% vairāk bērnu nekā tiem, kas dzīvo vienā istabā.

Kaut arī no pieejamiem datiem ir grūti noteikt, kā tieši dzīvojamā platība ietekmē iedzīvotāju dzimstību, var izskatīt iedzīvotāju vispārīgo apmierinātību ar mājokli, lai saprastu, piemēram, vai ģimenes bez bērniem pašas izvēlas dzīvot mazākos dzīvokļos vai ir spiestas to darīt citu apstākļu dēļ. Aptaujas ietvaros respondenti tika aicināti novērtēt, cik viņi ir apmierināti ar savu dzīves vietu (skalā no «0» līdz «10», kur «0 — nemaz neesmu apmierināts» un «10 — pilnīgi apmierināts»). 3.2.3. tabula parāda, ka lielāks istabu skaits korelē ar augstāku vidējo apmierinātības līmeni.

Pieņemot, ka mājoklis savā īpašumā var radīt lielāku stabilitātes sajūtu, kas savukārt pozitīvi ietekmētu plānus par bērna ienākšanu ģimenē, būtiski aplūkot, kādas izmaiņas notikušas mājokļu iegādes jomā vairāku paaudžu dinamikā. 3.2.4. tabulā apkopoti aptaujas dati par respondentu skaitu, kam pieder mājas īpašums un kam ir hipotekārais kredīts, pa dzimšanas gada kohortām.

3.2.4. tabula. Respondentu īpatsvars, kas dzīvo atsevišķi no vecākiem, atkarībā no mājas īpašnieka statusa

Dzimšanas kohorta	% respondentu, kas ir mājas īpašnieki	No tiem, % ar hipotekāro kredītu
1940–49	83.5	1.9
1950–59	74.9	1.6
1960–69	76.6	6.9
1970–79	66.8	12.1
1980–89	55.7	23.6
1990–99	33.7	14.6

Mājas īpašnieku īpatsvars (no tiem, kas nedzīvo kopā ar vecākiem) pakāpeniski samazinājās no 84% vecākajā kohortā līdz 34% jaunākajā. No visiem respondentiem, kam pieder mājoklis, hipotekārais kredīts parādās galvenokārt astoņdesmitajos gados dzimušajiem — vienai ceturtajai daļai no mājas īpašniekiem ir kredīts. Šis rādītājs ir zemāks jaunākajai paaudzei — tikai 14% mājas īpašnieku, kas piedzima 1990.–1999. gadā, ir hipotekārais kredīts.

²¹ LM (2018). Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. gadam ex-post novērtējums. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf (sk. 10.11.2018.)

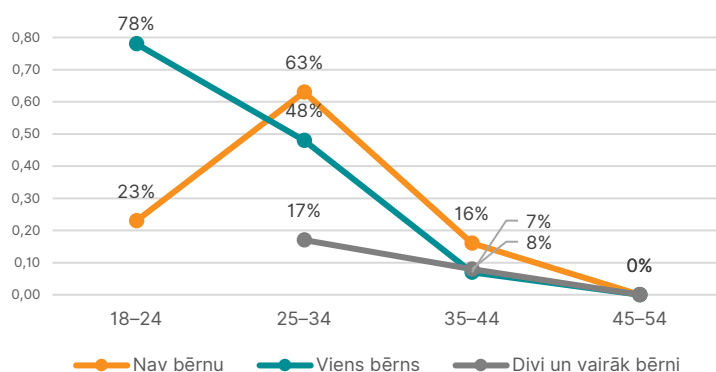
²² VK, PKC (2013) Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (sk. 10.11.2018.)

3.3. Reproduktīvie nodomi: determinanti bērnu plānošanai

Vēlēšanās radīt bērnu ir atkarīga galvenokārt no jau esošā bērnu skaita un sievietes vecuma. Nodoms radīt bērnus strauji samazinās pēc 35 gadu vecuma sasniegšanas.

No visām aptaujātajām sievietēm reproduktīvajā vecumā (18–49 g.v.), kas atbildēja uz jautājumu, vai plāno bērnu nākamo 3 gadu laikā, 5% atbildēja «Noteikti jā» un 17% izvēlējās atbildi «Iespējams, ka jā». Šī statistika ir mazliet zemāka reproduktīvajā vecumā esošo vīriešu vidū, no kuriem tikai 3% norādījuši, ka noteikti grib bērnus nākamo 3 gadu laikā, un 16% pieļāvuši šādu iespējamību. Sievietes, kas plāno bērnus nākamajos trīs gados, ir vidēji 29 gadus vecas, vīrieši — 33 gadus veci. Vēlēšanās radīt bērnu strauji samazinās pēc 35 gadu vecuma sasniegšanas, īpaši, ja sievietei jau ir viens vai vairāki bērni (3.3.1. attēls).

3.3.1. attēls. Sieviešu, kas plāno bērnu 3 gadu laikā, īpatsvars no atkarībā no vecuma un bioloģisko bērnu skaita

Nodoms radīt bērnus ir cieši saistīts ar sievietes ģimenes stāvokli. Ievērojami lielākā daļa (78%) sieviešu, kurām aptaujas veikšanas laikā nav bērnu, bet kuras dzīvo reģistrētās laulāto attiecībās, nākamo trīs gadu laikā gribētu bērnus. Salīdzinoši no neregistrētās partnerattiecībās dzīvojošajām to norādījušas vien 44% respondenšu un tikai 17% sieviešu bez kopdzīves partnera (summējot atbildes «noteikti» vai «iespējami»).

Citāda aina vērojama, ja sievietei jau ir bērni. Kopumā 14% sieviešu, kuras dzīvo reģistrētā laulībā un kurām jau ir bērni, plāno vēl vienu bērnu tuvāko 3 gadu laikā. Divreiz lielāka (34%) statistika raksturo sievietes, kas dzīvo neregistrētā kopdzīvē. Savukārt sievietes, kurām nav kopdzīves partnera un kuras bērnu/-s audzina vienas, visbiežāk (3/4) bijušas pārliecinātas, ka tuvākos trīs gados vēl kādu bērnu negribētu.

Vīriešu viedokļu sadalījums pa ģimenes stāvokļa grupām ir līdzīgs, vienīgi nedaudz zemāks nekā sievietēm. Bezbērnu vīriešu starpā 68% dzīvojošo laulībā, 38% dzīvojošo neregistrētā kopdzīvē un 12% vīriešu, kam nav partnera, atzīmējuši, ka vēlētos bērnu 3 gadu laikā. Savukārt tēviem, kuriem jau ir viens vai vairāki bērni, nodoms radīt vēl kādu bērnu samazinās līdz 27% un 21% attiecīgi reģistrētā un neregistrētā laulībā un līdz 2% ārpus partnerattiecībām dzīvojošo vidū.

Sievietes ar labu vai ļoti labu personīgās veselības vērtējumu plāno bērnus tuvāko trīs gadu laikā divreiz biežāk nekā sievietes ar vidēju vai sliktāku veselību. Sievietes veselības pašvērtējums izteikti korelē ar vecumu — jo vecāka sieviete, jo sliktāk viņa vērtē savu veselību.

Aptaujas rezultāti ļauj izpētīt sieviešu reproductīvos nodomus atkarībā no viņu veselības stāvokļa subjektīvā novērtējuma. Respondenti varēja izvēlēties piecus atbilžu variantus: ļoti laba, laba, vidēja, slikta un ļoti slikta veselība. Dati rāda, ka sieviešu īpatsvars, kas novērtē savu veselību kā ļoti labu, strauji samazinās ar vecumu — no 28% 18–24 gadu vecuma grupā līdz 17% un 6% 25–34 un 34–44 gadu grupās. Līdz ar to arī vēlme radīt pēcnācējus ar laiku samazinās. Būtiski ņemt vērā, ka citās Eiropas valstīs, jo īpaši Skandināvijā, savu veselību sievietes ievērojami biežāk vērtē kā labu un ļoti labu.²³

Saskaņā ar GGP aptaujas datiem Latvijā sievietes, kas novērtē savu veselību kā ļoti labu vai labu, plāno bērnus tuvāko 3 gadu laikā divreiz biežāk nekā sievietes, kuras uzskata, ka viņām ir vidējs vai slikts veselības stāvoklis. Īpaši izteikta šī sakarība ir sievietēm, kurām jau ir bērni, — 23% māšu ar labu veselības pašvērtējumu gribētu vēl kādu bērnu, salīdzinot ar 11% māšu ar vidēju un 2% ar sliktu veselību.

Papildus vispārējās veselības novērtējumam respondenti tika aptaujāti par viņu spēju radīt bērnus (pēc pašnovērtējuma). Kopumā 10% sieviešu un 5% vīriešu fertīlajā vecumā atbildēja, ka viņi noteikti vai iespējams ir neauglīgi un nespēj radīt bērnus. Šis rādītājs, jo īpaši sievietēm, ir cieši saistīts ar vecumu. Salīdzinoši: ja 18–34 gadu vecuma grupā par neauglīgām sevi uzskatījušas mazāk nekā 2% sieviešu, tad 35–39 gadu grupā to norādījušas jau 8%, 40–44 gadu grupā — 18% un 45–49 gadu vecuma grupā — 34% sieviešu. Ņemot vērā šo sakarību, nav pārsteidzoši, ka sieviešu īpatsvars, kas plāno radīt (vēl vienu) bērnu tuvāko 3 gadu laikā, strauji samazinās pēc 35 gadu vecuma sasniegšanas.

Vieni no būtiskākajiem faktoriem, kas ietekmē bērnu plānošanu, ir izglītība un materiālais nodrošinājums. Nodarbinātības statusam (strādājošie, salīdzinot ar bezdarbniekiem un ekonomiski neaktīvajiem iedzīvotājiem) un ienākumu līmenim ir pozitīva korelācija ar respondentu gatavību radīt pirmo bērnu.

Pozitīva attieksme pret bērnu plānošanu ir raksturīga izglītotām sievietēm. No respondentēm, kam vēl nav savu bērnu, vēlme radīt bērnus izteica 45% sieviešu ar augstāko izglītību, 28% ar vispārējo vidējo izglītību, 25% ar profesionālo vidējo un tikai 12% sieviešu ar zemāku par vidējo izglītību. Starpība starp grupām ir mazāk izteikta, ja sievietēm jau ir vismaz viens bērns — 22% māšu ar augstāko izglītību salīdzinājumā ar 15% ar zemāku par vidējo izglītību gribētu bērnus nākamo 3 gadu laikā.

Līdzīgi kā citi pētījumi,²⁴ arī šī aptauja apliecina, ka pozitīvi bērnu plānošanu ietekmē pārliecība un drošība par darbu un regulāriem, stabiliem ienākumiem. 40% strādājošo sieviešu, kam nav bērnu, izteica vēlmi radīt bērnu tuvāko 3 gadu laikā, salīdzinot ar 11% studējošu un 22% ekonomiski neaktīvo sieviešu vai bezdarbnieču. Nodarbinātības statusa ietekme ir vēl skaidrāk

²³ Eurostat (2017). Self-perceived health statistics. Pieejams tiešsaistē: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/self-perceived_health_statistics (sk. 10.11.2018.)

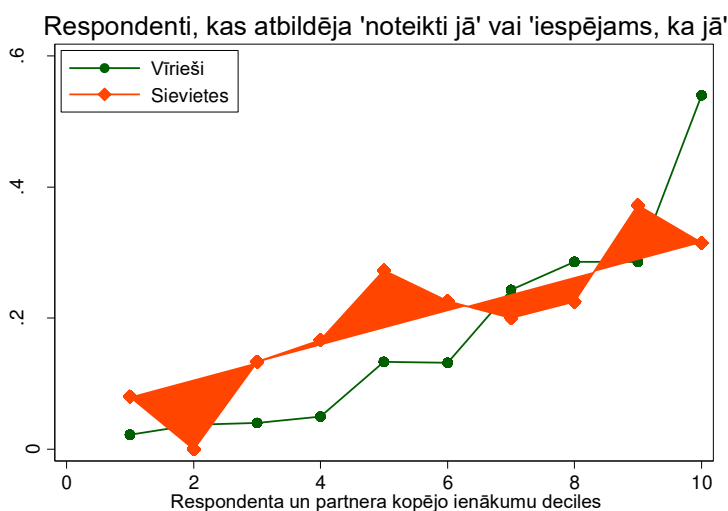
²⁴ VK, PKC (2013). Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (sk. 10.11.2018.)

redzama bezbērnu vīriešu starpā: 33% no strādājošajiem izteica vēlmi radīt bērnus tuvākajā laikā, salīdzinot ar 5% studentu un nestrādājošo. Savukārt, ja vecākiem jau ir vismaz viens bērns, nodarbinātības statuss vairs nav tik nozīmīgs bērnu plānošanā, piemēram, tikai 14% strādājošo māšu plāno bērnus 3 gadu laikā, salīdzinot ar 26% nestrādājošo (18% un 20% vīriešu attiecīgi ar un bez darba).

Sadalot respondentus piecās ienākumu kategorijās, vīriešu vidū ir novērojama skaidri izteikta sakarība starp ienākumu līmeni un ieinteresētību bērnos. No vīriešiem, kuru ienākumi ir piektajā (augstākajā) kvintilē, 38% grib bērnus tuvāko 3 gadu laikā, ja viņiem vēl nav savu bērnu, un 26%, ja viņiem jau ir vismaz viens bērns. Savukārt vīrieši ar mēneša ienākumiem pirmajā (zemākajā) kvintilē neplāno bērnus 3 gadu laikā, ja viņiem jau ir vismaz viens bērns; no tiem, kam pagaidām nav bērnu, tikai 8% atbildēja pozitīvi. Sieviešu bez bērniem grupā ir vērojama līdzīga tendence starp individuālo ienākumu līmeni un bērnu dzimšanas plāniem — 47% sieviešu divās augstākajās kvintilēs plāno bērnu tuvākajā laikā, salīdzinot ar 18% zemākajā ienākumu kvintilē.

Pretēja sakarība iezīmējas, analizējot sieviešu ar vismaz vienu bērnu viedokli. Vislielākā vēlme radīt otro bērnu tuvāko 3 gadu laikā ir respondentēm zemākajā ienākumu kvintilē (29% salīdzinot ar 15%–17% augstākajās divās kvintilēs). Savukārt, apvienojot abu partneru ienākumus, vērojama pozitīva korelācija – jo lielāki ir pāra kopējie ienākumi, jo lielāka ir vēlme plānot bērnus tuvāko 3 gadu laikā neatkarīgi no tā, vai ģimenē jau ir vismaz viens bērns vai nav (3.3.2. attēls).

3.3.2. attēls. Respondentu īpatsvars, kas plāno bērnus tuvāko 3 gadu laikā, atkarībā no kopējā ienākuma līmeņa

Drošība par darbu, darba saglabāšanos visai atšķirīgi ietekmē sieviešu un vīriešu reproduktīvos nodomus. Vīriešiem, kas pieļauj iespēju, ka zaudēs darbu nākamo 12 mēnešu laikā, ir trīsreiz zemāka varbūtība plānot bērnu tuvākajā laikā, salīdzinot ar tiem, kam ir stabils darbs. Savukārt sievietes, kas dzīvo ar partneri, divreiz biežāk plāno bērnu tuvāko 3 gadu laikā, ja pieļauj, ka varētu zaudēt darbu tuvākajā nākotnē.

Drošība par darbu papildus nodarbinātībai un ienākumiem ir vēl viens faktors, kas ietekmē reproductīvos nodomus. GGP aptaujas ietvaros respondentiem lūdza norādīt, kāda, pēc viņu vērtējuma, ir varbūtība zaudēt darbu nākamo 12 mēnešu laikā. To vīriešu vidū, kuri piekrita (atbildes «pilnīgi piekritu» un «piekritu») apgalvojumam, ka zaudēs darbu, varbūtība plānot (vēl vienu) bērnu tuvāko 3 gadu laikā ir 9%, kamēr vīriešiem, kuriem ir stabils darbs un kuri ir pārliecināti, ka to nezaudēs, vēlme plānot bērnus ir daudz augstāka — labprāt to darītu katrs trešais šīs mērķgrupas pārstāvis (31%).

Pavisam citāda aina iezīmējas sievietēm — tieši sievietes, kuras pieļauj iespēju, ka varētu drīzumā zaudēt darbu, biežāk ir pozitīvi noskaņotas pret bērnu plānošanu. Visticamāk, ka sievietes uzskata gaidāmu nodarbinātības pārtraukumu par piemērotu laiku, lai dzemdētu bērnu. Vienlaikus jāņem vērā, ka šī stratēģija ir tieši atkarīga no partnera esamības. No respondentēm, kas dzīvo (reģistrētās vai neregistrētās) partnerattiecībās, 24% plāno bērnu tuvāko 3 gadu laikā, ja tām ir stabils darbs; pretstatā 54% sieviešu grib bērnu, ja viņas ir pārliecinātas, ka zaudēs darbu nākamo 12 mēnešu laikā. Savukārt sievietes bez kopdzīves partnera, kļūstot par galveno ģimenes apgādnieku, pieļauj iespēju tuvākā laikā radīt bērnu 17,4% gadījumā, ja viņām ir stabils darbs, un tikai 5% gadījumā, ja viņas domā, ka zaudēs darbu.

Līdz ar stabilu situāciju nodarbinātības jomā un partnerattiecībās arī dzīvesvietas pieejamība ir nozīmīgs faktors bērnu piedzimšanas / radīšanas plāniem.

Respondentu bez bērniem grupā 20% dzīvojošo vienistabas mājoklī apsver plānus radīt bērnus nākamo trīs gadu laikā, salīdzinot ar 28% no tiem, kas mitinās divistabu vai lielākā mājoklī. Šī starpība ir pat lielāka, kad respondentiem jau ir vismaz viens bērns. Tikai 8% dzīvojošo vienistabas dzīvoklī plāno bērnus tuvākajā laikā un 18% dzīvojošo lielākā mājoklī.

Kā rāda iepriekš veiktu pētījumu rezultāti, visai plašs ir to aspektu loks, kas ietekmē lēmumu par bērnu radīšanu. Tie ir ne tikai izteikti racionāli faktori (darbs ar optimālu atalgojumu, mājoklis u.tml.), bet arī drīzāk iracionāli — nedrošības radītās negatīvās ekspektācijās balstīti, — kas liek būt piesardzīgākiem savos reproductīvajos nodomos.

Novērtējot bērna piedzimšanas ietekmi uz dažādām dzīves sfērām, vērojama tendence, ka pozitīvi tiek vērtētas galvenokārt jaunas emocionālas sajūtas — vairāk nekā puse aptaujāto domājuši, ka pieaugs prieks un apmierinātība ar dzīvi. Savukārt galvenie ikdienas dzīves racionālie aspekti, kas nepārprotami rada drošību par šodienu un nākotni, līdz ar bērna piedzimšanu stagnēs vai piedzīvos izteikti negatīvas izmaiņas. Piemēram, samazināsies pieejamais naudas daudzums (iespējas kļūs sliktākas vai daudz sliktākas — 93%), līdz ar to arī iespējas darīt ko vēlas (81%).

Arī iespējas īstenot dzīves mērķus ir joma, kuras izmaiņas līdz ar bērna ienākšanu ģimenē aptaujas dalībnieki vērtējuši visai kritiski — 19% uzskatījuši, ka situācija neizmainīsies, bet ievērojami lielākā daļa (76%) domājuši, ka viņu iespējas īstenot dzīves mērķus būs daudz ierobežotākas. Arī citu mērķu dzīvē realizēšana netiek skatīta optimistiskāk.

Nodarbinātības iespējas — vēl viens aspekts, kas, pēc respondentu domām, līdz ar bērna piedzimšanu stagnēs savā attīstībā. Nevienam no aptaujas dalībniekiem nav uzskatījis, ka tās

uzlabosies pašam vai partnerim, gandrīz puse domājusi, ka visticamāk nekas nemainīsies, bet pārējie — ka kļūs sliktāk.

Raksturīgi, ka izmaiņas savās darba spējās līdz ar bērna piedzimšanu respondenti vērtējuši ievērojami kritiskāk nekā sava partnera darba spējas — situācijas pasliktināšanos savas nodarbinātības kontekstā minējuši 47% aptaujāto, bet attiecībā uz partneri — 32%, lielai daļai atturoties no precīzas atbildes.

Analizējot datus sociāldemogrāfiskajās grupās, konstatējams, ka vīrieši un respondenti aktīvajā reproductīvajā vecumā (25–29 g.v.) pauduši visai pesimistisku viedokli, uzskatot, ka visticamāk līdz ar bērna piedzimšanu gandrīz jebkurā dzīves jomā iespējas būtiski samazināsies. Savukārt sievietes un aptaujas dalībnieki vēlīnākā reproductīvajā vecumā (30–45 g.v.) bijuši mazāk kritiski noskaņoti par bērna ienākšanas ģimenē ietekmi uz ikdienas dzīvi, finanšu līdzekļiem un dzīves mērķu sasniegšanu. Sievietes, lai arī bieži uzsvērušas, ka bērna ienākšana ģimenē sagādātu lielu prieku un sniegtu apmierinājumu ar dzīvi, un pat nebijušas noskaņotas pesimistiski par iespējām kopā ar bērniem sasniegt dzīves mērķus, vienlaikus uzskatījušas, ka viņu iespējas darba tirgū būtiski samazināsies.

Lielāks bērnu skaits ir saistīts ar lielāku respondentu laimes līmeņa novērtējumu perspektīvā. Ģimenes ar vismaz trim bērniem nejūtas tik laimīgas kā ar 1–2 bērniem, kas ir izskaidrojams ar lielākām materiālajām vajadzībām daudzbērnu ģimenēs. Tomēr, kad bērni izaug, vecāki ar vismaz trim bērniem ir vislaimīgākie un visapmierinātākie ar dzīvi.

Nenoliedzami, līdz ar bērnu ienākšanu ģimenē pieaug izmaksas, un vecāki cenšas nodrošināt atbilstošu materiālo stāvokli pirms bērnu plānošanas. Tomēr vienlaikus vairāki Latvijā iepriekš veiktie pētījumi apliecina, ka cilvēki ģimenēs ar bērniem jūtas laimīgāki nekā tie, kuriem nav bērnu.²⁵ Tādējādi rodas jautājums, vai, neskatoties uz zemāku materiālo labklājību, bērni padara cilvēkus apmierinātākus ar dzīvi kopumā.

GGP pētījuma ietvaros aptaujas respondenti tika aicināti sniegt subjektīvo vērtējumu par savu laimes līmeni un apmierinātību ar dzīvi skalā no 0 līdz 10, kur 0 nozīmē «nelaimīgs» un 10 nozīmē «absolūti laimīgs». Kā liecina iegūtā informācija, kopumā sievietes jūtas mazliet laimīgākas par vīriešiem — vidējais laimes līmenis ir attiecīgi 7,66 un 7,54 25–50 vecuma grupā vai 7,27 un 7,14 25–79 vecuma grupā. Starpība starp vecuma grupām norāda, ka jaunākās paaudzes vidēji jūtas laimīgākas nekā vecākā paaudze (no 50+).

3.3.1. tabulā ir apkopoti aptaujas rezultāti pēc respondentu nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē un kopējo bērnu skaita. Tas ļauj novērot, kas notiek dzīves gaitā, kad bērni ir pieauguši un, iespējams, viņiem vairs nav nepieciešams veltīt ne tik daudz finanšu, ne laika resursus kā iepriekš. Vismākais laimes līmenis ir raksturīgs respondentiem bez bērniem, it īpaši vīriešiem. Nelaimīgu vīriešu īpatsvars (ar subjektīvu laimes vērtējumu 5 un zemāk) ir 23%, ja viņiem nav bioloģisko bērnu, salīdzinot ar 11%, ja viņiem ir vismaz trīs bērni. Sievietēm šī starpība ir mazāka — 14% bezbērnu sieviešu norāda laimes līmeni zem 5, salīdzinājumā ar 11% sieviešu ar vismaz trim bērniem. Respondenti, kuriem pašlaik ģimenē ir nepilngadīgie bērni, ir

²⁵ Piemēram, SKDS (2016). Amigo laimes indekss. Pieejams tiešsaistē: https://amigo.mstatic.lv/amigo2018/files/amigo_laimes_indekss_un_digitalas_plaisas_petijums_2017.pdf (sk. 10.01.2019.)

laimīgāki ar vienu vai diviem bērniem — ļoti laimīgi (tie, kas izvēlas atbildes 9 un 10) jūtas 35% un 42% vīriešu un attiecīgi 29% un 30% sieviešu. Mazāk par 10% cilvēku ar vienu vai diviem bērniem ir nelaimīgi.

3.3.1. tabula. Respondentu laimes līmenis atkarībā no bērnu skaita.

	Vīrieši			Sievietes		
	Vidējais laimes līmenis (0–10)	Nelaimīgu cilvēku īpatsvars	Ļoti laimīgu cilvēku īpatsvars	Vidējais laimes līmenis (0–10)	Nelaimīgu cilvēku īpatsvars	Ļoti laimīgu cilvēku īpatsvars
Pēc respondentu kopējo bioloģisko bērnu skaita (25–79 gadu vecuma grupā)						
nav bērnu	6,91	0,23	0,18	7,21	0,14	0,18
1	7,13	0,17	0,18	7,25	0,14	0,17
2	7,24	0,17	0,22	7,25	0,13	0,18
3 un vairāk	7,51	0,11	0,26	7,41	0,11	0,21
Kopā	7,14	0,18	0,20	7,27	0,13	0,18
Pēc nepilngadīgo bērnu, pašlaik dzīvojošo ģimenē, skaita (25–50 gadu vecuma grupā)						
nav bērnu	7,24	0,17	0,23	7,40	0,07	0,18
1	8,03	0,04	0,35	7,84	0,05	0,29
2	8,08	0,09	0,42	7,79	0,05	0,30
3 un vairāk	7,45	0,17	0,31	7,71	0,09	0,23
Kopā	7,54	0,13	0,29	7,66	0,06	0,25

Piezīmes: Vidējais laimes līmenis ir aprēķināts, apkopojot respondentu subjektīvas atbildes, kur 0 ir «ļoti nelaimīgs» un 10 ir «absolūti laimīgs». Nelaimīgu cilvēku īpatsvars iekļauj visus respondentus, kuru atbilde bija 5 un zemāk, savukārt ļoti laimīgu cilvēku skaits iekļauj tos, kuru pašnovērtējumā laimes līmenis ir 9 vai 10.

Ģimenēs ar vismaz trim nepilngadīgajiem bērniem laimes līmenis ir zemāks nekā 1–2 bērnu ģimenēs, kas, iespējams, izskaidrojams ar vidēji zemāku ienākumu līmeni uz māsaimniecības locekli, mazāk brīva laika un lielāku emocionālo spriedzi daudz bērnu ģimenēs.²⁶ Savukārt tad, kad bērni izaug un samazinās materiālās un laika vajadzības, daudz bērnu vecākiem ir raksturīgs visaugstākais laimes līmeņa novērtējums. Līdzīga sakarība iezīmējas, analizējot respondentu apmierinātību ar dzīvi, — kopējais apmierinātības līmenis palielinās, pieaugot bērnu skaitam.

Domājot par mērķgrupu, kura šobrīd ir visatsaucīgākā bērnu plānošanai, pēc aptaujas rezultātiem var izveidot potenciālo jaunās mātes — sievietes, kura plāno savu pirmo bērnu, — profilu. Tā ir aptuveni 28 gadus veca sieviete, dzīvo ar partneri (neregistrētā kopdzīvē), nodarbināta ar augstāko izglītību, ar vidēji augstiem vai augstiem personīgajiem ienākumiem (ceturtajā vai piektajā kvintilē) un augstiem ģimenes kopējiem ienākumiem (piektajā kvintilē), dzīvesvieta — Rīgā. Tik precīzu raksturojumu dati nesniedz, analizējot tās sievietes, kurām šobrīd jau ir viens bērns un kuras vēlētos otru. Visticamāk tā ir sieviete, kura ir 29 gadus veca, dzīvo ar partneri neregistrētā kopdzīvē vai registrētā laulībā, ar augstāko izglītību, strādājoša vai ekonomiski neaktīva, ar personīgajiem ienākumiem zemākajā kvintilē, bet augstiem ģimenes kopējiem ienākumiem (piektajā kvintilē), kas dzīvo Rīgā vai laukos.

²⁶ Korpa, V. (2013). Izpētes ziņojums Daudzbērnu ģimeņu situācija mūsdienu Latvijā. Pieejams tiešsaistē: <http://docplayer.net/80314394-Izpetes-zinojums-daudzbernu-ģimenu-situacija-musdienu-latvija.html> (sk. 10.11.2018.)

4. VECĀKI UN BĒRNI

Līdz pilngadības sasniegšanai bērns ir vecāku aizgādībā un vecāku pienākums ir rūpēties par savu bērnu. Bērna aprūpe nozīmē viņa uzturēšanu, t.i., ēdiena, apģērba, mājokļa un veselības aprūpes nodrošināšanu, bērna kopšanu un viņa izglītošanu un audzināšanu, ar to saprotot bērna garīgās un fiziskās attīstības nodrošināšanu, pēc iespējas ievērojot viņa individualitāti, spējas un intereses. Rūpes par bērnu ir veids, kā vecāki nodrošina bērna pozitīvu sociāli emocionālo attīstību, kas ir pamats bērna labklājībai un dzīves kvalitātei nākotnē. Tomēr vecāki mēdz dažādi izprast savus vecāku pienākumus, kā arī, ņemot vērā savu dzīves pieredzi, vecākiem var būt atšķirīgas prasmes un spēja līdzdarboties savu bērnu aprūpē. Nenoliedzami to ietekmē arī dzimumu lomu stereotipi par sieviešu un vīriešu pienākumiem ģimenē.

Kopumā ņemot, sabiedrībā valda uzskats, ka par maziem bērniem labāk spēj parūpēties sievietes nekā vīrieši. Šādi domā aptuveni divas trešdaļas (68%) iedzīvotāju, bet 30% uzskata, ka par maziem bērniem vienlīdz labi var rūpēties kā sievietes, tā arī vīrieši.

Šāds uzskatu sadalījums vērojams neatkarīgi no tā, vai ģimenē ir vai nav pirmsskolas vecuma bērni, un visai maz to ietekmē arī iedzīvotāju vecums, lai gan jaunāka gadagājuma cilvēki biežāk uzsver abu dzimumu spēju vienlīdz labi nodrošināt mazu bērnu aprūpi.

Tomēr rūpes par bērniem turpinās arī vēlākos gados, bērnam uzsākot skolas gaitas. Ģimenēs, kurās ir kāds bērns vecumā līdz 14 gadiem, vairumu pienākumu saistībā ar bērnu aprūpi tomēr nodrošina sievietes, kas, kā minēts iepriekš, atbilst sabiedrības priekšstatiem par dzimumu lomu sadalījumu. Rūpes par bērnu apģērbšanu, kā arī bērnu pieskatīšana, lai tie būtu pareizi apģērbusies, pārsvarā ir sieviešu ziņā. 60% sieviešu apgalvo, ka par šo vienmēr vai parasti rūpējas tieši viņas, tomēr katra ceturttā norāda, ka viņu ģimenē par šo rūpējas abi ar partneri vienlīdz lielā mērā. Vīrieši turpretim uzskata, ka šī ar bērnu aprūpi saistītā uzdevuma veikšanā viņi tomēr iesaistās biežāk, nekā domā sievietes. Lai gan kopumā 46% vīriešu norādījuši, ka par bērnu apģērbšanu parasti vai vienmēr ir atbildīga partnere, divi no pieciem (39%) uzskata, ka par šo pienākumu atbild abi ar partneri līdzvērtīgi. Jāatzīmē gan, ka abu partneru iesaiste bērnu apģērbšanā biežāk vērojama ģimenēs, kur ir vairāk nekā viens pirmsskolas vecuma bērns, bet vecāku rūpes par to, lai bērns būtu sagērbts, nereti mazinās, bērnam uzsākot skolas gaitas. Trešdaļā ģimeņu, kurās aug skolas vecuma bērns, ne māte, ne tēvs īsti nepievērš uzmanību tam, lai bērns būtu pienācīgi sagērbies, atstājot to bērna paša ziņā.

Arī situācijā, ja bērns slimo, mājās paliek un bērnu pieskata visbiežāk sievietes. Trīs no četrām sievietēm norādījušas, ka slimības gadījumā rūpes par bērnu visbiežāk uzņemas pati, bet 11% atzinušas, ka šo pienākumu dala ar partneri. Tāpat trīs no pieciem vīriešiem (60%) atzinuši, ka slima bērna aprūpes pienākums ir partneres ziņā, taču katrs ceturtais šādā situācijā ir gatavs rūpes dalīt ar partneri un iesaistīties slimojoša bērna aprūpē. Jāatzīmē, ka atšķirībā no citiem ar bērna aprūpi saistītiem jautājumiem vecāku rūpes un atbildība par slima bērna aprūpi nemazinās arī tad, ja bērns uzsācis skolas gaitas un pārsvarā visas lietas savā dzīvē organizē

patstāvīgi. Vienlaikus varbūtība, ka sasirguša bērna aprūpē iesaistīsies vīrietis, samazinās tad, ja mājsaimniecībā dzīvo vairāk nekā divi pieaugušie.

Brīvā laika pavadīšana kopā ar bērnu un rotaļas ir uzdevums, kurā visbiežāk iesaistās abi partneri. Attiecīgi 62% sieviešu un 75% vīriešu norādījuši, ka brīvo laiku kopā ar bērnu abi partneri pavada līdzvērtīgi, turklāt šis īpatsvars ir lielāks ģimenēs, kurās aug vairāk nekā viens bērns. Salīdzinoši tikai 29% sieviešu un 15% vīriešu norādījuši, ka arī rotaļāšanās un brīvā laika pavadīšana kopā ar bērnu pārsvarā ir sievietes atbildība.

Vecāku iesaiste brīvā laika pavadīšanā kopā ar bērnu mazinās, bērnam uzsākot skolas gaitas. Kopumā teju katrā piektajā ģimenē, kurā aug bērns vecumā no septiņiem līdz 14 gadiem, neviens no partneriem neuzskata par savu pienākumu pavadīt brīvo laiku kopā ar bērnu, kas ir satraucoši, jo, kā liecina citi pētījumi, vecāku intereses trūkums par brīvā laika pavadīšanu kopā ar bērnu palielina bērna deviantas uzvedības veidošanās risku, tostarp varbūtību pamēģināt un lietot atkarību izraisošās vielas.²⁷

Līdzīgi kā ar brīvā laika pavadīšanu, arī palīdzību bērnam mājas darbos teju pusē ģimeņu ir gatavi sniegt abi partneri, un vīrieši šī pienākuma veikšanā biežāk līdzdarbojas ģimenēs ar vairāk nekā vienu bērnu, kā arī ģimenēs, kur vecākiem ir augstāks izglītības līmenis. Kopumā gan puse sieviešu norādījušas, ka palīdzību mājas darbu veikšanā biežāk sniedz tieši viņas, un tam piekrīt arī 40% vīriešu, tomēr 7% sieviešu, galvenokārt Rīgā un Pierīgā dzīvojošas, atzinušas, ka par šo viņu ģimenē vienmēr rūpējas vīrietis. Trešdaļa sieviešu un teju puse vīriešu (47%) uzskata, ka palīdzības sniegšanu bērnam mājas darbu veikšanā vienlīdz nodrošina abi partneri.

Bērna nolikšana gulēt vai rūpēšanās, lai bērns aiziet gulēt, acīmredzot biežāk nekā citi ar bērna aprūpi saistītie pāra uzdevumi tiek atstāts pašplūsmā, proti, teju trešdaļai abu dzimumu partneriem ir bijis grūti novērtēt gan savu, gan partnera atbildību saistībā ar šo uzdevumu. Turklāt arī ģimenēs, kurās aug bērns pirmsskolas vecumā, šis īpatsvars ir gana augsts, proti, 7% mājsaimniecību par bērna nolikšanu gulēt neviens no vecākiem īsti neatbild. No vienas puses, tas var liecināt par bērnu patstāvību, taču, no otras puses, tas arī rāda, ka vecāki pietiekamu uzmanību nepievērš miega higiēnai, kas bērna attīstībai, labsajūtai un veselībai ir tikpat svarīga kā regulāras veselīgas ēdienreizes vai fiziskas aktivitātes. Lielbritānijā veiktā pētījumā, kura ietvaros analizēti 10 000 bērnu vecumā no 3 līdz 7 gadiem gulētiešanas paradumi un vakara rituāli, secināts, ka tiem bērniem, kuriem nav noteikts gulētiešanas laiks, biežāk vērojami uzvedības traucējumi, zemāks pašvērtējums un viņi ir vairāk pakļauti aptaukošanās riskam.²⁸ Interesanti, ka GGP pētījumā vecāku rūpes par to, lai bērns aiziet gulēt, biežāk vērojamas ģimenēs ar vairāk nekā vienu bērnu, īpaši daudz bērnu ģimenēs, turklāt tas nav saistīts ar to, kādā vecumā ģimenē ir bērni, – šajās ģimenēs jautājumos par miega higiēnu vienlīdz atbildīgi izturas gan pret pirmsskolas vecuma bērniem, gan pret bērniem skolas vecumā.

Analizējot datus kopumā, 47% sieviešu uzskata, ka biežāk par bērnu nolikšanu gulēt ir atbildīgas tieši viņas, un tam piekrīt arī 28% vīriešu, bet attiecīgi 25% sieviešu un 31% vīriešu

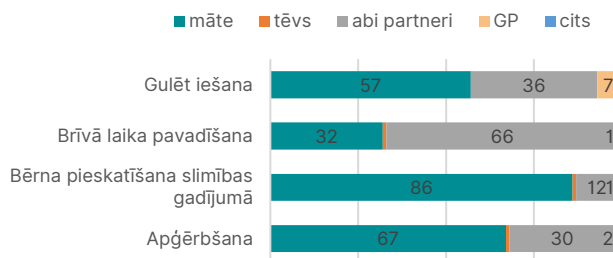
²⁷ Koroļeva, I., Mierīņa, I., Sņikere, S., Trapencieris, M. (2009). Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū. Rīgas Domes Labklājības departaments.

²⁸ Kelly, Y., Kelly, J., Sacker, A. (2013). Changes in Bedtime Schedules and Behavioral Difficulties in 7 Year Old Children. *Journal of Pediatrics*. Vol. 132, Issue 5.

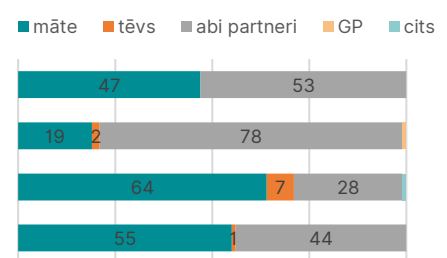
uzskata, ka par šo vienlīdz atbildīgi ir abi partneri. Iespējams, ka vecāku neprasme nolikt savu bērnu gulēt un uzmanības nepievēršana bērna nodarbēm pirms gulētiešanas ir starp iemesliem, kāpēc atbildību par gulētiešanas rituālu neuzņemas neviens no pieaugušajiem. Ņemot to vērā, nepieciešams vecākus izglītēt par miega higiēnas nozīmi bērna attīstībā, kā arī pilnveidot vecāku prasmes, lai tādējādi mazinātu uzvedības un psihoemocionālo problēmu veidošanās risku bērniem.

4.1.1. attēls. Bērnu aprūpes pienākumu sadale ģimenē sievietes un vīriešu vērtējumā (%)

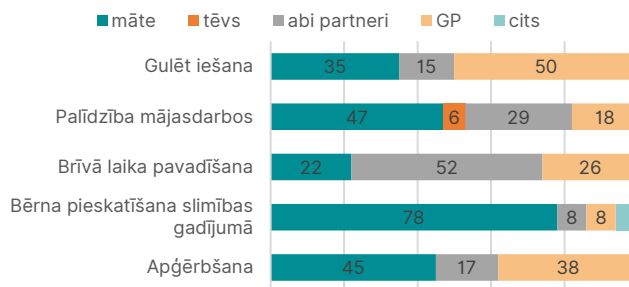
Sieviešu vērtējums - pirmsskolas vecuma bērni

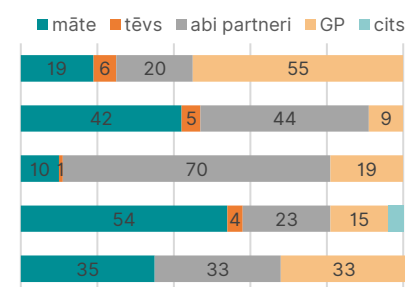
Vīriešu vērtējums - pirmsskolas vecuma bērni

Sieviešu vērtējums - skolas vecuma bērni

Vīriešu vērtējums - skolas vecuma bērni

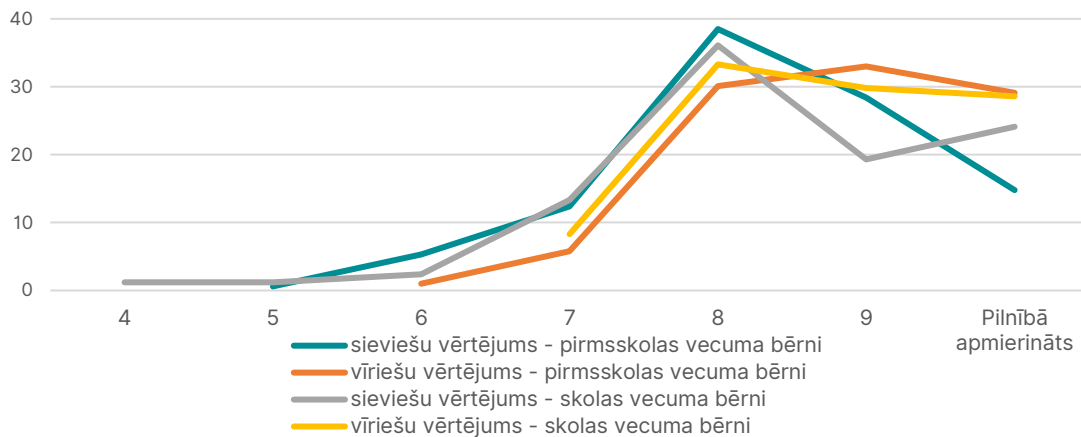
Lai gan ikdienas pienākumi saistībā ar bērna audzināšanu un aprūpi vairāk gulstas uz sievietes pleciem, kopumā ņemot, gan sievietes, gan vīrieši ir vienlīdz apmierināti ar bērnu aprūpes pienākumu sadali savā ģimenē. Ar šo uzdevumu sadali pilnīgi apmierinātas ir 18% sieviešu un attiecīgi 29% vīriešu, bet 63% sieviešu un tikpat daudz vīriešu ar uzdevumu sadali bērnu aprūpes jautājumos ir praktiski apmierināti. Savu neapmierinātību kopumā paudušas tikai 2% sieviešu, norādot, ka ar bērnu aprūpes pienākumu sadali mājās ir drīzāk neapmierinātas.

Apmierinātība ar pienākumu sadali šajos jautājumos ir saistīta ar bērnu skaitu ģimenē — abi partneri, bet jo īpaši sievietes ir apmierinātāki tad, ja ģimenē aug viens bērns, bet, pieaugot bērnu skaitam, attiecīgi pieaug arī to vecāku īpatsvars, kuri savu apmierinātību ar bērnu aprūpes uzdevumu sadali savā māsaimniecībā desmit ballu sistēmā vērtē vairs tikai ar seši vai septiņi. Tas, protams, ir likumsakarīgi, jo lielāks bērnu skaits ģimenē prasa arī lielāku vecāku piepūli, enerģiju, uzmanību, dēļ kā arī pieaug neapmierinātība ar pienākumu sadali.

Tāpat apmierinātākas jūtas sievietes Rīgā un Pierīgā nekā pārējā Latvijas teritorijā dzīvojošās, kamēr vīriešu vidū novērojama pretēja tendence — apmierinātāki ar uzdevumu sadali bērnu

aprūpes jautājumos ir ārpus Rīgas aglomerācijas dzīvojošie vīrieši. Jāatzīmē, ka vērtējumos par atbildības sadalījumu starp partneriem bērnu aprūpes jautājumos teritoriālas atšķirības iepriekš nebija vērojamas, izņemot jautājumā par brīvā laika pavadīšanu.

4.1.2. attēls. Sieviešu un vīriešu apmierinātība ar bērnu aprūpes pienākumu sadali mājās (%)

Lai gan par bērna audzināšanu un aprūpi pilnībā atbildīgi ir vecāki, nereti bez līdzcilvēku palīdzības jo īpaši pirmsskolas vecuma bērnu aprūpē neiztikt. Salīdzinoši tikai 14% ģimeņu, kurās aug bērns līdz 14 gadu vecumam, pēdējo 12 mēnešu laikā ir saņēmušas radu, draugu vai citu cilvēku, kuri nedzīvo ar ģimeni vienā māsaimniecībā, regulāru palīdzību bērna aprūpē. Biežāk uz saņemtu palīdzību norādījuši gados jaunāki vecāki, bet visvairāk respondenti 18–24 gadu vecumā (27%), tomēr to, ka tuvinieku atbalsts un palīdzība tiek sniegta tikai jaunajām ģimenēm pirmos gadus pēc bērna piedzimšanas, secināt nevar, jo atbalsta esamība nav saistīta ar bērnu skaitu ģimenē. Lai gan atbalstu no tuviniekiem saņem arī ģimenes ar skolas vecuma bērniem, biežāk tomēr palīdzība tiek sniegta, bērnam esot pirmsskolas vecumā (attiecīgi 8% un 17%).

Tās ģimenes, kas saņem radu, draugu vai citu paziņu palīdzību bērna aprūpē, visbiežāk bērna pieskatīšanā iesaista vienu cilvēku, bet 30% no šīm ģimenēm jeb 4% no ģimenēm, kurās aug bērns līdz 14 gadu vecumam, bērna pieskatīšanā un aprūpē var paļauties uz divu tuvinieku atbalstu.

Atbalsta biežums ir ļoti atšķirīgs, taču parasti tuvinieki ģimenēm ar bērniem palīdz vismaz reizi nedēļā. Kopumā 20% atbalstu saņēmušo ģimeņu norādījušas, ka palīdzība ar bērna aprūpi pēdējo divpadsmit mēnešu laikā sniegta vienu reizi nedēļā, bet 10% to saņēmuši divas reizes nedēļā. Aptuveni vienādās daļās sadalās to ģimeņu īpatsvars, kuri palīdzību no tuviniekiem saistībā ar bērna aprūpi saņēmuši trīs, četras, piecas dienas nedēļā vai arī pat katru dienu. Tādu ģimeņu īpatsvars, kur tuvinieki bērnu pieskata katru darbdienu, tādējādi pilnībā aizstājot institucionāli organizētu bērna aprūpi, ir 16% no palīdzību saņēmušajām māsaimniecībām jeb 2% no ģimenēm, kurās aug bērns līdz 14 gadu vecumam. Turpretim ceturtajai daļai palīdzību saņēmušo ģimeņu tuvinieku atbalsts sniegts retu reizi — tikai reizi mēnesī pēdējo 12 mēnešu laikā vai retāk. Jāatzīmē, ka praktiski visos gadījumos neatkarīgi no tā, cik bieži palīdzība saistībā ar bērna pieskatīšanu un aprūpi bijusi, tuvinieku atbalsts ir sniegts bez atlīdzības.

Turpretim par regulāri sniegtu palīdzību bērna pieskatīšanā pēdējo 12 mēnešu laikā ziņojuši vien 8% iedzīvotāju, kas nozīmē, ka to cilvēku, kuri palīdz citiem, ir mazāk nekā ģimeņu, kas saņem palīdzību, un attiecīgi viena persona mēdz palīdzēt vairāk nekā vienai ģimenei. Ievērojami biežāk saviem radiem vai citiem pazīstamiem cilvēkiem pieskatīt bērnu bez atlīdzības palīdz sievietes — to pēdējo 12 mēnešu laikā regulāri darījušas 12%, turpretim vīriešu vidū šis īpatsvars ir mazāks un veido 5%. Tāpat palīdzību biežāk sniegušas personas, kas dzīvo Rīgā vai Pierīgā, nekā iedzīvotāji, dzīvojoši ārpus Rīgas aglomerācijas, attiecīgi 11% un 6%. Lai arī palīdzību citiem saistībā ar bērna aprūpi biežāk nākas sniegt gados vecākiem cilvēkiem, kā arī personām ar augstāku izglītības līmeni, tomēr šīs sakarības nav statistiski nozīmīgas.

5. STARPPAAUDŽU ATTIECĪBAS

Demogrāfiskās tendences jau vairāku gadu garumā rāda, ka Latvijā pakāpeniski pieaug un arī turpmākajos gados turpinās pieaugt gados vecāku cilvēku īpatsvars iedzīvotāju struktūrā. Līdz ar to arvien aktuālāki kļūst jautājumi par to, kā spēj saprasties atšķirīgas paaudzes, vai gados jaunākie spēj ar cieņu izturēties pret gados vecākajiem un otrādi.²⁹ Lai nepaaugstinātu gados vecāku cilvēku, kuru sociāli aktīvā dzīve pakāpeniski mainās, sociālās atstumtības risku, būtiski izvērtēt, kā sabiedrībā tiek uztverti seniori — kā slogs, stigmatizējot viņu samazinātās spējas darba tirgū, vai tieši pretēji — kā vēl aizvien neizsmeļams zināšanu un pieredzes avots. Par veiksmīgu paaudžu solidaritāti liecina cieņpilnas attiecības paaudžu starpā, novērtējot un izmantojot gan jaunāku, gan vecāku paaudžu priekšrocības un resursus.

Ģimenes atbalsta politikas kontekstā īpaša uzmanība tiek pievērsta vecvecāku un tuvāko radnieku ieguldījumam pirmsskolas un jaunākā skolas vecuma bērnu aprūpē un uzraudzībā.³⁰ Šī palīdzība ir ārkārtīgi nozīmīga darba un ģimenes dzīves saskaņošanai vecākiem, jo īpaši situācijā, kad pašvaldības ar augstāko iedzīvotāju īpatsvaru ne vienmēr spēj pilnvērtīgi nodrošināt likumdošanā noteiktos formālos bērnu uzraudzības pakalpojumus pirmsskolas izglītības iestādēs.³¹

Nodaļas ietvaros, pirmkārt, analizēti GGP pētījuma dati par Latvijas iedzīvotāju attieksmēm pret starppaaudžu sadarbību un savstarpējo atbalstu — gan par to, kā Latvijas iedzīvotāji vispārīgi vērtē ģimenes un sabiedrības atbildību attiecībā pret mazāk aizsargātajām grupām, kas lielākoties ir atkarīgas no citu cilvēku palīdzības, — bērniem, senioriem un trūcīgām personām, gan arī par to, cik lielā mērā respondenti personīgi saskata vajadzību pēc savstarpējā atbalsta savā (paplašinātajā) ģimenē starp pieaugušajiem bērniem un vecākiem. Otrkārt, GGP dati raksturo pašreizējo situāciju savstarpējā atbalsta sniegšanā, t.sk. palīdzības biežumu, veidus u.tml.

5.1. Bērnu un senioru aprūpe: attieksmes un savstarpējais atbalsts

Latvijas iedzīvotāju skatījumā rūpes par bērniem pilnībā jāuzņemas pašai ģimenei, savukārt gados vecāku cilvēku aprūpe ir solidāri īstenojams uzdevums ģimenei sadarbībā ar sabiedrību un valsti.

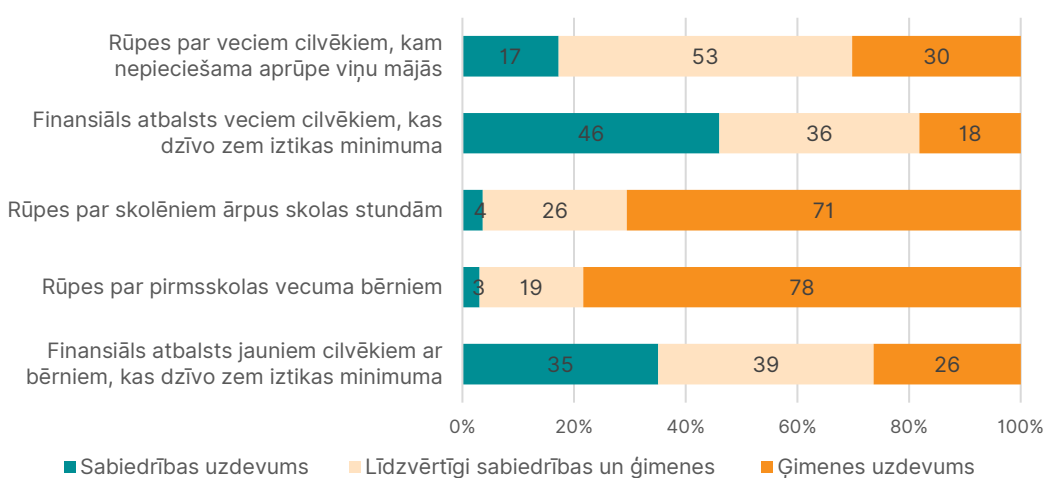
²⁹ Aktivās novecošanās stratēģija ilgākam un labākam darba mūžam Latvijā (apstiprināta 07.09.2016. ar MK rīkojumu Nr. 507 prot. Nr. 44 29. §). Pieejams tiešsaistē: <https://likumi.lv/ta/id/284635-par-konceptualo-zinojumu-aktivas-novecosanas-strategija-ilgacam-un-labakam-darba-muzam-latvija> (sk. 10.11.2018.)

³⁰ VK, PKC (2013). Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/Tautas_ataudzi_ietekmesiosie_faktori.pdf (sk. 10.11.2018.)

³¹ LM (2018). Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. gadam ex-post novērtējums. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf (sk. 10.11.2018.)

5.1.1. attēlā parādītas Latvijas iedzīvotāju attieksme pret sabiedrības (valsts) un ģimenes atbildības sadalījumu bērnu un vecu cilvēku aprūpē. Ievērojami lielāka daļa aptaujas dalībnieku uzskata, ka rūpes par bērniem — gan pirmsskolas vecumā, gan skolēniem ārpus skolas stundām — primāri un galvenokārt ir ģimenes uzdevums (atbilstīgi 78% un 71%). Gandrīz puse aptaujāto uzskatījuši, ka sabiedrībai un valstij ir jāuzņemas atbildība par finansiālu atbalstu veciem trūcīgiem cilvēkiem, salīdzinoši par ģimenes uzdevumu to uzskata vien 18%. Savukārt attiecībā uz vecu cilvēku aprūpi mājās Latvijas iedzīvotāju viedoklis nav tik viennozīmīgs — 17% respondentu uzskata, ka tas ir sabiedrības uzdevums, 30% — ka tā ir ģimenes funkcija, un kopumā puse aptaujas dalībnieku (53%) atzīst, ka vecu cilvēku aprūpe mājās līdzvērtīgi ir sabiedrības un ģimenes pienākums.

5.1.1. attēls. Respondentu dalījums pēc viņu viedokļa par bērnu un vecu cilvēku aprūpi (%)

Piezīme: Uzskatāmībai respondentu atbildes «Galvenokārt tas ir sabiedrības uzdevums» un «Vairāk sabiedrības nekā ģimenes uzdevums» tika apvienotas vienā kategorijā – sabiedrības uzdevums (līdzīgi apvienojot un veidojot kategoriju – ģimenes uzdevums).

Analizējot viedokļus par bērniem kā sabiedrības vai ģimenes atbildību atkarībā no respondentu nodarbinātības statusa, var konstatēt, ka vislielākais sabiedrības atbildības pieprasītāju īpatsvars šajā jautājumā rodams studentu un skolēnu vidū (8%), salīdzinājumā ar 4% algotu darbinieku un 1% pensionāru un nestrādājošo personu vidū. Turklāt vecums negatīvi korelē ar uzskatu, ka bērnu aprūpe pirms vai ārpus skolas būtu sabiedrības uzdevums, — šādi domājošu respondentu īpatsvars samazinās no 5% jauniešu grupā (18–24 gadu vecumā) līdz 1%–2% vecāko iedzīvotāju (65–79 gadu vecuma) vidū.

Viedoklis par solidāru sabiedrības un ģimenes atbildību par senioriem ir līdzīgs respondentiem dažādās vecuma grupās. Paši gados vecākie cilvēki gan negribētu apgrūtināt savas ģimenes — 65–79 gadu vecuma grupā 27% uzskata, ka praktiskā aprūpe ir ģimenes uzdevums, un 16% kā ģimenes atbildību uzskata finansiāla atbalsta sniegšanu.

Saskaņā ar GGP pētījuma datiem respondenta viedoklis par sabiedrību (valsti) kā galveno atbildīgo ir saistīts ar pašreizējo nodarbinātības statusu. Piemēram, respondentu īpatsvars, kuri uzskata, ka sabiedrībai (valstij) ir pienākums rūpēties par senioriem, nodrošinot aprūpi mājās vai finansiālu atbalstu, ir atbilstīgi 29% un 60% bezdarbnieku vidū, 25% un 65% darba nespējīgu cilvēku grupā, 16% un 48% pensionāru grupā. Savukārt algoti darbinieki atbildību no

valsts vecu cilvēku aprūpē un finansiālā atbalstā saskata ievērojami retāk — salīdzinoši vien 15% un 42%. Acīmredzot, ka drošība par darbu un ienākumiem lielā mērā veicina cilvēka vēlmi un gatavību uzņemties atbildību par savu vecāku aprūpi un labklājību.

Ģimenes lomai vecu cilvēku aprūpē lielāka nozīme tiek piešķirta laukos (36%), mazāka pilsētās — novadu pilsētās (30%), republikas pilsētās (29%) un Rīgā (25%). Līdzīga tendence vērojama arī respondentu attieksmē pret ģimenes lomu senioru finansiālā atbalstīšanā. Tādējādi var uzskatīt, ka tradicionālās ģimenes vērtības, kas ietver arī rūpes par vecākiem, ir vairāk saglabājušās laukos nekā pilsētās. Papildus, iespējams, ka laukos biežāk veidojas t.s. paplašinātā ģimene, kad zem viena jumta dzīvo vairākas paaudzes, jo, kā rāda dati, respondenti, kuri pašlaik dzīvo kopā ar vecākiem (35%), biežāk uzskatījuši, ka rūpes par vecākiem ir ģimenes uzdevums, nekā tie, kuri dzīvo atsevišķi no vecākiem (29%).

Būtiski ņemt vērā, ka Latvijas iedzīvotāju viedoklis par to, ka rūpes par bērniem pilnībā jāuzņemas pašai ģimenei, bet gados vecāku cilvēku aprūpe ir solidāri īstenojams uzdevums ģimenei sadarbībā ar sabiedrību un valsti, sakrīt ar sociālās drošības jomas ekspertu uzskatiem³². Līdz ar deinstitucionalizācijas un sabiedrībā balstītu sociālo pakalpojumu attīstību eksperts aktualizē nepieciešamību pēc konceptuālām izmaiņām gados veco cilvēku aprūpē. Atbilstoši pašreizējai likumdošanai pieaugušajiem bērniem ir noteikts pienākums pilnībā uzņemties rūpes par saviem vecākiem un vecvecākiem, kas jo īpaši situācijā, kad vienlaikus jā rūpējas par nepilngadīgajiem bērniem, ir visai izaicinoši. Atbilstoši P. Leiškalna viedoklim kā pienākumu var noteikt tikai rūpes par t.s. «lejupējiem» tuviniekiem — tātad bērniem jeb tiem, kas radušies cilvēka tiešas rīcības rezultātā un kuru rīcību viņi var ietekmēt. Savukārt «augšupējie» tuvinieki nav cilvēka rīcības rezultāts un viņu rīcību pieaugušie bērni nevar ietekmēt. Līdz ar to no agrārā perioda pārmantotā sistēma, kas bija piemērota pavisam citiem apstākļiem, citai nodokļu un sociālās nodrošināšanas sistēmai, ir jāpārskata un valstij būtu nozīmīgāk jāiesaistās gados veco cilvēku aprūpē.

Respondentu viedoklis par valsts finansiālu atbalstu trūcīgiem jauniem cilvēkiem ar bērniem, kuru ienākumi ir zem izdzīvošanas minimuma, nav tik viennozīmīgs — 35% iedzīvotāju uzskata, ka atbalsts šai mērķgrupai ir pilnībā sabiedrības uzdevums, 26% — ka tas ir ģimenes uzdevums, un 39% domā, ka rūpes par šiem iedzīvotājiem solidāri jāuzņemas gan valstij, gan ģimenei (5.1.1. attēls). Līdzīgi kā iepriekšējos apgalvojumos, arī attiecībā uz atbalsta sniegšanu jaunām trūcīgām ģimenēm ar bērniem vērojama respondenta nodarbinātības ietekme viedokļa veidošanā. Tie, kuri ir drošāki par savu darbavietu un stabiliem ienākumiem, ievērojami retāk valsti uzskata kā galveno atbildīgo. Respondentu īpatsvars, kas domā, ka sabiedrībai jānodrošina finansiāls atbalsts trūcīgajām ģimenēm ar bērniem, ir atbilstīgi 47% bezdarbnieku vidū, 44% darba nespējīgo cilvēku vidū, 39% pensionāru un 32% algotu darbinieku grupā. Raksturīgi, ka ekspektācijas pret sabiedrību un valsti kā galvenajiem atbildīgajiem trūcīgām ģimenēm ar bērniem respondentu vidū pieaug līdz ar bērnu skaitu — no 28% ģimenēs ar vienu bērnu līdz 33% ģimenēs ar diviem bērniem un 40% — ar trim un vairāk bērniem. Jāpiebilst, ka īpašs atbalsts trūcīgajiem iedzīvotājiem ir definēts kā viena no katras pašvaldības funkcijām, ģimenes ar bērniem izvirzot par prioritāro grupu un līdz ar trūcīgas personas statusa

³² Piemēram, LDDK sociālās drošības un veselības aizsardzības eksperta, ekspertu sadarbības platformas «Demogrāfisko lietu centrs» pārstāvja P. Leiškalna uzskatiem, kas balstīti ilgstošā pieredzē un ekspertīzē.

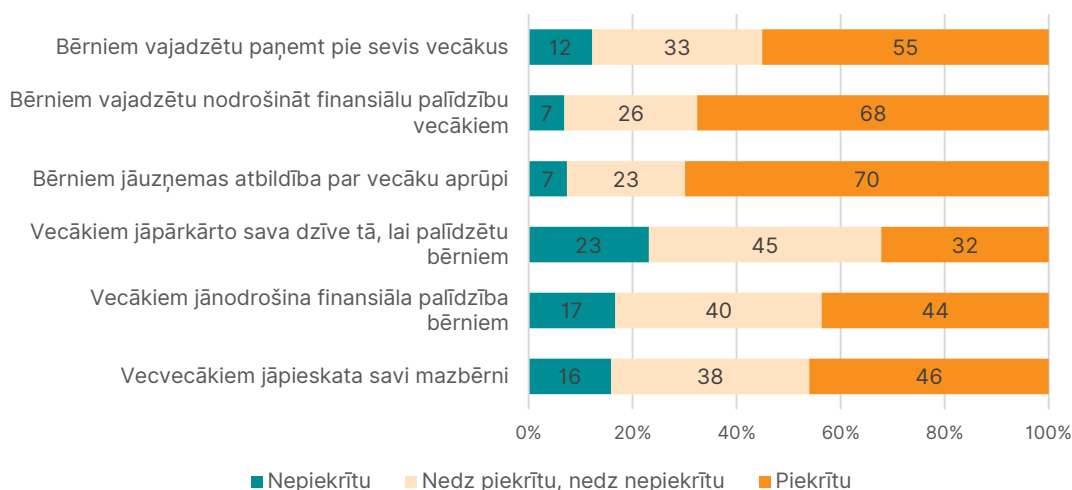
piešķiršanu sniedzot visu iespējamo atbalstu gan finanšu un mājokļa jomā, gan atbalstot bērnus mācību līdzekļu iegādē u.tml.³³

Viedokļi par savstarpējo atbalstu vecāku un pieaugušo bērnu attiecībās kopumā ir ļoti atbalstoši starppaaudžu sadarbības konceptam. Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju par pašsaprotamām uzskata bērnu rūpes par vecākiem, kad viņi paši to nespēj.

Nākamie jautājumi atklāj starppaaudžu vērtības operacionalizētas vairākos apgalvojumos par to, kādā mērā pieaugušu bērnu pienākums ir rūpēties par saviem vecākiem, un otrādi — kādi ir vecāku pienākumi attiecībā pret saviem pieaugušajiem bērniem. 5.1.2. attēls apkopo respondentu attieksmi pret šiem apgalvojumiem.

Pirmkārt, aplūkosim jautājumus par pieaugušo bērnu pienākumiem pret vecākiem. Vairāk nekā puse (55%) respondentu piekrīt apgalvojumam, ka bērniem vajadzētu paņemt pie sevis vecākus, kad viņi vairs nevar paši sevi aprūpēt. Šis rādītājs ir augstāks (64%) to iedzīvotāju grupā, kas dzīvo kopā ar vecākiem, salīdzinājumā ar tiem, kas dzīvo atsevišķi (54%). Dati rāda, ka, atbildot uz šo jautājumu, respondenti acīmredzot rēķinās ar saviem mājokļa apstākļiem. Aplūkojot respondentu kopu, kas šobrīd nedzīvo kopā ar vecākiem, var secināt, ka, jo lielāks ir viņu mājoklis, jo lielāka varbūtība, ka respondents būs ar mieru paņemt pie sevis vecākus (apgalvojumam piekrīt 51% respondentu ar vienu istabu un 58% ar trim un vairāk istabām).

5.1.2. attēls. Respondentu īpatsvars pēc viņu viedokļa par starppaaudžu vērtībām (%)

Piezīmes: Uzskatāmībai atbildes «pilnībā piekrītu» un «piekrītu» ir apvienotas vienā kategorijā «Piekrītu» un līdzīgi — atbildes «nepiekrītu» un «pilnībā nepiekrītu» apvienotas kategorijā «Nepiekrītu». Atbildes «Nedz piekrītu, nedz nepiekrītu» tiek norādītas atsevišķi.

Vēl lielāks skaits Latvijas iedzīvotāju piekrīt tam, ka bērniem vajadzētu nodrošināt finansiālu palīdzību saviem vecākiem, kad vecākiem radušās finansiālas grūtības (68%), un ka bērniem ir

³³ Atbilstoši likumā «Par pašvaldībām» (19.05.1994. Latvijas Vēstnesis, 61 (192)) un Ministru kabineta 2010. gada 30. marta noteikumiem Nr.299 «Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu».

jāuzņemas atbildība par savu vecāku aprūpi, kad vecākiem tā ir nepieciešama (70%). Līdzīgi kā iepriekšējā jautājumā, iezīmējas noteikta tendence — bērni, kas šobrīd dzīvo kopā ar vecākiem, salīdzinot ar tiem, kas dzīvo atsevišķi, nedaudz biežāk uzskata, ka praktiskā un materiālā atbalsta sniegšana vecākiem ir viņu pienākums. Sievietēm un vīriešiem šīs attieksmes ir līdzīgas.

Iedzīvotāju vēlme atbalstīt savus vecākus finansiāli, kā arī uzņemties atbildību par viņu aprūpi nozīmīgi palielinās līdz ar viņu izglītības līmeņa pieaugumu — no 51% un 56% respondentu ar nepabeigtu vidējo izglītību līdz 77% un 78% ar augstāko izglītību.

Pat ja ideoloģiskos un vērtībpriekšstatos balstītās attieksmes laukos ir līdzīgas pilsētnieku attieksmēm, zemāks materiālās labklājības līmenis un materiālās iespējas ierobežo to palīdzību un finansiālo atbalstu, ko lauku iedzīvotāji ir gatavi sniegt vecāku aprūpei.

Salīdzinot pilsētas un lauku iedzīvotāju viedokļus, Rīgā un republikas pilsētās izplatītāks ir priekšstats, ka pieaugušajiem bērniem ir jāuzņemas atbildība par vecāku aprūpi (5.1.1. tabula). Piemēram, respondentu īpatsvars, kas ir gatavi dzīvot ar vecākiem, kad tiem būs nepieciešama palīdzība aprūpē, ir 58% Rīgā un 62% republikas pilsētās, salīdzinot ar 52% laukos. Tam, ka bērniem nepieciešamības gadījumā jānodrošina finansiāla palīdzība saviem vecākiem, biežāk piekrīt Rīgas un republikas pilsētu iedzīvotāji (79% un 71%) salīdzinājumā ar citu pilsētu un lauku iedzīvotājiem (54% un 60%). Līdzīga aina iezīmējas, aplūkojot vispārējo atbildību par vecāku aprūpi. Šie rezultāti šķietami ir pretrunā ar iepriekš secināto, ka lauku iedzīvotāji biežāk nekā pilsētnieki vecu cilvēku aprūpē lielāku lomu piešķir ģimenei. Jādomā, ka, pat ja ideoloģiskos un vērtībpriekšstatos balstītās attieksmes laukos ir līdzīgas pilsētnieku attieksmēm, zemāks materiālās labklājības līmenis un materiālās iespējas ierobežo to palīdzību un atbalstu, ko lauku iedzīvotāji ir gatavi sniegt vecāku aprūpei.

5.1.1. tabula. Respondentu īpatsvars, kas piekrīt, ka rūpēties par vecākiem ir bērnu pienākums, pēc dzīvošanas vietas (%)

	<i>Paņemt pie sevis vecākus</i>	<i>Finansiāla palīdzība</i>	<i>Atbildība par vecāku aprūpi</i>
Rīga	58,0	79,4	80,8
Republikas pilsētas	61,6	71,2	75,2
Novada pilsētas	48,1	54,3	59,1
Lauki	51,9	60,1	60,8
Kopā	55,1	67,6	69,9

Dati rāda, ka starppaaudžu savstarpējo palīdzību un solidaritāti ģimenes ietvaros ietekmē arī vecāku un bērnu attiecības. Jo labākas ir indivīda pašreizējās attiecības ar vecākiem, jo lielāka ir varbūtība atbalstīt viedokli, ka vecāku aprūpe ir bērnu pienākums. Piemēram, augsts apmierinātības līmenis attiecībās ar māti (9 vai 10 balles skalā no 0 līdz 10) korelē ar augstu respondentu īpatsvaru (65%), kas nepieciešamības gadījumā ir gatavi pieņemt pie sevis vecākus un kas piekrīt atbalstīt vecākus praktiski un finansiāli (~80%). Salīdzinājumam: tie respondenti, kam apmierinātības līmenis attiecībās ar māti ir zems (vidēji 5 balles), piekrīt šiem apgalvojumiem ievērojami retāk (paņemt vecākus pie sevis nepieciešamības gadījumā būtu gatavi vien 43%, palīdzēt finansiāli — 53% un praktiski aprūpēt — 58% respondentu).

Apmierinātības ietekme attiecībās ar tēvu uz starppaaudžu vērtībām nav tik izšķiroša. Labas attiecības ar tēvu nodrošina līdzīgus atbalsta procentus, savukārt slikto attiecību gadījumā atšķirības nav nozīmīgas.

Jaunie cilvēki no saviem vecākiem sagaida mazāk, nekā vecāki būtu gatavi un vēlētos palīdzēt. Atbalsts viedoklim par vecāku lomu pieaugušo bērnu dzīvē pieaug līdz ar vecumu un brīdi, kad jaunajā ģimenē dzimst bērni.

Otra daļa jautājumu par starppaaudžu vērtībām attiecas uz vecāku pienākumiem attiecībā uz bērniem. 5.1.2. tabula rāda to, ka kopumā sabiedrības vērtējumā bērnu pienākums rūpēties par novecojošiem vecākiem ir svarīgāks nekā vecāku pienākums atbalstīt jau pieaugušos bērnus, kam var būt finansiālas grūtības. Piemēram, tikai 30% respondentu piekrīt apgalvojumam, ka vecākiem nepieciešamības gadījumā ir jāpārkārto sava dzīve tā, lai palīdzētu saviem pieaugušajiem bērniem, kas ir nonākuši grūtībās. Līdzīgi tikai 44% iedzīvotāju uzskata, ka vecākiem vajadzētu nodrošināt finansiālu palīdzību saviem pieaugušajiem bērniem (salīdzinot ar iepriekš minētajiem 68% pozitīvu atbilžu gadījumiem, kuros finansiālā atbalsta sniedzēju un saņēmēju lomas ir apgrieztas). Apspriežot vecvecāku lomu mazbērnu aprūpē, 46% respondentu piekrīt, ka vecvecākiem ir jāpieskata savi mazbērni, ja šo bērnu vecāki nevar to izdarīt.

Atbalsts viedoklim par vecāku lomu pieaugušo bērnu dzīvē pieaug līdz ar vecumu (5.1.2. tabula). Acīmredzot jaunie cilvēki no saviem vecākiem sagaida mazāk, nekā paši vecāki ir gatavi palīdzēt. Piemēram, tikai 24% no jauniešiem līdz 25 gadu vecumam uzskata, ka viņu vecākiem ir jāpārkārto sava dzīve tā, lai palīdzētu bērniem, kamēr šim apgalvojumam piekrīt 45% iedzīvotāju pēc 65 gadu vecuma sasniegšanas. Līdzīga situācija ir jautājumā par mazbērnu pieskatīšanu — 33% no jauniešiem uzskata, ka vecvecākiem ir jāuzņemas atbildība par mazbērnu aprūpi, ja vecāki nespēj to darīt, pretstatā tam — vairāk nekā puse no respondentiem 55–79 gadu vecumā būtu gatavi pieskatīt mazbērnus. Jauno cilvēku vidū nav izteiktas viedokļu atšķirības pēc dzimuma, bet pēc 55 gadu vecuma sasniegšanas sieviešu gatavība palīdzēt bērniem un mazbērniem ir lielāka nekā vīriešiem (piemēram, respondenti, kas piekrīt finansiāli atbalstīt savus bērnus, veido 52% sieviešu un 44% vīriešu vidū). Uzskata par vecvecāku piedalīšanos mazbērnu aprūpē izplatība palielinās, pieaugot esošo mazbērnu skaitam — no 44% to vidū, kam vēl nav mazbērnu, līdz 62% respondentu grupā ar vismaz trim mazbērniem.

5.1.2. tabula. Respondentu īpatsvars, kas piekrīt, ka vecākiem ir jāpārņem atbildība par pieaugušajiem bērniem: dalījums pēc vecuma grupas (%)

Vecuma grupa	Jāpārkārto dzīve, lai palīdzētu bērniem	Finansiāla palīdzība	Mazbērnu pieskatīšana
18-24	23,6	43,2	32,7
25-34	25,7	41,2	42,5
35-44	28,9	39,9	42,3
45-54	25,0	37,8	41,3
55-64	39,2	48,3	50,7
65-79	44,9	50,3	58,6
Kopā	32,2	43,6	46,1

Jo augstāka izglītība (neatkarīgi no vecuma), jo biežāk atbalsts no vecākiem, īpaši mazbērnu pieskatīšanā, tiek uzskatīts par pašsaprotamu un sagaidāmu. Ekonomiski neaktīvo vidū šāds atbalsts tiek sagaidīts ievērojami retāk.

Sadalot izlasi pēc nodarbinātības statusa, uzskats, ka vecākiem jāsniedz finansiāls atbalsts bērniem, vairāk izplatīts studentu (51%), pensionāru (48%), kā arī algotu darbinieku (45%) vidū, retāk tā domā bezdarbnieki (26%), darba nespējīgi iedzīvotāju (30%) un sievietes dekrēta vai bērna kopšanas atvaļinājumā (30%).

Sagaidāmais atbalsts no vecākiem pieaug līdz ar izglītības līmeņa paaugstināšanos. Piemēram, 33% respondentu ar zemāku par vidējo izglītību piekrīt, ka vecākiem ir pienākums nodrošināt finansiālu palīdzību bērniem, tai pašā laikā šo uzskatu atbalsta 50% respondentu ar augstāko izglītību. Sakarība starp izglītību un viedokli par vecāku pienākumiem un gatavību palīdzēt saviem bērniem nav skaidrojama tikai ar savstarpēji saistīto vecuma un augstāka izglītības līmeņa pazīmi (un visticamāk arī ar labāk atalgotu darbu), jo tā pastāv arī jauniešu vidū.

5.2. Attiecības un savstarpējā atbalsta tīkls

Apzinot reāli paveikto savstarpējā atbalstā, redzams, ka viena no piecām ģimenēm, kurā ir bērni vecumā līdz trīs gadiem, vairākas reizes nedēļā saņem atbalstu bērnu pieskatīšanā no vecvecākiem, kuri nedzīvo kopā ar jauno ģimeni. Pieaugot bērnu vecumam, atbalsta apjoms samazinās.

Aptaujas rezultāti ļauj secināt, ka 13% respondentu, kas nedzīvo kopā ar vecākiem vai citiem radiem un kam ir bērni 0–14 gadu vecumā, saņem atbalstu bērnu pieskatīšanā no ģimenes locekļiem vai draugiem. Šis īpatsvars samazinās, pieaugot bērnu vecumam: ja atbalstu no ģimenes locekļiem un draugiem saņem 19% ģimeņu ar jaunāko bērnu līdz 3 gadu vecumam un 14% ar jaunāko bērnu 3–6 gadu vecumā, tad ģimenēs, kur jaunākais bērns ir 7–14 gadus vecs, atbalstu bērnu pieskatīšanā no tuvākajiem saņem vien 6%, kas lielā mērā ir pašsaprotami, jo līdz ar bērnu vecumu samazinās neformālās pieskatīšanas nepieciešamība, to pakāpeniski pārņemot pirmsskolas izglītības iestādēm un pēc tam — skolai.

Nēmot vērā to, ka vidējais bērnu aprūpes atbalsta biežums ir 3–4 reizes nedēļā, atbalsts vērtējams kā ļoti būtiska palīdzība jaunajiem vecākiem. Analizējot datus pēc respondentu nodarbinātības statusa, 33% sieviešu bērnu kopšanas atvaļinājumā, 23% pašnodarbināto sieviešu un 12% algotā darbā strādājošo sieviešu saņem palīdzību bērnu aprūpē; vīriešiem kopumā šie dati ir līdzīgi, bet respondenti šādas palīdzības saņemšanu norādījuši retāk — 14% pašnodarbināto un 9% algoto darbinieku grupā.

Kurš tad palīdz jaunajiem vecākiem pieskatīt viņu bērnus ģimenēs, kas dzīvo atsevišķi no partneru vecākiem? Dati rāda, ka 77% gadījumu tie ir respondenta vai partnera vecāki, 2% — vecvecāki, 6,5% — brāļi vai māsas, 2% — citi respondenta vai partnera bērni un 2,5% — citi radnieki. Salīdzinoši reti — tikai 10% gadījumu — bērnu aprūpes palīdzību sniedz kāda cita persona, kas nav respondenta vai partnera radnieks. 14% respondentu, kas saņem palīdzību bērnu aprūpē, vienlaikus sniedz palīdzību citiem, tādējādi praktiski piedaloties atbalsta apmaiņā.

Raksturojot atbalsta sniedzēju grupu, pastāv izteiktas atšķirības pēc respondentu dzimuma un nodarbošanās veida (5.2.1. tabula). Kopumā sievietes daudz biežāk nekā vīrieši palīdz citām ģimenēm bērnu aprūpē — atbilstoši 12% sieviešu un 5% vīriešu. Lielākais atbalsta sniedzēju īpatsvars ir novērojams starp pašnodarbinātajām (20%), studentēm (18%), un ilgstošas slimības dēļ ekonomiski neaktīvajām sievietēm (17%). Savukārt, ņemot vērā atbalsta biežuma rādītājus, vislielākā loma ir pensionārēm un māsaimniecēm, kas pieskata citu cilvēku bērnus vidēji no 3 līdz 5 reizēm nedēļā. Arī vīrieši sāk veltīt vairāk laika bērnu pieskatīšanai pēc aiziešanas pensijā (9%), kad viņu piedalīšanās līmenis bērnu aprūpē tuvinās sieviešu, bet vēl aizvien divkārt atpaliek. Palīdzība citiem bērnu aprūpē ir vairāk izplatīta Rīgā (15% respondentu sniedz palīdzību citiem un 19% ģimeņu ar bērniem saņem palīdzību) nekā citās pilsētās vai laukos (attiecīgi 5% un 10%).

5.2.1. tabula. Respondentu īpatsvars, kas sniedz atbalstu bērnu aprūpē citiem, un vidējais atbalsta biežums pēc nodarbošanās veida un dzimuma

Nodarbošanās	Vīrietis		Sieviete	
	%	Reizes mēnesī	%	Reizes mēnesī
Students, skolēns	1,7	0,0	18,0	3,8
Algots darbinieks	4,0	4,7	11,6	5,6
Pašnodarbinātais, uzņēmējs	5,2	0,6	20,0	2,0
Bezdarbnieks	2,8	1,0	10,2	6,3
Pensionārs	9,3	6,7	11,8	11,6
Māsaimnieks	0,0	0,0	6,1	22,4
Ilgstoša vai pastāvīga slimība	0,0	0,0	17,0	5,5
Kopā	4,6	4,9	11,6	7,1

Mazbērnu piedzimšana ir viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas ietekmē vecākās paaudzes cilvēku iesaisti bērnu aprūpē un kopšanā (5.2.2. tabula). Turklāt, kā rāda iepriekš veiktie pētījumi, vecvecāku iesaistei šādā formā ir arī pozitīvs blakusefekts — veidojas mazbērnu un vecvecāku attiecības, kas ir īpaši būtiskas paaudžu solidaritātei.³⁴ Sadalot izlasi pēc mazbērnu skaita, varam secināt, ka varbūtība iesaistīties bērnu aprūpē (ārpus māsaimniecības) pēc 50 gadu vecuma sasniegšanas palielinās 4–5 reizes gan sievietēm, gan vīriešiem. Vidējais bērnu pieskatīšanas vai aprūpes biežums ir aptuveni 2 reizes nedēļā.

5.2.2. tabula. Respondentu īpatsvars, kas sniedz atbalstu bērnu aprūpē citiem, pēc mazbērnu skaita (50+ vecumā) (%)

Mazbērnu skaits	Vīrietis	Sieviete	Kopā
0	2,0	5,4	3,7
1	11,9	20,5	17,8
2	15,2	17,8	16,9
3 un vairāk	6,9	19,7	15,0
Kopā	7,3	15,9	12,6

Aptaujas izlasē kopumā ir lielāks to respondentu skaits, kas snieguši palīdzību bērnu aprūpē citiem, nekā to, kas saņēmuši palīdzību. Tas ļauj izdarīt secinājumus, ka jaunie vecāki bērnu pieskatīšanā un kopšanā iesaista vairākus radniekus. No respondentiem, kas sniedz atbalstu

³⁴ VK, PKC (2013) Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/Tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (sk. 10.01.2019.)

citu cilvēku aprūpē, 45% palīdz saviem bērniem, 5% — mazbērniem, 3% — saviem vecākiem, 14% — brāļiem vai māsām, 13% — citiem radniekiem un 19% — draugiem.

Cits atbalsta veids, kas ir svarīgs, runājot par starppaaudžu attiecībām, ir praktiskā palīdzība ikdienas darbos (iepirkumu veikšanā, mājāsaimniecības darbos, veļas mazgāšanā, rēķinu apmaksā u.c.). Lielākā daļa fiziskā atbalsta tiek sniegta mājāsaimniecībā, ģimenes locekļiem veicot ikdienas pienākumus. Aptuveni viena piektdaļa respondentu saņem praktisku palīdzību no citiem mājāsaimniecības locekļiem, bet tikai 3% — no personām, ar kurām kopā nedzīvo (5.2.3. tabula). No ārpuses saņemtais atbalsts 13% gadījumu ir profesionāla palīdzība mājas darbos (pārsvārā tiek saņemta no sabiedriskā sektora organizācijām), atbilstoši 87% gadījumu tā ir neformāla palīdzība.

Savstarpējais atbalsts ikdienā visbiežāk tiek sniegts 35–44 gadu vecuma grupai, kad pastāv vislielākā varbūtība, ka ģimenē ir skolas vecuma bērni vai pat studenti. Pēc 55 gadu vecuma sasniegšanas, kad visticamāk bērni sāk dzīvot atsevišķi no vecākiem, no mājāsaimniecības locekļiem saņemtā palīdzība samazinās, bet pieaug palīdzība no personām ārpus mājāsaimniecības. Respondenti, kas saņem palīdzību mājas darbos no cilvēkiem, kas nedzīvo mājāsaimniecībā, sadalās samērā līdzīgās daļās — no vecākiem (23% saņēmēju, kas ir galvenokārt jaunas ģimenes ar bērniem), no bērniem (27% — galvenokārt novecojošie vecāki) un citām personām (32%, kas arī vairāk raksturīgs veciem cilvēkiem).

5.2.3. tabula. Respondentu īpatsvars, kas saņem atbalstu mājas darbos: dalījums atkarībā no vecuma (%)

Vecuma grupa	Saņem palīdzību mājas darbos no personām, kuras... dzīvo mājāsaimniecībā			
	Vīrietis		Sieviete	
	Vīrietis	Sieviete	Vīrietis	Sieviete
18–24	17,5	18,6	0,0	4,1
25–34	23,2	27,6	2,4	2,2
35–44	41,9	36,9	0,8	3,8
45–54	24,9	19,6	2,3	1,6
55–64	14,0	6,9	3,4	2,3
65–79	8,3	0,0	3,7	0,0
Kopā	22,6	17,2	2,2	3,0

Pēc 45 gadu vecumu sasniegšanas palīdzības saņēmēju īpatsvars vīriešu vidū ir augstāks nekā starp sievietēm, kas ļauj secināt, ka sievietes labāk nekā vīrieši spēj rūpēties par māju un veikt mājas darbus. Respondentu, kuriem nepieciešams praktisks atbalsts ikdienā, daļa ir lielāka nabadzīgāko iedzīvotāju vidū. Piemēram, vecumā pēc 50 gadiem palīdzības saņēmēju īpatsvars ir 5,8% iedzīvotāju grupā ar vidējiem mājāsaimniecības ekvivalizētajiem ienākumiem zemākajā kvintilē, salīdzinot ar 1,6% augstākajā kvintilē.

Visaktīvākie palīdzības sniegšanā citiem, t.sk. bērnu aprūpē, mājas darbos, ir iedzīvotāji pirmspensijas vecumā (50–64 g.v.). Arī senioru vidū (65–79g.v) ir izplatīts sniegt atbalstu citiem bērnu aprūpē, tomēr vienlaikus šīs grupas pārstāvji arī paši visbiežāk saņem atbalstu no citiem gan finansiāli, gan mājas darbos un ikdienas pienākumos.

Daļai iedzīvotāju ir jārūpējas vienlaicīgi gan par maziem bērniem, gan par saviem novecojošajiem vecākiem.³⁵ Dzīvojot kopā, visi mājsaimniecības ikdienas pienākumi tiek sadalīti ģimenes locekļu starpā, bet, dzīvojot atsevišķi, darbojas paaudžu savstarpējā atbalsta tīkls. 5.2.4. tabulā atspoguļots respondentu īpatsvars katrā vecuma grupā, kas ir palīdzības saņēmēji vai sniedzēji personām ārpus mājsaimniecības.

5.2.4. tabula. Respondentu īpatsvars, kas saņem vai sniedz atbalstu ārpus mājsaimniecības, atkarībā no vecuma (%)

Vecuma grupa	Sniedz atbalstu			Saņem atbalstu		
	bērnu aprūpē	mājas darbos vai ikdienas darbību veikšanā	finansiāls pārvedums	bērnu aprūpē	mājas darbos vai ikdienas darbību veikšanā	finansiāls pārvedums
18-24	6,0	5,2	2,1	26,1	1,9	9,2
25-34	7,3	8,1	3,1	15,9	2,3	4,5
35-44	4,9	4,2	2,4	11,6	2,3	1,9
45-54	9,0	8,9	4,3	6,1	1,9	1,9
55-64	11,5	10,4	3,0	0,0	2,8	2,6
65-79	10,2	5,9	3,9	0,0	4,1	4,4

Finanšu atbalsta ziņā, jaunieši un gados jauni cilvēki (pat līdz 35 gadu vecumam) ir tie, kas galvenokārt saņem palīdzību, kamēr respondenti pēc 45 gadu vecuma sasniegšanas biežāk sniedz finansiālo palīdzību. Ģimenes ar jauniem vecākiem (līdz 45 gadiem) ir neto atbalsta saņēmēji bērnu kopšanas ziņā un neto atbalsta sniedzēji mājas darbu veikšanā. Pēc 45 gadu vecuma sasniegšanas respondenti palīdz gan bērnu aprūpē, gan mājsaimniecības ikdienas darbos, visticamāk aprūpējot gan bērnus /mazbērnus, gan savus vecākus.

Aptaujas dati iekļauj informāciju par tiešajām radniecības saitēm starp atbalsta personām. 5.2.5. tabula rāda, cik liels katrā vecuma grupā ir to respondentu īpatsvars, kas palīdz saviem bērniem vismaz vienā veidā – bērnu aprūpes ziņā, mājas darbos vai finansiāli, un cik liela daļa rūpējas par saviem vecākiem vai vecvecākiem.

5.2.5. tabula. Respondentu īpatsvars, kas sniedz praktisko vai finansiālo atbalstu, atkarībā no atbalsta saņēmēja: dalījumā pa vecuma grupām (%)

Vecuma grupa	Sniedz atbalstu			Kopā
	Bērniem un mazbērniem	Vecākiem un vecvecākiem	Citiem radniekiem	
18-24	0,6	2,9	1,1	4,3
25-34	0,5	4,8	1,2	6,1
35-44	1,6	2,2	1,3	4,9
45-54	6,3	5,9	3,3	14,0
55-64	12,9	5,8	2,0	18,5
65-79	11,3	0,8	0,9	11,8

³⁵ Demogrāfi un gerontologi šo situāciju sauc par «sviestmaizes paaudzi» (no angļu valodas *sandwich generation*, kur pildījums ir starp divām maizes šķēlēm) – vidējā paaudze atrodas starp apgādājamiem no abām pusēm: no vienas puses — vecāki, no otras — bērni (vai arī mazbērni). Piemēram: Agree, E., Bissett, B., & Rendall, M. (2003). Simultaneous care for parents and care for children among mid-life British women. *Population Trends*, 112, 29–35; Silverstein, M. (2005). Testing theories about intergenerational exchange. In: V.L. Bengtson, A. Acock, K. Allen, P. Dilworth-Anderson, & D. Klein (Eds.) *Sourcebook of family theory and research* (pp. 407–413). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Nemot vērā, ka liela daļa respondentu palīdz arī citiem radniekiem (piemēram, tēvočiem un tantēm vai brāļiem un māsas bērniem), aplūkosim tos atsevišķi.

Divu vecuma kohortu pārstāvji — iedzīvotāji vecumā no 45 līdz 54 gadiem un vecumā no 55 līdz 64 gadiem — eventuāli ir pakļauti visaugstākajam stresam ikdienā, jo tieši šajā vecumā ir visaugstākais respondentu īpatsvars, kuriem nākas rūpēties gan par saviem bērniem un mazbērniem, gan par citiem radniekiem.

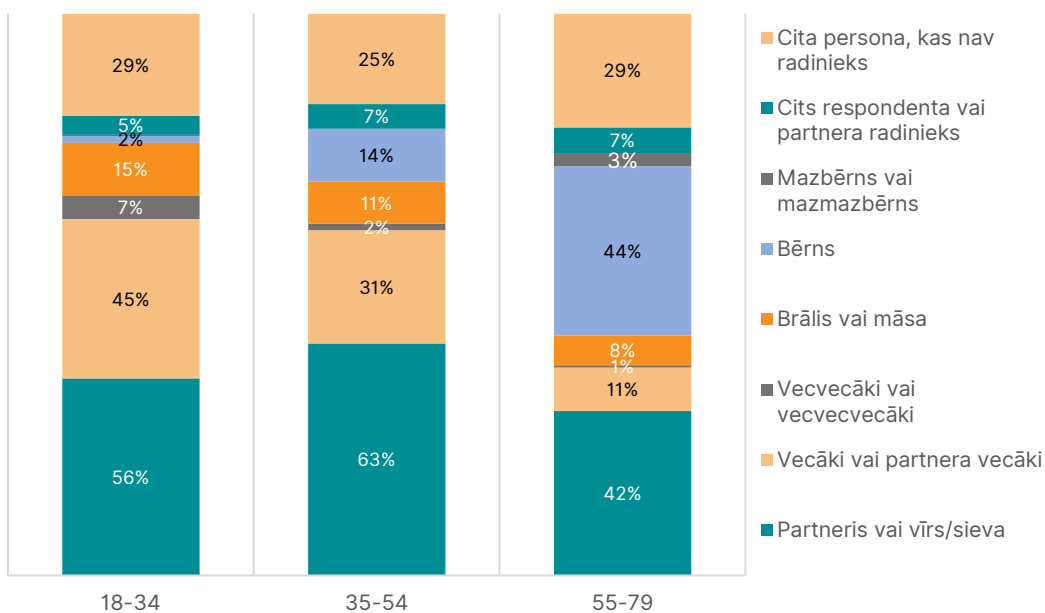
Jaunāko paaudžu pārstāvji rūpējas par saviem vecākiem un vecvecākiem sākot, jau no 18 gadu vecuma, bet lielākā respondentu daļa, kas sniedz atbalstu saviem vecākiem, atrodama 45–64 gadu veco iedzīvotāju grupā. Palīdzība pieaugušajiem bērniem vai mazbērniem palielinās līdz ar respondenta vecumu, sasniedzot maksimumu (13%) 55–64 gadu vecuma grupā. Šie rezultāti liecina, ka visaktīvākie atbalsta sniedzēji ir divu vecuma grupu pārstāvji: 45–54 un 55–64 gadus vecie iedzīvotāji. Atbilstoši 14% pirmajā vecuma grupā (45–54) un 18.5% respondentu otrajā vecuma grupā (55–64) palīdz bērniem, mazbērniem un/vai radniekiem. Arī iedzīvotāji pēc 65 gadu vecuma sasniegšanas lielā mērā (11%) turpina atbalstīt savus bērnus vai mazbērnus.

Palīdzība bērnu aprūpē, kad vecvecāki pieskata mazbērnus, ir visbiežāk izmantotā palīdzība savstarpējā atbalsta tīklā.

Savstarpējais ģimenes locekļu atbalsts ietver gan emocionālo, gan praktisko, gan materiālo palīdzību, un atbalsta sniedzēju tīkls var būt ļoti plašs. Aptaujas ietvaros respondenti varēja norādīt līdz desmit personām, kas iekļauj gan cilvēkus, ar kuriem tiek apspriesti svarīgi jautājumi, gan tos, kam sniegta vai no kā saņemta palīdzība bērnu kopšanā, mājas darbos vai personīgajā aprūpē. 5.2.1. attēls atspoguļo, kādas radniecības saites respondentu saista ar cilvēkiem, kas veido viņu atbalsta tīklu (piemēram, vecāki, bērni, partnera vecāki utt.), un kā šo grupu īpatsvars mainās atkarībā no respondenta vecuma.

Neatkarīgi no atbalsta formas visbiežāk palīdzība tiek saņemta no partnera, īpaši 35–54 gadu vecuma grupā (63% respondentu nosauc partneri). Šajā vecuma kohortā nākamo svarīgāko grupu (31%) atbalsta tīklā veido vecāki (respondenta vai partnera). Vecāki un vecvecāki atbalsta sistēmā vēl nozīmīgāki ir jaunākajai paaudzei (18–34 gadu vecumā) — atbilstoši 45% un 7%. Pēc 55 gadu vecuma sasniegšanas vecāku īpatsvars respondentu atbalsta tīklā pašsaprotami sarūk, kamēr partnera un bērnu loma saglabā līdzīgu nozīmi — jebkāda veida atbalstu no bērniem saņem 44% respondentu (no mazbērniem — 3%), no dzīves partnera — 42%. Brāļi un māsas arī ir nozīmīgs aģents respondenta atbalsta tīklā, lai arī viņu loma mazinās, pieaugot respondenta vecumam (no 15% 18–34 gadu grupā līdz 8% 55–79 gadu grupā). Vidēji aptuveni viena ceturtdaļa no visiem respondentiem norāda uz draugiem vai citām personām, ar kurām nesaista radniecību. Draugu un ar radniecības saitēm nesaistītu personu atbalsts svarīgāks ir jauniešiem un gados vecākiem cilvēkiem. Tomēr kopumā savstarpējā palīdzība un atbalsts vairāk balstās uz radnieciskām attiecībām, kuru ietvaros darbojas arī starppaaudžu atbalsta transfēri.

5.2.1. attēls. Respondentu atbalsta tīkla sadalījums pēc radniecības saiknēm, atkarībā no vecuma

Piezīme: Ņemot vērā to, ka respondenti varēja izvēlēties vairāk par vienu atbalsta personu, katra stabiņa kopējā procentu summa pārsniedz 100%.

6.

DZIMUMU LOMAS: ĢIMENE UN DARBS

Mūsdienu sabiedrībā mainās dzimumu lomas, no tradicionālā pienākumu sadalījuma mājas darbos un darba tirgū virzoties uz lielāku dzimumu līdztiesību un iespējām gan sabiedriskajā un profesionālajā dzīvē, gan ģimenes ikdienā. Jaunā pienākumu sadale nozīmē to, ka jaunās mātes aizvien biežāk atgriežas darba tirgū pēc bērnu piedzimšanas, bet tēvi aktīvāk iesaistās mājas darbos un bērnu aprūpē,³⁶ kas pozitīvi ietekmē gan tēvu piesaisti un emocionālās attiecības ar bērniem, gan attiecības ģimenē kopumā,³⁷ tādējādi — arī pozitīvi ietekmē ģimeņu reproduktīvos nodomus.³⁸

Atbilstoši dažādu starptautisku pētījumu rezultātiem Latvija dzimumu līdztiesības jomā — jo īpaši *de iure* jeb tajā, kā dzimumu līdztiesības principi tiek ievēroti likumdošanas jomā, — ieņem vienu no augstākajām vietām pasaulē³⁹, nedaudz zemāku, tomēr vēl aizvien kopumā ļoti augstu pozīciju saglabājot arī dzimumu līdztiesībā *de facto* (informācija iegūta, analizējot situāciju darba tirgū u.c. dzīves sfēras raksturojošus statistikas datus).⁴⁰ Tomēr, neskatoties uz kopumā augstajiem rādītājiem, vēl aizvien mūsu valstī ir visai plašas iespējas pilnveidot dzimumu līdztiesības principu ieviešanu ikdienas dzīvē, kas demogrāfiskās politikas kontekstā primāri izpaužas kā izpratnes veicināšana, no vienas puses, un daudzveidīgs atbalsts darba un ģimenes dzīves veiksmīgākai saskaņošanai abiem vecākiem, no otras puses.

Atbilstoši GGP pētījuma tematiskajam ietvaram aptaujā iegūti Latvijas iedzīvotāju viedokļi vairākās dzimumu līdztiesības dimensijās, t.sk. izglītība, nodarbinātība, finansiālā situācija, pienākumu sadale mājās un bērnu aprūpē. Turpmākā analizē ietvertas šādas tēmas: attieksme pret sieviešu un vīriešu tiesībām un pienākumiem sabiedrībā un ģimenē, īpaši uzmanību pievēršot atšķirībām dzimšanas kohortu griezumā, reālais mājas darbu un bērnu aprūpes pienākumu sadalījums ģimenē, veiksmīgu darba un ģimenes dzīves saskaņošanu ietekmējoši faktori, kas lielā mērā var tikt interpretēti kā reproduktīvo nodomu determinanti.

³⁶ Sedlenieks, K., Rolle, K. (2016). Palīdzēt un atbalstīt: Latvijas tēvi ģimenes dzīvē. Pieejams tiešsaistē: http://tevi.lv/wp-content/uploads/2017/03/Tevi_ka_paligi_Petijums_3.pdf (sk. 10.11.2018.)

³⁷ Evertsson, M., Boye, K., & Erman, J. (January 01, 2018). Fathers on call? A study on the sharing of care work between parents in Sweden. *Demographic Research*, 39, 1, 33–60.

³⁸ Allen, S., Daly, K. J. E., University of Guelph., & Father Involvement Research Alliance (2007). The effects of father involvement: An updated research summary of the evidence. Guelph, Ont: Father Involvement Research Alliance.

³⁹ Souad, A. et al. (2019). *Women, Business and the Law 2019: A Decade of Reform* (English). Washington, D.C.: World Bank Group. Pieejams tiešsaistē: <http://documents.worldbank.org/curated/en/101301551208346052/Women-Business-and-the-Law-2019-A-Decade-of-Reform> (sk. 27.02.2019.)

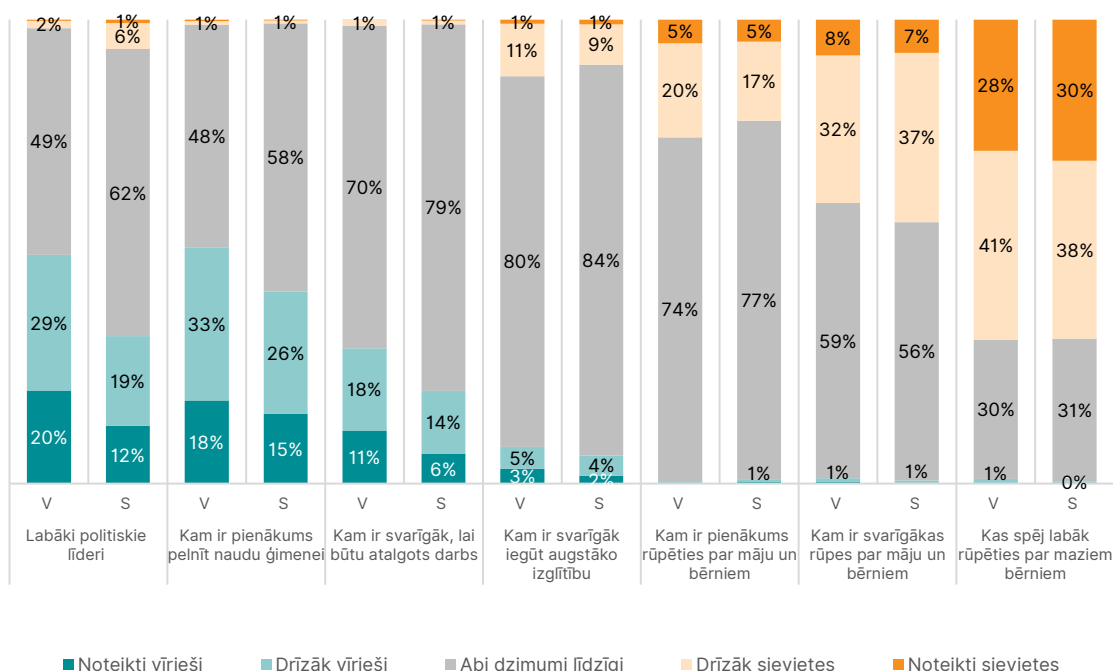
⁴⁰ World Economic Forum (2018). *The Global Gender Gap Report 2018*. Pieejams tiešsaistē: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf (sk. 10.10.2019.)

6.1. Attieksme pret dzimumu lomām

Kopumā iedzīvotāju attieksmē ir vērojama diezgan skaidri izteikta virzība uz līdztiesību dzimumu lomu izpratnē. Kā vienlīdz svarīga abiem dzimumiem tiek uzskatīta augstākās izglītības iegūšana, pienākums strādāt algotu darbu un rūpēties par māju un bērniem. Mazu bērnu aprūpe ir vienīgā joma, kuru gan sievietes pašas, gan vīrieši vēl aizvien uzskata galvenokārt par «sieviešu teritoriju».

6.1.1. attēls parāda respondentu attieksmi pret sieviešu un vīriešu lomām sabiedrībā, balstoties uz dažādiem apgalvojumiem (par atalgotu darbu, bērnu kopšanu, pienākumiem mājās un darbā). Kopumā iedzīvotāju viedoklis ir atbalstošs dzimumu līdztiesības principiem. Dažādās dzīves jomās ar vienlīdz augstu potenciālu tiek vērtēti kā vīrieši, tā arī sievietes, izņemot jautājumā «kas spēj labāk rūpēties par maziem bērniem», kur vairākums sieviešu un vīriešu atbildēja «noteikti sievietes» (30%) vai «drīzāk sievietes» (40%). Vislielākais sociālo vērtību vienlīdzības rādītājs attiecas uz izglītības iegūvi — vairāk nekā 80% respondentu uzskata, ka iegūt augstāko izglītību vienlīdz svarīgi ir abiem dzimumiem.

6.1.1. attēls. Dzimumu sociālas vērtības: respondentu atbilžu sadalījums pēc dzimuma

Piezīmes: Aptaujas respondenti tika aicināti izteikt savu viedokli par attēlā minētajiem izteikumiem par vīriešu un sieviešu lomām. Piemēram, «Kopumā, kas varētu būt labāki politiskie līderi — vīrieši vai sievietes?» iespējamās atbildes ir «Noteikti vīrieši», «Drīzāk vīrieši» utt. Attēlā «V» nozīmē vīriešus un «S» sievietes.

Samērā vienlīdzīgi iedzīvotāji uztver arī algotā darba nozīmi un pienākumu rūpēties par māju un bērniem — aptuveni trīs ceturtdaļas no sievietēm un 70% no vīriešiem uzskata, ka šajās jomās abiem dzimumiem ir vienāds atbildības līmenis. Taču pārējie respondenti sadala lomas asimetriski starp partneriem — aptuveni viena ceturtdaļa no Latvijas iedzīvotājiem uzskata, ka algots darbs ir svarīgāks vīriešiem, kamēr sievietēm ir pienākums rūpēties par māju un

bērniem. Pēc 40% respondentu domām, sievietēm vairāk nekā vīriešiem ir svarīgas rūpes par māju un bērniem. Kopumā vīrieši biežāk nekā sievietes piešķir sev lielāko lomu politiskajā sfērā, kā arī darba un naudas pelnīšanas jomā.

Iedzīvotāju uzskati mainās arī pēc izglītības līmeņa — jo augstāka ir izglītība, jo lielāka ir varbūtība skatīties uz vīriešu un sieviešu lomām no līdztiesības pozīcijām.

6.1.1. tabula atspoguļo respondentu viedokļus par sieviešu un vīriešu pienākumiem respondentu dzīvesvietas un vecuma griezumā. Aplūkojot viedokļu izplatību, apgalvojuma par vīriešu lomu naudas pelnīšanā ģimenei vislielākais atbalstītāju īpatsvars ir novērojams novadu pilsētās, kā arī starp Rīgas iedzīvotājiem 55–79 gadu vecuma grupā. Starp tiem, kas uztver rūpes par māju un bērniem kā sieviešu pienākumu, visvairāk ir vecākās paaudzes pārstāvju republikas pilsētās un laukos, kā arī republikas un novadu pilsētu iedzīvotāji vidējā vecuma grupā (35–54 gadi).

6.1.1. tabula. Respondentu īpatsvars atkarībā no viņu viedokļa par dzimumu lomām, pēc dzīvesvietas un vecuma

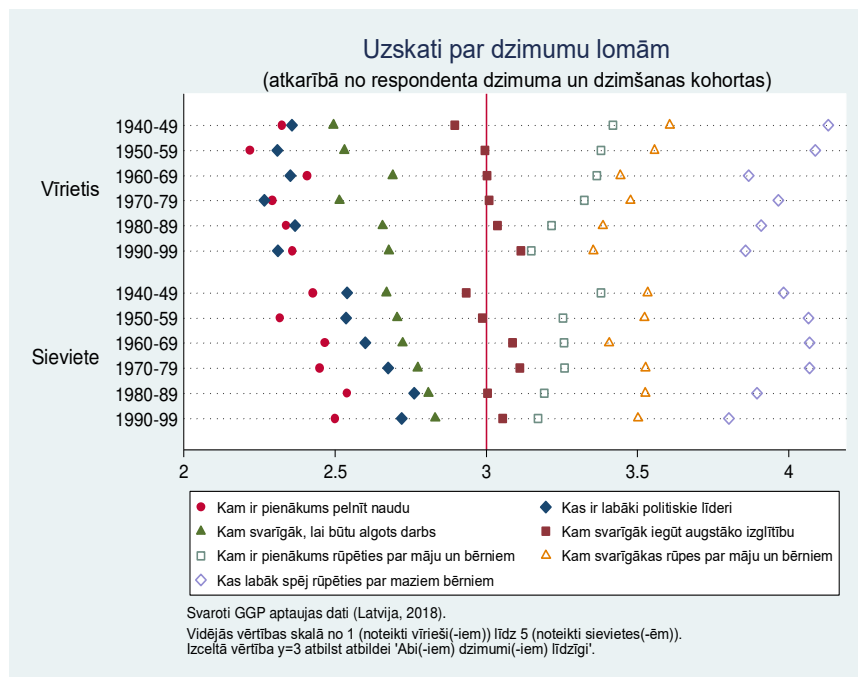
Vecuma grupa	Respondentu īpatsvars (%), kas uzskata, ka...				sievietēm ir pienākums rūpēties par māju un bērniem			
	vīriešiem ir pienākums pelnīt naudu ģimenei							
	Rīga	Republikas pilsēta	Novada pilsēta	Lauki	Rīga	Republikas pilsēta	Novada pilsēta	Lauki
18–34	36	43	51	46	10	16	25	20
35–54	44	36	55	46	12	32	33	22
55–79	54	42	48	47	23	35	27	32
Kopā	45	40	52	46	16	29	28	26

Piezīmes: Šī statistika parāda iedzīvotāju īpatsvaru, kas uz jautājumu «Kam ir pienākums pelnīt naudu ģimenei — vīriešiem vai sievietēm?» atbild: «Noteikti vīriešiem» vai «Drīzāk vīriešiem» un kas uz jautājumu «Kam ir pienākums rūpēties par māju un bērniem — vīriešiem vai sievietēm?» atbild «Noteikti sievietēm» vai «Drīzāk sievietēm».

Skatoties dzimšanas kohortu griezumā, katras nākamās paaudzes viedoklis un attieksme šajos jautājumos aizvien pamatīgāk balstās dzimumu vienlīdzības principos.

Turpinājumā 6.1.2. attēls ļauj vienkopus aplūkot izmaiņu tendences vīriešu un sieviešu uzskatos par dzimumu lomām, sava dzimuma sūtību un pienākumiem ģimenē dažādu dzimšanas kohortu griezumā.

6.1.2. attēls. Uzskati par dzimumu lomu sadalījumu atkarībā no respondenta dzimuma un dzimšanas kohortas

Dati rāda, ka jaunāko paaudžu vidū nozīmīgi pieaug to respondentu daļa, kas uzskata, ka pienākums rūpēties par māju un ģimeni vienlīdzīgi sadalās starp vīrieti un sievieti, kamēr starp vecākajām paaudzēm saglabājas tradicionālais uzskats par sievieti kā mājas un bērnu galveno aprūpētāju. Par to, ka jaunāko paaudžu uzskatos palielinās vīrieša loma ģimenē, liecina līdzīga tendence, vērtējot apgalvojumu, kam ir svarīgākas rūpes par māju un ģimeni. Kopumā atzīstot, ka šīs rūpes svarīgākas ir sievietei, jaunāki vīrieši salīdzinājumā ar vecāko paaudžu pārstāvjiem biežāk domā, ka rūpes par māju un ģimeni ir vienlīdz svarīgas abiem dzimumiem. Interesanti, ka dažādu dzimšanas kohortu sieviešu viedokļos tik izteiktas izmaiņas nav novērojamas. Arī viedoklim par spējām rūpēties par bērnu tāpat ir tendence mainīties lielākas dzimumu vienlīdzības virzienā, proti, jaunāko paaudžu vidū pieaug kā vīriešu, tā sieviešu skaits, kas uzskata, ka šī spēja vienlīdz piemīt abiem dzimumiem.

Savukārt cits tradicionāli iesakņojies viedoklis par vīrieša kā galvenā naudas pelnītāja lomu saglabājas salīdzinoši stabils visu paaudžu vīriešu vidū, kamēr, salīdzinot sieviešu viedokli starp jaunāko un vecāko paaudžu pārstāvēm, vērojamas nozīmīgākas atšķirības — jaunāko sieviešu vidū biežāk nekā citās grupās izplatīts viedoklis, ka arī pienākums pelnīt naudu vienlīdzīgi sadalās starp partneriem. Atbilstīgi tam ar katru nākamo dzimšanas kohortu pakāpeniski pieaug to sieviešu īpatsvars, kuras uzskata, ka algots darbs ir vienlīdz svarīgs abiem dzimumiem.

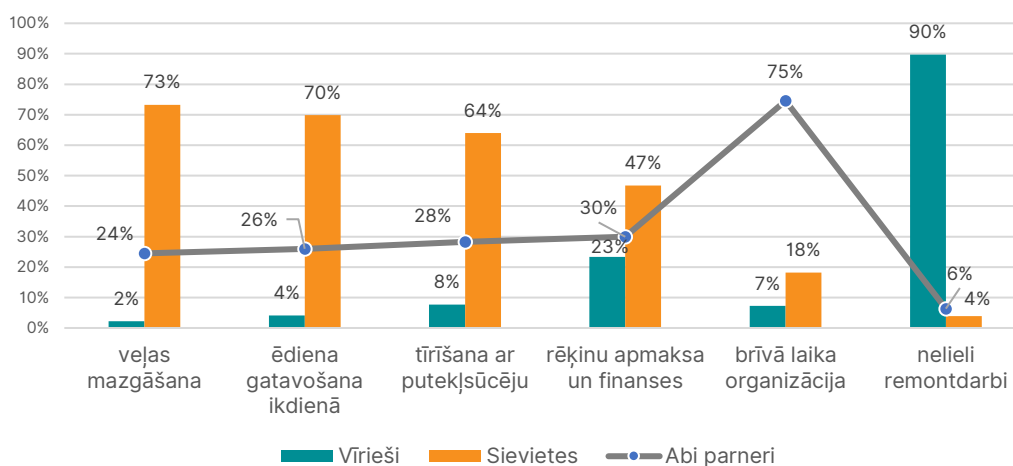
Salīdzinot starp dažādām dzimšanas kohortām, vismazākās izmaiņas vērojamas uzskatos par izglītības svarīgumu. Ņemot vērā to, ka Latviju jau vēsturiski raksturo augsts sieviešu izglītības līmenis, nav pārsteidzoši, ka pēc iedzīvotāju vairākuma uzskatiem iegūt izglītību ir vienlīdz svarīgi kā vīrietim, tā sievietei, un interesanti — tieši jaunāko paaudžu vīriešu vidū pieaug to respondentu skaits, kas uzskata, ka sievietei tas ir svarīgāk nekā vīrietim.

6.2. Mājas darbu un bērnu aprūpes pienākumu sadalījums ģimenē

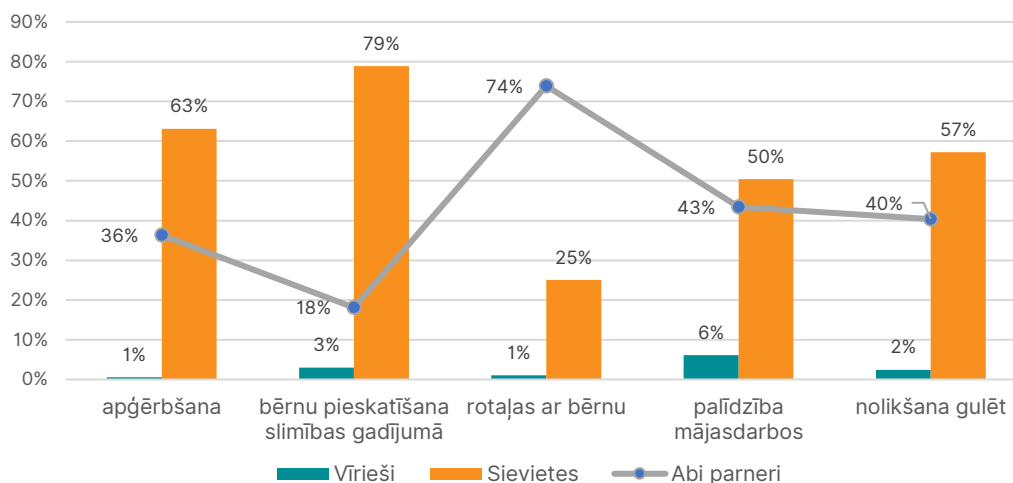
Neskatoties uz deklaratīvo atbalstu dzimumu līdztiesībai darba un ģimenes dzīvē, bērnu aprūpes un mājas darbu uzdevumu sadale mājsaimniecībā ir ļoti nevienlīdzīga. Vairākumu ikdienas mājas darbu veic sievietes vienas pašas. Par spīti tam, sieviešu un vīriešu apmierinātība ar pienākumu sadali ir diezgan līdzīga.

Salīdzinot ar respondentu attieksmi pret dzimumu lomām darba un ģimenes dzīvē, faktiskā pienākumu sadale mājsaimniecībā nav tik vienlīdzīga (6.2.1. attēls). Izņemot nelielus remontdarbus, vairākumu ikdienas mājas darbu (piemēram, ēdiena gatavošanu, tīrīšanu un veļas mazgāšanu) izpilda sievietes — 60–70% gadījumu pašas un ap 30% gadījumu kopā ar partneri.

6.2.1. attēls. Pienākumu sadale mājsaimniecībā, pēc dzimuma

Piezīmes: Šī statistika tiek aprēķināta, apkopojot atbildes uz jautājumiem par to, kādus pienākumus katrs pilda mājsaimniecībā. Sieviešu atbildes «Vienmēr es» un «Parasti es», kā arī viņu partneru atbildes «Vienmēr partneris» un «Parasti partneris» tiek summētas kopā, raksturojot sieviešu lomu mājsaimniecības darbu izpildē. Līdzīgi apkopotas vīriešu atbildes «Vienmēr es» un «Parasti es», kā arī viņu partneru atbildes «Vienmēr partneris» un «Parasti partneris» tiek summētas kopā kā vīriešu izpildītie pienākumi. Atbildes «Es un partneris aptuveni vienādi» tiek norādītas atsevišķi.

6.2.2. attēls. Bērna aprūpes uzdevumu sadale mājsaimniecībā, pēc dzimuma.

Piezīmes: Šī statistika tiek aprēķināta, apkopojot atbildes uz jautājumiem par to, kurš mājsaimniecībā veic uzdevumus, kas ir saistīti ar bērnu aprūpi. Sieviešu atbildes «Vienmēr es» un «Parasti es», kā arī vīriešu atbildes «Vienmēr partneris» un «Parasti partneris» tiek apvienotas kopā, nosakot sieviešu lomu bērnu aprūpes uzdevumu izpildē. Līdzīgi vīriešu atbildes «Vienmēr es» un «Parasti es», kā arī sieviešu atbildes «Vienmēr partneris» un «Parasti partneris» tiek saliktas kopā kā vīriešu veiktie uzdevumi. Atbildes «Es un partneris aptuveni vienādi» tiek norādītas atsevišķi.

Līdzīga situācija ir novērojama, analizējot bērnu aprūpes uzdevumu sadali mājsaimniecībā, kur arī ir manāmi izteikta sieviešu/vīriešu iesaistes lomu disproporcija (6.2.2. attēls). Tēvi palīdz ar skolas mājasdarbu izpildi un bērnu nolikšanu gulēt, kā arī rotaļājas ar bērniem, aptuveni 40% gadījumu vienlīdzīgi dalot šos uzdevumus ar mātēm. Ap 80% gadījumu sievietes ir tās, kas vienmēr vai parasti pieskata bērnus slimības gadījumā.

Abi partneri vairāk iesaistās bērnu aprūpē gadījumos, kad abi vecāki strādā. Piemēram, vairāk nekā trešdaļa no strādājošajām sievietēm vienlīdzīgi dala bērnu apģērbšanas, gulēt nolikšanas un palīdzības skolas mājasdarbos uzdevumus ar savu partneri salīdzinājumā ar nestrādājošām mātēm, no kurām šos pienākumus ar partneri vienlīdzīgi veic tikai viena ceturtdaļa. Vīrieši biežāk nekā sievietes uzskata, ka viņi izpilda bērnu aprūpes vai mājas darbu pienākumus aptuveni līdzīgās daļās ar partneri.

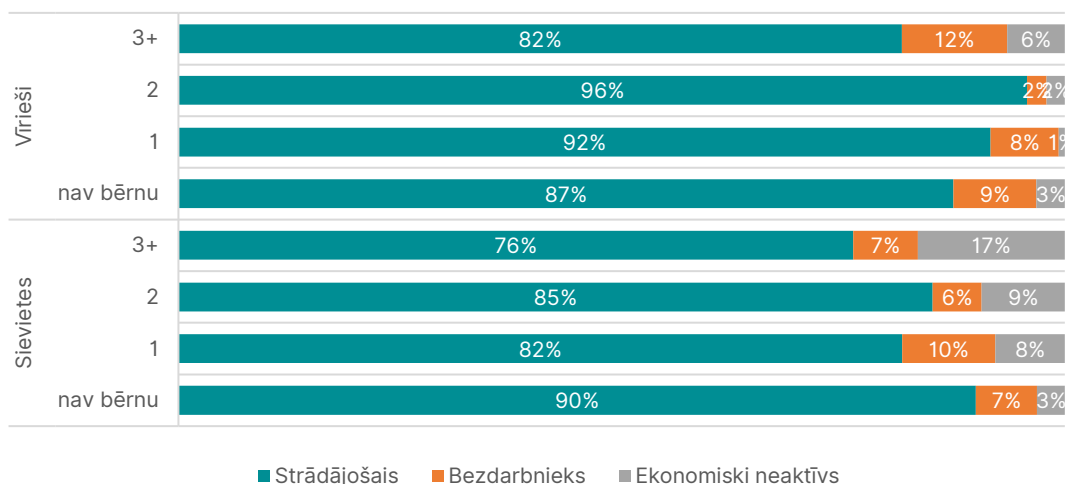
Lai gan mājsaimniecības pienākumi un bērnu kopšanas uzdevumi tiek sadalīti nevienlīdzīgi, apmierinātība ar pienākumu sadali mājsaimniecībā ir diezgan augsta gan sievietēm, gan vīriešiem. Aptaujā respondenti tika aicināti novērtēt apmierinātības līmeni skalā no «0 — mazliet neesmu apmierināts» līdz «10 — pilnīgi apmierināts». Apmierinātība ar pienākumu sadali mājsaimniecībā un ar bērnu aprūpes uzdevumu sadali sievietēm (8,2–8,3) ir tikai nedaudz zemāka nekā vīriešiem (8,6–8,8). Kopumā 65% vīriešu un 44% sieviešu ir ļoti apmierināti (atbild 9 vai 10) ar savu iesaisti mājsaimniecības ikdienā. Šī statistika samazinās līdz 51% vīriešu un 34% sieviešu, kuru ģimenēs ir vismaz trīs nepilngadīgie bērni. GGP dati apliecina, ka apmierinātības līmenis ir pozitīvi saistīts ar nākotnes plāniem radīt bērnus — 30% no sievietēm, kas ir ļoti apmierinātas ar pienākumu sadali mājsaimniecībā (9 vai 10), gribētu bērnus tuvāko 3 gadu laikā, salīdzinot ar 21% no tām sievietēm, kas nav apmierinātas (no 0 līdz 5).

6.3. Darba un ģimenes dzīves saskaņošana dažāda tipa ģimenēs

Bērnu piedzimšanai ir nevienlīdzīga ietekme uz vecākiem — līdz ar bērnu skaita palielināšanos palielinās varbūtība, ka sievietes kļūst ekonomiski neaktīvas, kamēr vīrieši sāk strādāt vairāk.

Jo lielāks ir bērnu skaits ģimenē, jo lielāka ir varbūtība, ka sieviete nestrādā algotā darbā. 6.3.1. attēls atspoguļo aptaujas respondentu 18–50 gadu vecumā sadalījumu pēc nodarbinātības statusa, izņemot pensionārus, studentus un sievietes dekrēta vai bērnu kopšanas atvaļinājumā.

6.3.1. attēls. Respondentu īpatsvars pēc nodarbinātības statusa un nepilngadīgo bērnu skaita māsaimniecībā, 18–50 gadu vecumā (izņemot pensionārus un studentus)

Dati rāda, ka 90% no sievietēm, kurām nav bērnu, ir strādājošas. Sieviešu nodarbinātības līmenis samazinās līdz 82%–85%, ja ģimenē ir viens vai divi nepilngadīgie bērni, un līdz 76% daudz bērnu (vismaz trīs bērni) ģimenēs. Ieskaitot sievietes, kuras atrodas bērnu kopšanas atvaļinājumā, tikai 62% no mātēm ar vismaz trim bērniem strādā.

Vīriešiem iezīmējas pretēja sakarība — vecuma grupā no 18 līdz 50 gadiem līdz ar bērnu skaita palielināšanos ģimenē pieaug arī nodarbinātības līmenis — no tiem, kuriem bērnu nav, strādā 87%, ar vienu bērnu — 92%, ar 2 bērniem — 96%. Šī sakarība nav vērojama, ja ģimenē ir trīs nepilngadīgi bērni — no daudz bērnu tēviem strādā 82%.⁴¹

Ekonomiski neaktīvo sieviešu daļa pakāpeniski pieaug, palielinoties bērnu skaitam, īpaši mazāk izglītoto sieviešu grupā. Piemēram, respondentes 18–50 gadu vecumā ar vidējo (vispārējo vai profesionālu) izglītību neiesaistās darba tirgū vidēji 1,5%, ja viņām ģimenē nav nepilngadīgo bērnu, 15% gadījumu ar vienu vai diviem bērniem, līdz pat 30% daudz bērnu ģimenēs. Savukārt tikai 3% sieviešu ar augstāko izglītību ar 3 un vairāk bērniem ir ekonomiski neaktīvas.

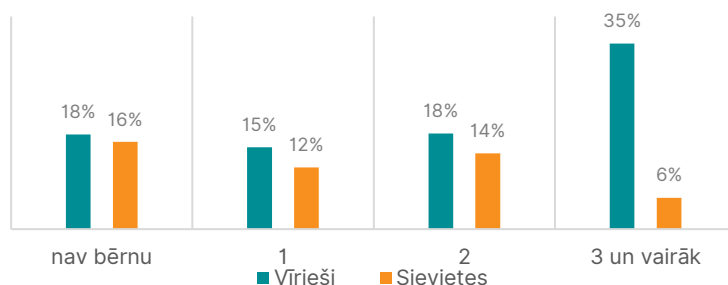
⁴¹ Šie aptaujas rezultāti jāinterpretē piesardzīgi nelielā respondentu skaita dēļ grupā: vīrieši, kuriem ir 3 un vairāk bērni (n=26) (aptaujas pamatā ir Latvijas iedzīvotājiem reprezentatīva izlase, n=2000).

Acīmredzams, ka viens no iemesliem, kāpēc mātes ar augstāko izglītību atgriežas darba tirgū ātrāk, ir labāk atalgota darba pieejamība. Izmantojot GGP aptaujas izlasi, varam salīdzināt sieviešu vidējo mēneša algu atkarībā no izglītības līmeņa lineārās regresijas modeli, kontrolējot pēc iedzīvotāju vecuma un dzīvesvietas. Datu analīzes rezultāti parāda, ka sievietes ar augstāko izglītību saņem par 60% augstāku algu, salīdzinot ar sievietēm ar zemāku par vidējo izglītību (40% salīdzinot ar vidējo vispārējo un 28% ar vidējo profesionālo izglītību).

Sievietes biežāk nekā vīrieši strādā nepilnu laiku (attiecīgi 6% un 2,5% no strādājošajiem), taču šis rādītājs būtiski nemainās atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē. Tas nozīmē, ka sievietes ar lielāku bērnu skaitu ģimenēs biežāk pieņem lēmumu palikt mājās nekā strādāt nepilnu slodzi. Tam varētu būt vairāki iemesli — gan piemērota nepilna laika darba iespēju trūkums, gan nepietiekams atalgojums daļējas slodzes darbā, ņemot vērā to, ka šādā situācijā jānodrošina bērna uzraudzība ar citu cilvēku palīdzību, ja bērns neapmeklē bērnudārzu.

Apkopojot iepriekš minēto, jāsecina, ka bērniem ir būtiska ietekme uz mātes karjeras izaugsmi. Turklāt dati rāda, ka pat tad, ja sievietes ātri atgriežas darbā pēc maternitātes vai bērna kopšanas atvaļinājuma, viņu profesionālā dzīve atpaliek no vīriešu karjeras izaugsmes. Skatoties uz darba atbildības līmeni, samērā vienlīdzīgi — 18% strādājošo vīriešu un 16% strādājošo sieviešu, kam ģimenē nav nepilngadīgo bērnu, vada citu darbinieku darbu (6.3.2. attēls). Taču, palielinoties bērnu skaitam, varbūtība vadīt citus samazinās sieviešu vidū līdz 6%, bet vīriešu vidū pieaug līdz 35% ģimenēs ar vismaz 3 bērniem.

6.3.2. attēls. Nodarbināto īpatsvars, kas vada citu darbinieku darbu, atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita māsaimniecībā (18–50 gadu vecumā)

Elastīgs darba laiks ir tieši saistīts ar esošo bērnu skaitu un lielāku vēlmi plānot bērnus nākotnē — šī iespēja dubulto sieviešu vēlmi radīt bērnus nākamo 3 gadu laikā un par 20% palielina to vīriešu īpatsvaru, kuri plāno bērnu tuvāko 3 gadu laikā.

Viens no valsts attīstības stratēģijas mērķiem ir veicināt elastīgas darba formas vecākiem ar maziem bērniem, palielinot šo vecāku iespējas atgriezties darbā.⁴² Aptaujā respondentiem tika uzdots jautājums: «Vai Jūsu darba devējs pieļauj elastīgu darba laiku, regulāras izmaiņas Jūsu darba laika grafikā personīgu iemeslu dēļ, piemēram, lai pielāgotos bērnu nodarbību grafikam?» Respondenti, kas atbildējuši pozitīvi uz šo jautājumu, veido vidēji vienu trešdaļu no visiem nodarbinātajiem, taču šī statistika būtiski mainās atkarībā no bērnu skaita ģimenē (6.3.1. tabula). Piemēram, 27% sieviešu, kam māsaimniecībā nav nepilngadīgu bērnu, strādā darbos ar elastīgu darba laiku (28% vīriešu). Tomēr līdz ar bērna piedzimšanu sievietes daudz

⁴² Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030. gadam. Pieejams tiešsaistē: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/3323> (sk. 10.10.2018.)

biežāk izvēlas strādāt pie darba devējiem, kas piedāvā elastīgu darba laiku, — no 34% ar vienu bērnu līdz 54% ar trīs un vairāk bērniem. Ģimenēs ar vismaz diviem bērniem arī vīrieši biežāk strādā darbos ar elastīgu darba laiku. Tas nozīmē, ka abi vecāki izmanto šo iespēju līdzsvarot darba un ģimenes dzīvi.

6.3.1. tabula. Nodarbināto īpatsvars (%), kam ir elastīgs darba laiks, atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita mājsaimniecībā (18–50 gadu vecumā)

Bērnu skaits ģimenē	Elastīgs darba laiks	
	Vīrieši	Sievietes
Nav bērnu	28	27
1	25	34
2	33	38
3+	52	54
Kopā	30	34

Piezīmes: Respondentu īpatsvars, kas atbildēja pozitīvi uz jautājumu «Vai Jūsu darba devējs pieļauj elastīgu darba laiku, regulāras izmaiņas Jūsu darba laika grafikā personīgu iemeslu dēļ, piemēram, lai pielāgotos bērnu nodarbību grafikam?»

Elastīgas darba formas palielina varbūtību, ka sievietes gribēs un plānos bērnus nākotnē. Piemēram, 58% bezbērnu sieviešu, kas strādā darbā ar elastīgu darba laiku, plāno bērnu tuvāko 3 gadu laikā, salīdzinot ar 29% strādājošo sieviešu, kurām nav elastīga darba laika iespējas. Ja sievietēm jau ir bērni, šis rādītājs samazinās attiecīgi līdz 24% un 11%. Arī starp vīriešiem ar elastīga darba laika iespējām ir lielāka varbūtība plānot bērnu tuvākajā laikā, bet šī atšķirība nav tik izteikta. Kopumā elastīgs darba laiks dubulto sieviešu vēlmi radīt bērnus nākamo 3 gadu laikā un par 20% palielina to vīriešu īpatsvaru, kuri plāno bērnu tuvāko 3 gadu laikā.

Valsts sektorā strādājošo eventuālās priekšrocības — lielāka drošība, zemāks bezdarba risks, sociālās garantijas — nav pietiekami iemesli, lai sievietes ar bērniem biežāk to izvēlētos kā savu darbavietu. Būtiski, ka elastīgu nodarbinātības formu piedāvājumā valsts sektors atpaliek no privātajiem uzņēmumiem.

Tiek uzskatīts, ka salīdzinājumā ar privātiem uzņēmumiem darbs sabiedriskajā sektorā ir saistīts ar lielāku drošību, zemāku bezdarba risku un garantētiem grūtniecības/dzemdību atvaļinājumiem un apmaksātām bērnu slimības dienām.⁴³ To daļēji apliecina arī GGP aptaujas rezultāti — salīdzinoši tikai 6% sabiedriskajā sektorā strādājošo sagaida, ka zaudēs darbu 12 mēnešu laikā, kamēr no privātajā sektorā strādājošajiem to minējuši 9%. Dati rāda, ka sievietes biežāk nekā vīrieši strādā valsts sektorā, īpaši veselības un sociālās aprūpes jomā, izglītībā un sabiedriskajā pārvaldē (ši pētījuma izlasē attiecīgi 35% sieviešu un 16% vīriešu). Tādējādi tika prognozēta pozitīva sakarība starp sieviešu īpatsvaru publiskajā sektorā un nepilngadīgo bērnu skaitu. Tomēr šīs aptaujas rezultāti parādīja, ka publiskajā sektorā strādājošo īpatsvars būtiski neatšķiras starp sievietēm, kam nav bērnu (36%), kam ir viens (32%) vai divi bērni (38%), un mātēm ar vismaz 3 bērniem (30%). Nav izteiktas sakarības arī starp nodarbinātības (privāto vai publisko) sektoru un varbūtību plānot bērnus tuvāko 3 gadu laikā. Turklāt, aplūkojot īpatsvaru no darbiem ar elastīgu darba laiku publiskajā un privātajā sektorā (attiecīgi 29% un 33%), varam secināt, ka publiskais sektors šajā ziņā pat atpaliek no privātuzņēmumiem.

⁴³ Matisāne, I. (2018). Darbs valsts un privātajā sektorā: priekšrocības un trūkumi. Latvijas Vēstnesis. Pieejams tiešsaistē: <https://lvportals.lv/norises/185267-darbs-valsts-un-privataja-sektora-prieksrocibas-un-trukum-2008> (sk. 10.01.2019.)

No citiem darbinieka bonusu, kas ir svarīgi vecākiem, jāmin bērnu pieskatīšana vai silīte/bērnudārzs, ko nodrošina darba devējs. Dati rāda, ka vidēji tikai 2% no darba devējiem piedāvā bērnu pieskatīšanas pakalpojumus. Sievietes acīmredzot dod priekšroku uzņēmumiem, kas piedāvā šādu pakalpojumu, un 7,4% māšu, kam ir vismaz viens pirmsskolas vecuma bērns, strādā šādos uzņēmumos.

Iespēja strādāt no mājas pozitīvi ietekmē bērnu plānošanu nākotnē. Taču attālinātais darbs šobrīd nav plaši pieejams, galvenokārt tas ir raksturīgs augsti kvalificētiem darbiniekiem, kā, piemēram, vadītāju un speciālistu profesiju pārstāvjiem.

Mūsdienu tehnoloģijas un interneta izplatība ļauj cilvēkiem arvien biežāk strādāt no mājām. Vidēji 13% aptaujāto iedzīvotāju strādā no mājas divas vai vairākas reizes nedēļā un 9% strādā retāk nekā divas reizes nedēļā. Šī proporcija ir diezgan līdzīga vīriešu un sieviešu vidū. Teorētiski iespēja strādāt no mājas (līdzīgi elastīgam darba laikam) ir efektīvs veids, kā saskaņot darba un ģimenes dzīvi.⁴⁴ Taču pagaidām attālinātais darbs būtisku ietekmi šajā ziņā ģimenēm nesniedz, jo iespēja strādāt no mājas ir pieejama galvenokārt vadītājiem (57% no kuriem vairākas reizes nedēļā strādā no mājas) un speciālistiem (32%), pretstatā tam — vienkāršo profesiju strādnieku starpā tikai 5% strādā no mājas. Iespējai strādāt no mājas ir pozitīva ietekme arī uz bērnu plānošanu. Attālinātais darbs palielina varbūtību gribēt (vēl vienu) bērnu tuvāko 3 gadu laikā aptuveni par 80% sievietēm un 50% vīriešiem. Šis pieaugums ir saistīts gan ar elastīgu darba formu, gan ar vidēji lielākiem ienākumiem, kas ir raksturīgi vadītāju un speciālistu profesiju pārstāvjiem.

Vislielākās grūtības darba un ģimenes pienākumu saskaņošanā ir strādājošām sievietēm ar vismaz trim bērniem.

Nolūkā izprast, cik veiksmīgi respondenti spēj saskaņot darba un ģimenes dzīvi, aptaujā uzdoti atsevišķi jautājumi par spēju apvienot darba un ģimenes pienākumus. Analizēti tikai strādājošie iedzīvotāji 18–50 gadu vecumā, kuriem darba un ģimenes pienākumu saskaņošana ir aktuālāka. 6.3.3. attēls demonstrē respondentu atbildes, sadalītas pēc dzimuma un nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē. Augšējie divi attēli (a) un (b) parāda, vai un cik bieži respondentiem ir grūtības māsaimniecības ikdienā: veicot mājas darbus vai pildot ģimenes pienākumus. Vislielākā atšķirība salīdzinājumā ar pārējiem strādājošajiem ir novērojama daudz bērnu ģimenēs gan vīriešiem, gan sievietēm. Respondentu īpatsvars, kam nekad nav bijusi situācija, kad noguruma dēļ tie nespēj veikt mājas darbus, samazinās no 40%–45% ģimenēs ar vienu vai diviem bērniem līdz 25% ģimenēs ar vismaz trim bērniem (6.3.3 (a). attēls). Palielinās arī problemātisko situāciju biežums, īpaši sievietēm — sieviešu īpatsvars daudz bērnu ģimenēs, kam ir grūti veikt mājas darbus vismaz vairākas reizes mēnesī, ir 45%. Līdzīgi respondentu īpatsvars, kam nekad nav grūti pildīt ģimenes pienākumus, ir vairāk nekā 50% sieviešu un vīriešu ar diviem vai mazāk bērniem un ap vienu trešdaļu no vecākiem ar vismaz 3 bērniem (6.3.3 (b). attēls).

⁴⁴ Piemēram, Korpa, V. (2012). Darba un ģimenes dzīves saskaņošana privātā sektora organizācijās. Pieejams tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4830> (sk. 10.10.2018.)

6.3.3. attēls. Darba un ģimenes līdzsvars: respondentu sadalījums pēc problēmu biežuma, atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē un dzimuma

Daudzbērnu ģimenēs viena piektdaļa no mātēm atzīst, ka viņas ir pārāk nogurušas, lai veiktu mājas darbus, un ka viņām ir grūti pildīt ģimenes pienākumus vairākas reizes nedēļā. Savukārt daudzbērnu tēviem šis rādītājs ir viszemākais — tikai retais no šīs grupas vīriešiem atzīmējis, ka viņam sagādā grūtības mājas darbi vairākas reizes nedēļā. Par to liecina arī 6.3.3. attēla (c) un (d) paneļi — ievērojami lielākā daļa vīriešu ar vismaz trim bērniem norādījuši, ka nejūtas pārāk noguruši, lai spētu labi strādāt, un viņiem nav grūtību koncentrēties darbā ģimenes pienākumu dēļ.⁴⁵ Šie rādītāji nepārsteidz, ņemot vērā respondentu atbildes par darbu sadalījumu mājās, no kuriem sievietes veic lielāko daļu, un rūpes par bērniem, kas primāri ģimenē ir sievietes pienākums (sk. 6.2.1. un 6.2.2. attēlu). Daudzbērnu ģimeņu mātes daudz lielākā mērā nekā sievietes, kurām ir 1–2 bērni, izjūt ikdienā pastāvošo (lielākoties)

⁴⁵ Kā minēts iepriekš, dati par daudzbērnu tēvu viedokli jāinterpretē piesardzīgi nelielā respondentu skaita dēļ grupā: vīrieši, kuriem ir 3 un vairāk bērni (n=26). Ņemot vērā nelielo 3+ ģimeņu tēvu grupu, rezultātus nav iespējams analizēt arī detalizētākās grupās, piemēram, atkarībā no vecuma, izglītības līmeņa u.tml., kas visticamāk uzrādītu atšķirības šīs grupas viedokļos.

tradicionālo dzimumu lomu sadalījumu, papildus algotam darbam veicot lielāko daļu darbu mājāsaimniecībā.

Kopumā ģimenes un darba saskaņošana šķietami vairāk notiek uz mājas darbu rēķina. Lielāka daļa respondentu ir norādījuši uz grūtībām, izpildot ģimenes pienākumus un veicot mājas darbus, nekā strādājot darbā. Turklāt sievietes biežāk nekā vīrieši atzinušas, ka nevar atslēgties no ģimenes problēmām darbā, — tikai 73% sieviešu ar vismaz trim bērniem nekad nav grūti koncentrēties darbā ģimenes pienākumu dēļ (78% ar diviem bērniem un 84% ar vienu bērnu) (sk. 6.3.3 (c). attēlu). Aptuveni viena piektdaļa no šīm sievietēm vismaz 1–2 reizes mēnesī ir pārāk nogurušas mājās, lai spētu labi strādāt darbā (6.3.3 (d) attēls).

7. DZĪVES KVALITĀTE

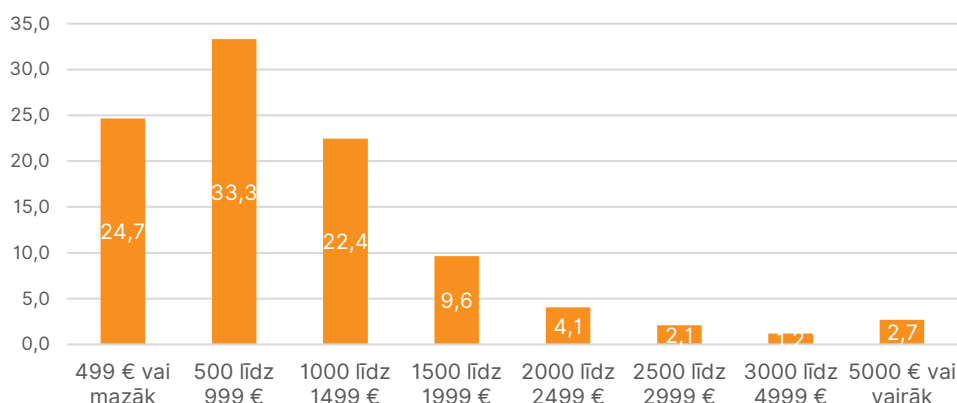
Mājsaimniecības vajadzībām atbilstoši ienākumi, mājokļa pieejamība un optimāli sadzīves apstākļi, kā arī iedzīvotāju subjektīvā apmierinātība ar tiem veido ģimeņu dzīves kvalitātes materiālās labklājības pamatu. GGP dati ļauj detalizēti aplūkot iedzīvotāju materiālās labklājības līmeni sociāldemogrāfisko raksturojumu kontekstā, ņemot vērā gan objektīvus (ienākumu līmenis, uzkrājumi utt.) mērījumus, gan subjektīvus respondentu vērtējumus (apmierinātība ar dzīvi, iespēja iztikt ar esošajiem līdzekļiem). Īpaša uzmanība analizē pievērsta ienākumu un dzīves apstākļu nevienlīdzībai ģimeņu bez bērniem un daudzbērnu ģimeņu starpā. Papildus GGP dati ļauj izvērsti analizēt jautājumus, kas saistīti ar ģimenes mājokli un tā ietekmi uz dzīves kvalitāti.

7.1. Mājsaimniecību materiālā labklājība

Galvenais respondentu ienākumu avots (divas trešdaļas aptaujāto) ir darba alga, viena ceturtdaļa saņem vecuma pensiju, un pārējie norāda dažādus citus avotus — darbnespējas pensiju, sociālās palīdzības pabalstus u.c. Vislielākās ienākumu svārstības starp mājsaimniecībām ir novērojamas ģimenēs ar vismaz trim bērniem — šai grupai ir raksturīgs liels mājsaimniecību īpatsvars ar ļoti zemiem ienākumiem, kā arī daļa — ar ļoti augstiem ienākumiem.

Aptaujas izlasē iekļautās mājsaimniecības nozīmīgi variē pēc ģimenes rīcībā esošo ienākumu līmeņa. Tas svārstās amplitūdā no 86 eiro (zemākais 1% respondentu) līdz 7750 eiro (augstākais 1%) kopējiem neto ienākumiem mēnesī. Sadalot visas mājsaimniecības pa ienākumu intervāliem, vienai ceturtdaļai no tām ienākumi ir zemāki par 500 eiro mēnesī, lielāka daļa (viena trešdaļa) ģimeņu pelna no 500 līdz 1000 eiro mēnesī, vienai piektdaļai mājsaimniecību ienākumi ir no 1000 līdz 1500 eiro mēnesī, bet 10% ienākumi ir starp 1500 un 2000 eiro un vēl 10% saņem vairāk par 2000 eiro mēnesī (7.1.1. attēls). Galvenais respondentu ienākumu avots (divas trešdaļas aptaujāto) ir darba alga, viena ceturtdaļa saņem vecuma pensiju, un pārējie norāda tādus avotus kā darbnespējas pensiju (4%), sociālās palīdzības pabalstus (2%), bezdarbnieka pabalstus (1%).

7.1.1. attēls. Ģimeņu sadalījums pēc kopējo mājsaimniecības neto ienākumu līmeņa mēnesī (%)

Tādējādi, jo lielāks ir strādājošo pieaugušo skaits mājsaimniecībā, jo lielāki ir mājsaimniecības (ģimenes) kopējie ienākumi. Lai dziļāk izpētītu un labāk saprastu ģimeņu materiālo stāvokli, ir būtiski izdalīt kopējos ģimenes ienākumus ar mājsaimniecības locekļu skaitu. Taču dažāda sastāva mājsaimniecībām ir dažādas patēriņa vajadzības, un ne vienmēr tās ir tieši proporcionālas personu skaitam mājsaimniecībā. Piemēram, pāris, kas dzīvo kopā, netērē divreiz vairāk par īri, komunālajiem maksājumiem, mēbelēm u.c. nekā katrs no viņiem patērētu atsevišķi. Atšķirības patēriņā, protams, pastāv arī starp bērniem un pieaugušajiem.

Lai salīdzinātu dažāda sastāva mājsaimniecības, mēs izmantojam modificēto OECD ekvivalences skalu, kur rezultātā dati tiek pārrēķināti uz ekvivalento patērētāju skaitu mājsaimniecībā. Atbilstoši Eiropas statistikas sistēmā izmantotajai modificētajai OECD skalai⁴⁶ — pirmajam pieaugušajam tiek pielīdzināts svars 1,0, katram nākamajam mājsaimniecības loceklim vecumā no 14 gadiem un vecākam — 0,5, bet katram bērnam, jaunākam par 14 gadiem, — 0,3. Summējot katram mājsaimniecības loceklim piešķirto svaru, iegūst ekvivalento patērētāju skaitu mājsaimniecībā.

7.1.1. tabula parāda, ka kopējie ienākumi palielinās līdz ar bērnu skaitu ģimenē aptuveni no 900 eiro līdz 1500 eiro mēnesī. Taču, skatoties mājsaimniecības ienākumus uz ekvivalento patērētāju, šī sakarība kļūst daudz vājāka, piemēram, vislielākais ekvivalento ienākumu līmenis (725 eiro mēnesī) ir novērojams ģimenēs ar vienu bērnu un viszemākais (657 eiro mēnesī) — ģimenēs ar trim un vairāk bērniem.

Svarīgi atzīmēt, ka, skatoties tikai uz vidējo ienākumu līmeni, nav iespējams pateikt, cik daudz trūcīgu un turīgu ģimeņu ir katrā grupā. Līdz ar to 7.1.2. attēlā atspoguļots sīkāks mājsaimniecību sadalījums pēc materiālā stāvokļa (uz ekvivalento patērētāju) un bērnu skaita. Vislielākais īpatsvars iedzīvotāju ar zemākiem ienākumiem (līdz 250 eiro mēnesī) ir atrodams daudz bērnu ģimenēs un mājsaimniecībās, kur nav bērnu. Vairāk nekā pusei no mājsaimniecību ar trim un vairāk bērniem (64%) ekvivalizēti ienākumi ir mazāki par 500 eiro mēnesī. Tajā pašā laikā daudz bērnu ģimeņu starpā ir atrodams arī vislielākais bagāto ģimeņu īpatsvars — viena desmitdaļa mājsaimniecību ar vismaz 3 bērniem pelna vairāk nekā 2000 eiro mēnesī uz vienu

⁴⁶ Saskaņā ar OECD (Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas) un Eurostat definīciju: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Equivalent_disposable_income.

ekvivalento patērētāju, salīdzinot ar aptuveni 3% ģimenēs ar vienu bērnu un 4% ģimenēs ar diviem bērniem. Šķiet, ka pašu daudz bērnu ģimeņu grupā vērojama lielākā ienākumu nevienlīdzība.

7.1.1. tabula. Vidējais mājsaimniecības ienākumu līmenis mēnesī, atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita

Nepilngadīgo bērnu skaits ģimenē	Vidējie kopējie mājsaimniecības ienākumi mēnesī (eiro)	
	Kopā	Uz ekvivalento patērētāju
Nav bērnu	955	687
1	1362	725
2	1520	713
3 un vairāk	1492	657
Kopā	1105	695

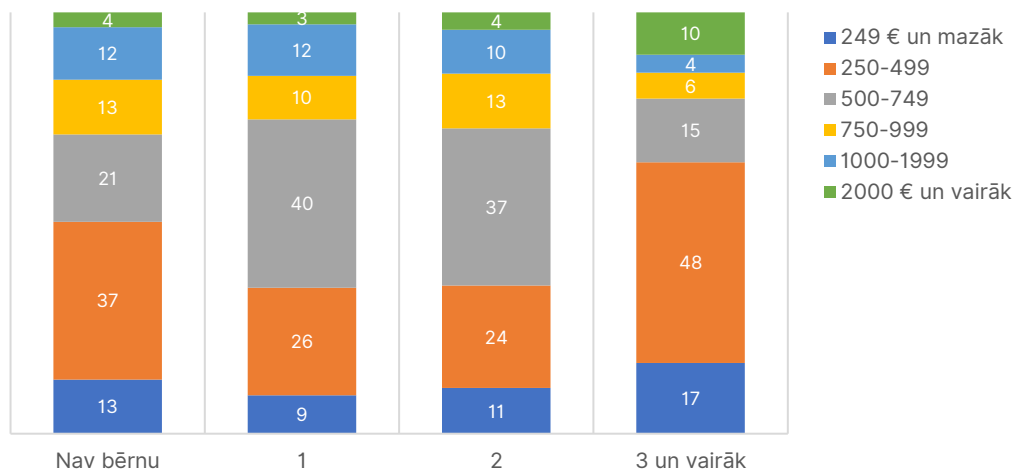
Piezīmes: Kopējie mājsaimniecības ienākumi ir daļēji imputēti (piem., respondentiem, kas norādīja ienākumu intervālu, nevis precīzu vērtību, aprēķiniem tiek ņemts intervāla viduspunkts). Ienākumi uz ekvivalento patērētāju tiek aprēķināti, izmantojot modificēto OECD skalu.

Aptaujāto mājsaimniecību vidū būtisks nabadzības risks un zems materiālā stāvokļa pašnovērtējums ir novērojams daudz bērnu ģimenēs, ģimenēs, kur bērnu/-s audzina viens pieaugušais, un vienas personas mājsaimniecībās, galvenokārt — pensionāru vidū.

Papildus vidējo ienākumu salīdzinājumam var aplūkot arī nabadzības riska indeksu un novērtēt, kā tas mainās atkarībā no demogrāfiskajiem mainīgajiem. Nabadzības riska indekss ir definēts kā to mājsaimniecību īpatsvars, kuru ienākumi ir mazāki par nabadzības riska sliekšni, t.i., 60% no rīcībā esošo ienākumu mediānas pārrēķinātas uz ekvivalento patērētāju skaitu mājsaimniecībā. Saskaņā ar EU-SILC apsekojuma rezultātiem, Latvijā nabadzības riska sliekšnis 2017. gadā tika aprēķināts kā 4400 eiro gadā vai 367 eiro mēnesī.⁴⁷ Pēc GGP aptaujas datiem, šis rādītājs vēl nedaudz zemāks. Izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes noteikto nabadzības riska sliekšni, 7.1.2. tabula atspoguļo nabadzības riska indeksu pēc mājsaimniecības tipa, nodarbinātības statusa, dzīvesvietas un respondenta vecuma grupas.

⁴⁷ CSP (2018). Datu bāze: NIG020. Nabadzības riska sliekšnis (ilustratīvās vērtības). Pieejams tiešsaistē: https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala_nabadz_nevienl_monetara_nab/NIG020.px (sk. 10.01.2019.)

7.1.2. attēls. Ģimeņu sadalījums pēc mājsaimniecības ienākumu līmeņa uz ekvivalento patērētāju mēnesī, atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē (%)

7.1.2. tabula. Nabadzības riska indekss pēc vecuma, dzīvesvietas un mājsaimniecības tipa

Mājsaimniecības tips	%	Respondenta vecuma grupa	%
Viens pieaugušais	47	18-24	33
Viens pieaugušais un vismaz viens bērnu	48	25-34	14
Divi pieaugušie bez bērniem	19	35-44	24
Divi pieaugušie un viens bērns	12	45-54	23
Divi pieaugušie un divi bērni	20	55-64	36
Divi pieaugušie un trīs vai vairāk bērni	48	65-79	53
Vairāk nekā divi pieaugušie bez bērniem	41		
Vairāk nekā divi pieaugušie ar vismaz 1 bērnu	28		

Nodarbinātības statuss	%	Dzīvesvieta	%
Students, skolēns	56	Rīga	20
Strādājošais	14	Pierīgā	28
Nestrādājoša persona darbspējas vecumā	60	Pārējā Latvija	38
Pensionārs	55		

Piezīmes: Nabadzības riska indekss ir mājsaimniecību īpatsvars, kuru ienākumi, pārrēķināti uz ekvivalento patērētāju skaitu mājsaimniecībā, ir mazāki par nabadzības riska sliekšni (367 eiro mēnesī).

Sadalot izlasi pēc mājsaimniecību struktūras, visaugstākais nabadzības līmenis ir novērojams nepilnajās (viens pieaugušais un vismaz viens bērns) un daudzbērnu (divi pieaugušie un vismaz trīs apgādībā esoši bērni) ģimenēs, kā arī vienas personas mājsaimniecībās — gandrīz puse mājsaimniecību katrā no šīm grupām ir pakļautas nabadzības riskam. Izteikta sakarība ir vērojama starp nabadzības risku un vecumu — 25-54 gadu vecuma grupā šis risks ir viszemākais, kamēr 65-79 gadu vecumā — vislielākais. Tas ir lielā mērā saistīts ar respondentu nodarbošanos, jo pensionāriem, studentiem un pārējiem nestrādājošajiem iedzīvotājiem ir četras reizes lielāka varbūtība atrasties uz nabadzības sliekšņa nekā algotiem darbiniekiem vai pašnodarbinātajiem (7.1.2. tabula). Līdzīga sakarība pastāv starp izglītību un nabadzības risku — katrs otrais no iedzīvotājiem ar zemāku par vidējo izglītību ir pakļauts nabadzības riskam, salīdzinot ar katru trešo grupā ar vidējo izglītību un katru sesto iedzīvotāju grupā ar

augstāko izglītību. Nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars viszemākais ir Rīgā (20%), salīdzinot ar 28% Pierīgā un 38% citur Latvijā.

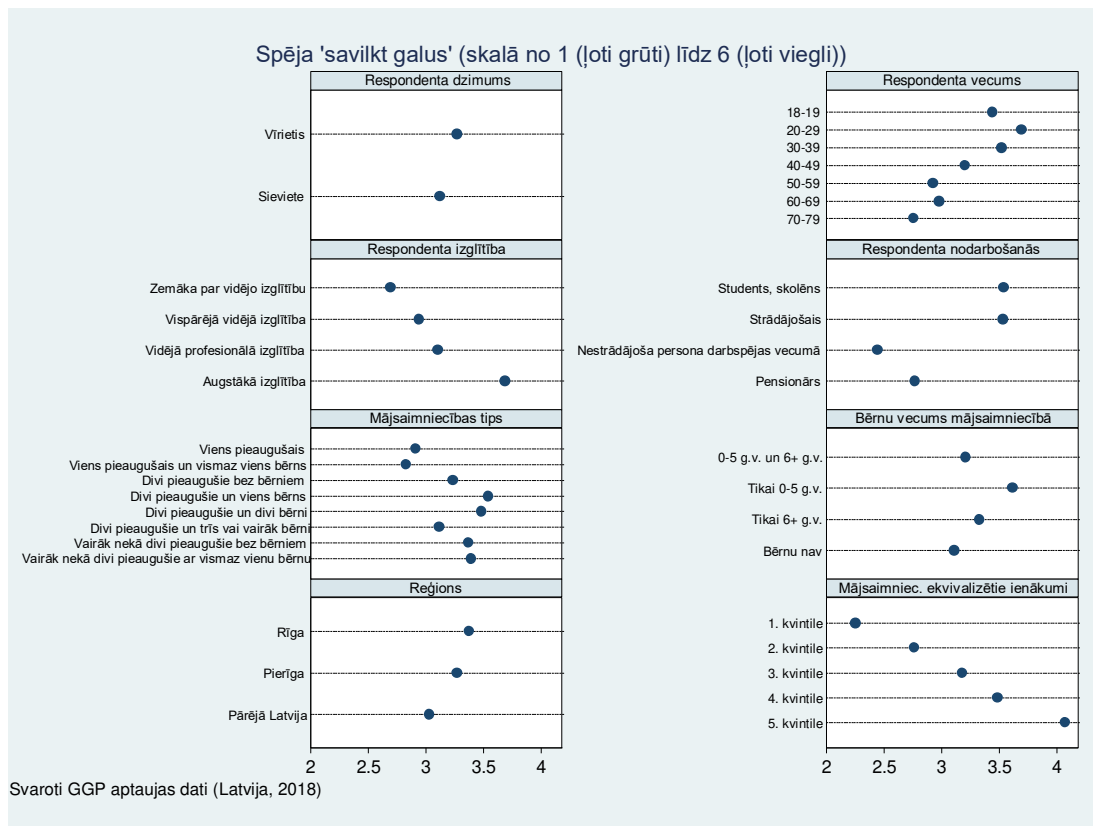
iedzīvotājiem Rīgā ir kopumā vieglāk savilkt galus kopā nekā iedzīvotājiem ārpus galvaspilsētas, tāpat rīdniekiem ir zemāks nabadzības risks nekā respondentiem citviet Latvijā. Tomēr, savstarpēji salīdzinot mājsaimniecības ar identisku ienākumu līmeni, var konstatēt, ka Rīgā un citās republikas pilsētās iedzīvotājiem ir grūtāk savilkt galus kopā nekā pārējā Latvijas teritorijā dzīvojošajiem, jo arī dzīvošanas izmaksas lielpilsētās ir augstākas nekā novadu pilsētās un laukos.

GGP aptaujas dati sniedz iespēju aplūkot arī pašu respondentu subjektīvo materiālā stāvokļa novērtējumu, kas noskaidrots, aicinot respondentus atbildēt uz jautājumu, vai, ņemot vērā mājsaimniecības kopējos mēneša ienākumus, respondenta mājsaimniecība var savilkt galus (piedāvāto atbilžu varianti variēja no 1 — «ar lielām grūtībām», 2 — «ar grūtībām» līdz 6 — «ļoti viegli»). Viena ceturtdaļa no visiem respondentiem atzina, ka spēj savilkt galus kopā ar grūtībām (9% ar lielām grūtībām un 16% ar grūtībām) un tikai aptuveni vienai desmitajai daļai mājsaimniecību to izdarīt ir viegli (8% viegli un 1% ļoti viegli).

Analizējot datus dažādās sociāldemogrāfiskajās grupās, 7.1.3. attēls parāda, kā mainās vidējā atbilžu vērtība (no 1 — «ar lielām grūtībām» līdz 6 — «ļoti viegli») atkarībā no mājsaimniecību dzīvesvietas un ienākumiem, respondentu vecuma un dzimuma u.c. pazīmēm. Kopumā var secināt, ka, protams, pastāv izteikta sakarība starp ienākumu līmeni un spēju savilkt kopā galus. Piemēram, sadalot ekvivalentos ienākumus pēc kvintilēm, kur pirmā kvintīļu grupa ietver mājsaimniecības ar zemākajiem ienākumiem, bet piektā kvintīļu grupa ietver mājsaimniecības ar augstākajiem ienākumiem, var skaidri novērot pozitīvu korelāciju — jo lielāki ir ienākumi, jo vieglāk respondentiem ir savilkt kopā galus. Tāpat kā nabadzības riska gadījumā, grūtības savilkt galus kopā pieaug, palielinoties respondenta vecumam vai samazinoties izglītības līmenim.

Svarīgi atzīmēt, ka GGP aptaujas datu analīze liecina, ka Rīgas un Pierīgas iedzīvotājiem ir vieglāk savilkt galus nekā citur Latvijā un ka nabadzības riska indekss ir zemāks galvaspilsētā (7.1.3. attēls un 7.1.2. tabula). Tam pamatā ir respondentu augstāks vidējais nodarbinātības un izglītības līmenis Rīgā un Pierīgā nekā citur Latvijā, kas savukārt nosaka lielākus ienākumus. To var secināt pēc lineārās regresijas rezultātiem (sk. Pielikumā), kas parāda, ka, ņemot vērā iedzīvotāju sadalījumu pēc vecuma, dzimuma, nodarbošanās statusa un izglītības, statistiski nozīmīga atšķirība starp Latvijas reģioniem nepastāv. Turklāt, ja dzīvošanas izmaksas (piemēram, komunālie maksājumi un īre) lielpilsētās ir augstākas nekā laukos, tad finansiālas grūtības, kad ienākumi ir vienādi, biežāk rodas pilsētniekiem nekā lauku iedzīvotājiem. Lai pārbaudītu šo hipotēzi, pie iepriekš minētajām respondentu raksturojošām pazīmēm regresijas modelī pievienojām mājsaimniecību ekvivalento ienākumu kvintiles. Tātad, kontrolējot ar mājsaimniecību ienākumu līmeni, rezultātos iezīmējas pretēja tendence — Rīgas un republikas pilsētu iedzīvotājiem (vienā ienākumu kvintilē) ir pat grūtāk savilkt kopā galus nekā novadu pilsētās un laukos dzīvojošajiem.

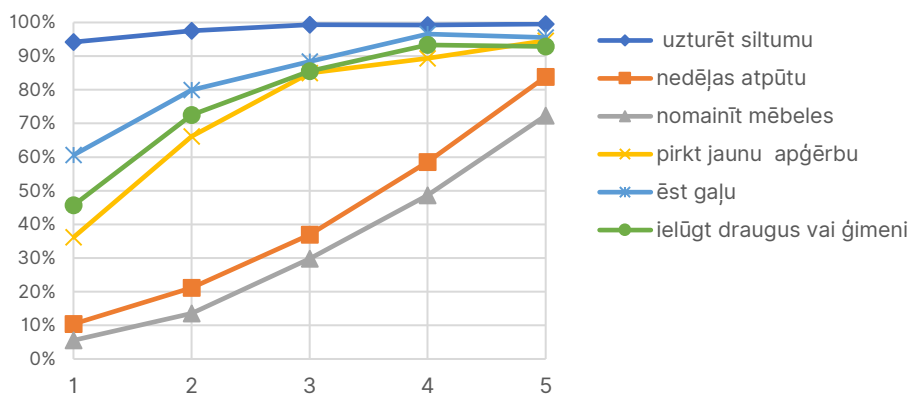
7.1.3. attēls. Spēja savilkt galus: subjektīvā novērtējuma vidējais skalā no 1 («ar lielām grūtībām») līdz 6 («ļoti viegli») atkarībā no dažādām sociāldemogrāfiskajām grupām

Vērts minēt, ka korelācija starp nabadzības risku un subjektīvo materiālā stāvokļa novērtējumu nav absolūta. Piemēram, kaut arī studentiem un skolēniem ir zemi ienākumi, viņi spēj daudz vieglāk savilkt kopā galus nekā pensionāri un nestrādājošas personas darbspējas vecumā. Tas varētu būt izskaidrojams, piemēram, ar materiālo palīdzību, ko studenti saņem no vecākiem (sk. 5. nodaļu). Līdzīgi ģimenēm ar trim un vairāk bērniem ir lielāka varbūtība būt pakļautām nabadzības riskam nekā vienas personas mājsaimniecībām, toties tām izdodas vieglāk savilkt galus kopā nekā tiem, kas dzīvo vieni. Taču kopumā lielākas grūtības materiālā stāvokļa ziņā ir novērojamas nepilnajās un daudzbērnu ģimenēs, kā arī vienas personas mājsaimniecībās, īpaši vecākajā dzimšanas kohortā.

Sagrupējot apsekotās mājsaimniecības pieaugošā secībā pēc ienākumiem uz ekvivalento patērētāju skaitu mājsaimniecībā un sadalot piecās daļās, mēs varam izpētīt katras kvintiles mājsaimniecību kapacitāti iegādāties vai atļauties dažādas lietas, kā, piemēram, apmaksāt vienas nedēļas atpūtu ārpus mājām vai nomainīt vecās, nolietotās mēbeles. 7.1.4. attēls parāda mājsaimniecību īpatsvaru, kas var atļauties katru no dzīves kvalitāti raksturojošām lietām. Gandrīz visi iedzīvotāji norāda, ka spēj uzturēt pietiekamu siltumu mājoklī. Lielākas grūtības ir novērojamas ar spēju apmaksāt nedēļas atpūtu ārpus mājas un nomainīt nolietotas mēbeles. Piemēram, tikai mazāk par vienu desmito daļu mājsaimniecību zemākajā kvintilē var atļauties izdevumus atpūtai, salīdzinot ar četrām piektdaļām mājsaimniecību augstākajā kvintilē. Divas trešdaļas no trūcīgākajām mājsaimniecībām nevar atļauties nopirkt jaunu apģērbu un viena trešdaļa — ēst gaļu vai zivis katru otro dienu.

7.1.4. attēls. Mājsaimniecību īpatsvars, kas var atļauties minētās lietas, ja to vēlētos, dalījumā pa ekvivalento ienākumu kvintilēm

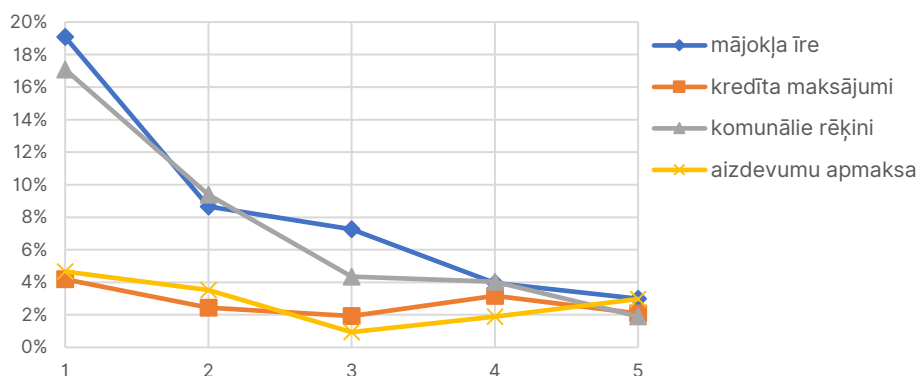

Piezīmes: Pozitīvo atbilžu īpatsvars uz jautājumu «Vai Jūsu mājsaimniecība varētu atļauties minētās lietas, ja to vēlētos: (a) uzturēt pietiekamu siltumu mājoklī, (b) apmaksāt vienas nedēļas atpūtu ārpus mājām, (c) nomainīt vecās, nolietotās mēbeles, (d) pirkt jaunu, nevis lietotu apgērbi, (e) ēst gaļu, cāli vai zivi katru otro dienu un (f) ielūgt draugus vai ģimeni uz vakariņām vai kokteili vismaz reizi mēnesī?»

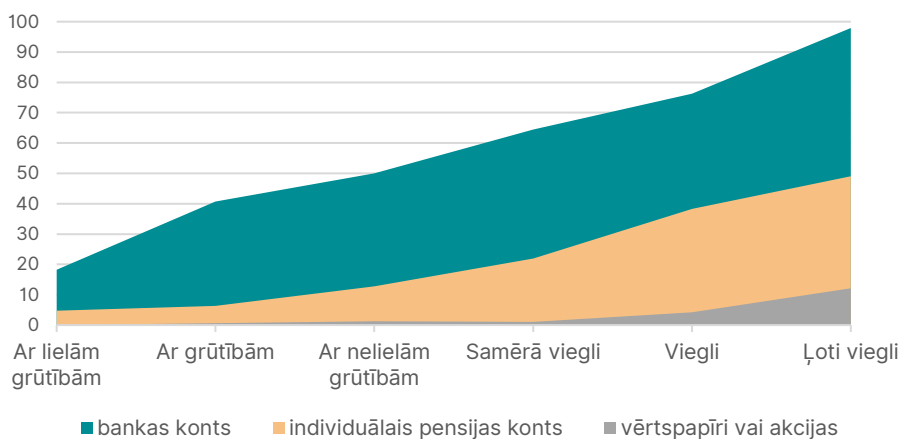
Pētījumā tika noskaidrots arī jautājums par finansiālām grūtībām saistībā ar regulārajiem maksājumiem, kā arī aizdevumu apmaksu. 7.1.5. attēls parāda to mājsaimniecību īpatsvaru, kas pēdējo 12 mēnešu laikā kaut reizi nebija spējušas izpildīt savas finansiālās saistības, maksājot par īri, komunālajiem pakalpojumiem vai veicot hipotekāru vai citu kredītu maksājumus. Katrai piektajai mājsaimniecībai zemākajā ienākumu kvintilē un katrai desmitajai otrajā kvintilē pēdējā gada laikā ir bijuši kavēti maksājumi par īri un komunālajiem pakalpojumiem. Lielākās grūtības, maksājot mājokļa īri, atkal ir novērojamas vienas personas mājsaimniecībās (12%), daudzbērnu ģimenēs (9%) un nepilnajās ģimenēs (8%), taču vislielākais parādnieku īpatsvars ir atrodams vairākpaaudžu mājsaimniecībās (ar vairāk nekā diviem pieaugušajiem un vismaz vienu bērnu, 18%). Nespēja laikā apmaksāt kredīta maksājumus un citus aizdevumus svārstās no 2% līdz 4% un sadalās samērā līdzīga starp ienākumu kvintilēm.

Svarīgs rādītājs ir mājsaimniecību uzkrājumu līmenis, kas lielā mērā nosaka to, cik viegli ģimenes spēj pielāgoties negatīvam ienākumu riskam (piemēram, ja respondenti vai viņu partneri zaudē darbu). Kopumā vairāk par 50% GGP respondentu atbildēja pozitīvi par bankas (transakciju vai uzkrājumu) kontu pieejamību, 16% — par individuālās pensijas esamību un 2% — par akciju, valsts obligāciju vai citu vērtspapīru ieguldījumiem. 7.1.6. attēls parāda, ka pastāv lielas atšķirības starp dažādām mājsaimniecību grupām — tikai vienai piektdaļai ģimeņu ar lielām finansiālām grūtībām ir noguldījumi bankas kontā pretstatā gandrīz visām (98%) mājsaimniecību grupām, kam ir ļoti viegli savilkt galus. Tikpat būtiska sakarība pastāv subjektīvā finansiālā stāvokļa vērtējumā gan pensijas kontu, gan akciju un vērtspapīru esamības gadījumā. Turklāt mājsaimniecības, kurām ir grūtības savilkt kopā galus, atzīst, ka pēdējo 12 mēnešu laikā bija saņēmušas finansiālu palīdzību (vismaz 250 eiro vērtībā) no citiem cilvēkiem divreiz retāk nekā vidēji visā izlasē (attiecīgi 2% un 4% gadījumu). Tas liecina, ka ģimenes ar zemu materiālo nodrošinājumu mazākā mērā var rēķināties arī ar ārējo palīdzību un tām jāpaļaujas tikai uz savām finansiālajām iespējām.

7.1.5. attēls. Mājsaimniecību īpatsvars, kam pēdējo 12 mēnešu laikā kaut reizi ir bijuši kavēti maksājumi: dalījums pa ekvivalento ienākumu kvintilēm

7.1.6. attēls. Mājsaimniecību īpatsvars, kam ir dažāda veida uzkrājumi: bankas konts, individuālais pensijas konts un akcijas/vērtspapīri: dalījums pēc «spējas savilkt galus» novērtējuma (%)

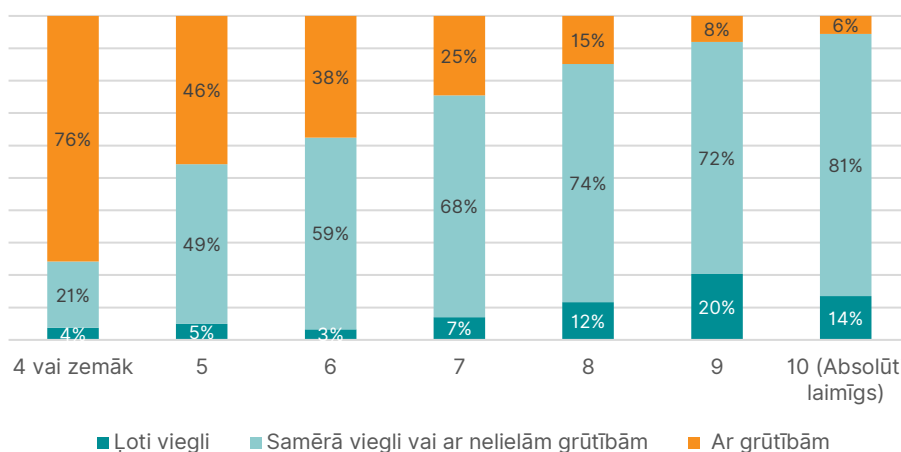
Aptaujas rezultāti parāda, ka finansiālas grūtības un vispārējā laimes sajūta ir cieši saistītas — apmierinātība ar dzīvi pieaug līdz ar mājsaimniecību spēju iztikt ar viņu rīcībā esošajiem ienākumiem.

Neskatoties uz to, ka materiālā labklājība nebūt nav cilvēka apmierinātības un laimes garants, proti, tā ne vienmēr nozīmē, ka respondents ir laimīgāks, pastāv nozīmīga sakarība starp apmierinātību ar dzīvi vai laimes stāvokli (pēc respondenta subjektīva vērtējuma) un spēju savilkt galus. Mūsu pētījuma ietvaros aptaujas respondenti tika aicināti sniegt apmierinātības ar dzīvi kopumā subjektīvo vērtējumu (skalā no 0 līdz 10, kur 0 nozīmē «nemaz neesmu apmierināts» un 10 — «pilnīgi apmierināts»). 7.1.3. tabula atspoguļo to, kā apmierinātība ar dzīvi pieaug līdz ar mājsaimniecību spēju iztikt ar viņu rīcībā esošajiem ienākumiem. Līdzīgi mainās arī subjektīvais laimes līmenis, kas variē no 0 līdz 10, kur 0 nozīmē «ļoti nelaimīgs» un 10 nozīmē «absolūti laimīgs».

7.1.3. tabula. Respondentu apmierinātības ar dzīvi vidējais vērtējums atkarībā no mājsaimniecības spējas savilkt galus

Spēja savilkt galus	Vidējā apmierinātība ar dzīvi (skalā no 0 līdz 10)
Ar lielām grūtībām	5,9
Ar grūtībām	6,6
Ar nelielām grūtībām	7,6
Samērā viegli	7,9
Viegli	8,2
Ļoti viegli	8,7

Piezīmes: Respondenti tika aicināti sniegt apmierinātības ar dzīvi subjektīvo vērtējumu skalā no 0 līdz 10, kur 0 nozīmē «nemaz neesmu apmierināts» un 10 — «pilnīgi apmierināts».

7.1.7. attēls. Respondentu sadalījums pēc laimes līmeņa un mājsaimniecības spējas savilkt kopā galus (%)

Piezīmes: Laimes līmenis ir aprēķināts, balstoties uz respondentu subjektīvo vērtējumu skalā, kur 0 nozīmē «ļoti nelaimīgs» un 10 nozīmē «absolūti laimīgs».

Mazāk nekā 5% respondentu vērtēja savu laimes līmeni ar 4 punktiem un zemāk, tāpēc tos sagrupējām vienā kategorijā. 7.1.7. attēls skaidri apliecina, ka finansiālas grūtības vispārējo laimes sajūtu ietekmē ļoti būtiski negatīvi.

7.2. Mājokļa jautājumi un to ietekme uz dzīves kvalitāti

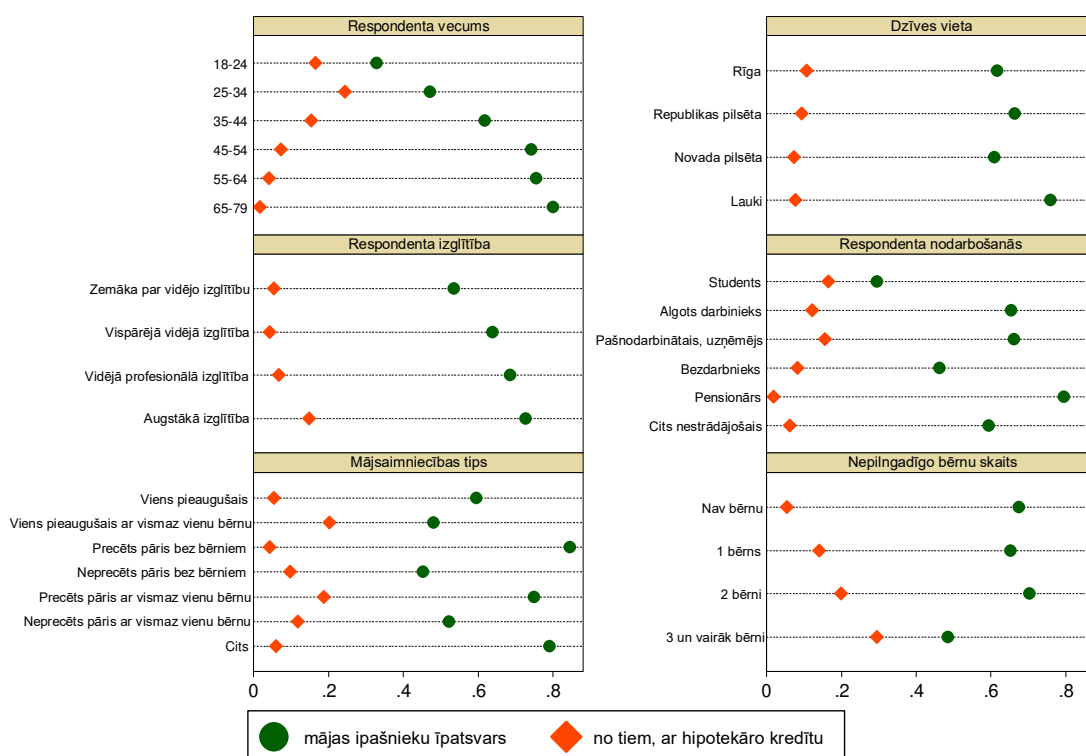
Pastāv nozīmīgas pozitīvas sakarības starp mājokļu īpašnieku statistiku un vairākiem sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem — varbūtība, ka mājoklis būs īpašumā, pieaug līdz ar respondentu vecumu un augstāku izglītības līmeni.

GGP aptaujas rezultāti liecina, ka divas trešdaļas mājsaimniecību dzīvo mājoklī, kas atrodas viņu īpašumā, aptuveni viena ceturtdaļa ir īrnieki (no tiem ap 40% irē no valsts vai pašvaldībām un 60% — no privātām personām vai firmām), bet 5% gadījumu mājoklis tiek nodrošināts bez īres maksas. Lai precīzāk izpētītu sakarību starp nekustamā īpašuma esamību un sociāldemogrāfiskajiem faktoriem, iekļāvām analizē tikai tos respondentus, kas dzīvo

atsevišķi no saviem vecākiem. 7.2.1. attēls demonstrē, kā mājokļu īpašnieku īpatsvars mainās dažādās iedzīvotāju grupās, kā arī to, cik lielai daļai no īpašniekiem ir hipotekārais kredīts.

Nozīmīga pozitīva sakarība pastāv starp īpašnieku statistiku un respondentu vecumu, kas nozīmē to, ka ar laiku vairākam Latvijā dzīvojošajam mājoklis nonāk īpašumā vai tās iegādājas savu mājokli. 7.2.1. attēls parāda, ka to respondentu īpatsvars, kuru mājsaimniecībai mājoklis atrodas īpašumā, palielinās no vienas trešdaļas 18–24 gadus veco jauniešu grupā līdz pusei 25–34 gadu vecumā un turpina pieaugt līdz trim piektdaļām 35–44 gadu vecuma kohortā un trim ceturtdaļām vecāku respondentu vidū. Respondenti, kam īpašums ir paņemts kredītā, visbiežāk ir sastopami 25–34 gadu vecuma grupā (25% īpašnieku ir kredītsaistības); tam seko iedzīvotāji 18–24 un 35–44 gadu vecuma grupās, no kurām katram sestajam īpašniekam ir hipotekārais kredīts, kamēr pārējās vecuma grupās šis īpatsvars ir 7% vai zemāks. Augstākais mājas īpašnieku īpatsvars ir laukos (76%), salīdzinot ar Rīgu (62%).

7.2.1. attēls. Mājokļu īpašnieku īpatsvars un mājsaimniecību daļa, kam ir hipotekārais kredīts: dalījums pēc sociāli demogrāfiskām grupām

Svaroti GGP aptaujas dati (Latvija, 2018)

Piezīmes: No analīzes izslēgti respondenti, kas dzīvo kopā pie vecākiem.

Varbūtība, ka respondentam mājoklis ir īpašumā, pieaug līdz ar respondentu izglītības līmeni — trīs ceturtdaļas respondentu ar augstāko izglītību ir mājas īpašnieki, kamēr mājoklis īpašumā ir pusei respondentu ar zemāku par vidējo izglītību. Tāpat hipotekārā kredīta pieejamība respondentu ar augstāko izglītību grupā ir trīsreiz lielāka nekā citās izglītības grupās. Līdzīga aina vērojama, ja salīdzinām pēc nodarbošanās statusa (izņemot pensionārus, kuru starpā atbilstoši vecumam ir augsts īpašnieku īpatsvars) — algotiem darbiniekiem un pašnodarbinātajiem ir lielāka varbūtība iegādāties mājokli, salīdzinot ar studentiem, bezdarbniekiem vai citiem nestrādājošajiem iedzīvotājiem.

iedzīvotājiem, kuri ir laulībā, ievērojami biežāk ir mājoklis savā īpašumā nekā tiem, kuri dzīvo neregistrētā kopdzīvē, šī sakarība novērojama pat tad, ja salīdzina divas vienāda vecuma grupas.

Aplūkojot respondentus pēc partnerattiecību statusa, novērojamas būtiskas atšķirības starp neregistrētā kopdzīvē un registrētā laulībā dzīvojošajiem respondentiem. Piemēram, precētam pārim bez bērniem ir gandrīz divreiz lielāka varbūtība iegūt / iegādāties mājokli īpašumā nekā neprecētam pārim (atbilstoši 85% un 45%). Kaut arī šī atšķirība samazinās, ja ģimenē ir bērni, tā joprojām paliek nozīmīga — trim ceturtdaļām laulāto pāru ar bērniem īpašumā ir mājoklis salīdzinājumā ar pusi neregistrētās partnerattiecībās dzīvojošo ģimeņu. Viens no iemesliem, protams, ir tas, ka personas, kas dzīvo neregistrētās attiecībās, ir vidēji jaunākas par precētiem pāriem, un iespējams, ka viņi vienkārši vēl nav paspējuši / nav vēlējušies iegādāties mājokli. Taču šī sakarība pastāv arī tad, ja salīdzinām iedzīvotājus pēc viņu attiecību statusa vienā vecuma grupā (piemēram, kontrolējot vecumu sadalījumu, dzīvesvietu, izglītību u.c. regresijas modeli). Jāsecina, ka registrētas attiecības — laulība, juridiski nodrošinot attiecību stabilitāti un pastāvīgumu, ir faktors, kas stimulē cilvēkus domāt par savas ģimenes mājokli, iegādāties nekustamo īpašumu. Šī sakarība novērojama arī citās valstīs, kur laulības nozīme sabiedrībā ir salīdzinoši augsta, piemēram, Vācijā, kamēr valstīs, kur vienlīdz atzītas ir neregistrētas partnerattiecības, sakarība starp mājokli īpašumā un laulātību nav novērojama, piemēram, Nīderlandē.⁴⁸

Arī vienas personas māsaimniecību īpašumā mājoklis ir retāk nekā precētiem pāriem (60%), bet biežāk nekā nepilnajām ģimenēm (viens pieaugušais ar bērniem — šajā grupā 48% gadījumu mājoklis ir īpašumā). Savukārt to īpašnieku daļa, kam ir hipotekārais kredīts, visaugstākā ir tieši starp nepilnajām ģimenēm (20%). Acīmredzot tām daudz bērnu ģimenēm, kuru materiālā situācija ir sliktāka, ir mazākas iespējas iegādāties īpašumā mājokli. Par to liecina fakts, ka viszemākais īpašnieku īpatsvars un vislielākā hipotekāro kredītu esamība ir izplatīta arī ģimenēs ar vismaz trim bērniem (skatīt 7.2.1. attēla apakšējā labajā stūrī). Var secināt, ka nepilnās ģimenes, kā arī daudz bērnu ģimenes, biežāk ņem kredītu, lai iegādātos mājokli, vai arī tās ir iegādājušās mājokli, bet joprojām nav nosegušas kredītu. Lai analizētu šo jautājumu sīkāk, tika aprēķināts, cik ilgi māsaimniecības dzīvo viņu pašreizējā mājoklī, pamatojoties uz respondentu norādīto ievākšanās datumu. 7.2.1. tabula parāda, kā mainās mājas īpašnieku īpatsvars ar hipotekāro kredītu (to respondentu grupā, kas dzīvo atsevišķi no saviem vecākiem) atkarībā no viņu dzīves ilguma konkrētajā mājoklī un bērnu skaita ģimenē. Kopumā var secināt, ka nesen iegādātiem mājokļiem (līdz 2 gadiem) ir augstāka varbūtība būt nopirktiem kredītā (46% īpašnieku ir kredīts, salīdzinot ar 6% no tiem, kas bija ievākušies savā mājoklī pirms 10 gadiem). Kopumā hipotekārā kredīta biežums vienmērīgi pieaug, palielinoties nepilngadīgo skaitam ģimenēs — no 7% ģimenēs bez bērniem līdz 37% ģimenēs ar vismaz 3 nepilngadīgiem bērniem. Liela atšķirība kredīta noseģšanā atkarībā no bērnu skaita ir novērojama pēc 10 gadiem — 37% no daudz bērnu ģimenēm vēl joprojām nav izmaksājušas kredītu, kamēr citās ģimenēs šis īpatsvars svārstās no 4 līdz 10%.

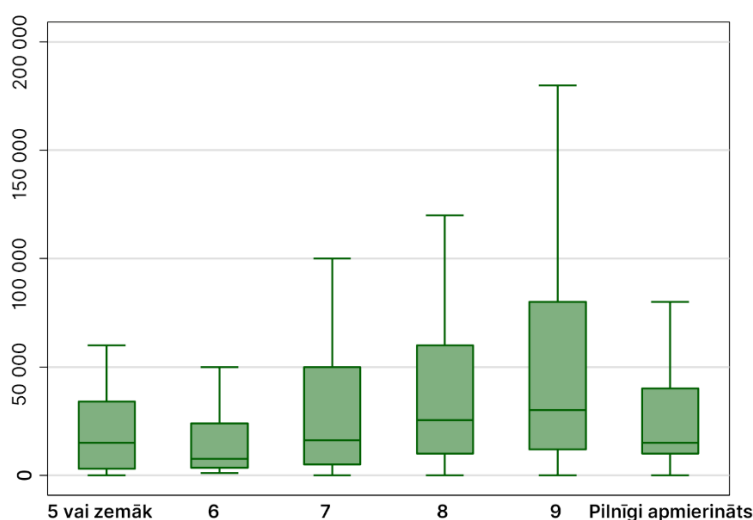
⁴⁸ Thomas, M. J., & Mulder, C. H. (2016). Partnership patterns and homeownership: a cross-country comparison of Germany, the Netherlands and the United Kingdom. *Housing Studies*, 31(8), 935–963.

7.2.1. tabula. Mājsaimniecību īpatsvars ar hipotekāro kredītu atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē un laika perioda kopš ievākšanās mājoklī (% no mājokļa īpašnieku skaita)

Cik sen atpakaļ ievācās mājoklī	Nepilngadīgo bērnu skaits				
	Nav bērnu	1	2	Vismaz 3 bērni	Kopā
Līdz 2 gadiem	35	48	92	58	46
2–5 gadi	21	9	31	64	21
6–10 gadi	3	20	22	21	12
Ilgāk par 10	4	10	4	37	6
Kopā	7	17	20	37	11

Aptaujas ietvaros respondentiem tika lūgts novērtēt viņu mājsaimniecībai piederošā nekustamā īpašuma aptuveno vērtību, atbildot uz jautājumu: «Ņemot vērā Jums piederošo mājokli, jebkuru citu māju, dzīvokli un nekustamo īpašumu, t.sk. zemi, kas Jums pieder, — kāda būtu šo īpašumu kopējā vērtība atbilstoši šī brīža tirgus cenām?» Analizējot šo informāciju, jāņem vērā šī jautājuma sensitīvais raksturs, kā arī tas, ka cilvēki var nezināt sava mājokļa vai cita īpašuma tirgus vērtību, īpaši ja tas ir nopirkts pirms ilga laika vai saņemts, piemēram, mantojumā. Kopumā uz šo jautājumu atbildi sniedza 40% mājas īpašnieku (620 respondentu), tāpēc iegūtie dati par īpašuma vērtību varētu nebūt tik precīzi. Tomēr ir ļoti interesanti izpētīt, kā dažādi mājsaimniecību raksturojumi (pazīmes) ir saistīti ar īpašuma vērtību, kas parasti saistīta ar mājokļa kvalitāti. Piemēram, 7.2.2. attēls parāda, kā respondentu subjektīvā apmierinātība ar mājokli skalā no 0 («nemaz neesmu apmierināts») līdz 10 («pilnīgi apmierināts») mainās līdz ar nekustamā īpašuma vērtību, izmantojot *box-plot* diagrammu. Šajā diagrammā zaļš taisnstūris norāda vērtības no 1. kvartiles (25% no visiem novērojumiem) līdz 3. kvartilei (75% no visiem novērojumiem) katrā grupā, bet iekšējā līnija norāda mediānu. 7.2.2. attēls liecina, ka, kaut arī korelācija starp šiem mainīgajiem nav absolūta, apmierinātības līmenim, izņemot pēdējo grupu («pilnīgi apmierināts»), ir tendence palielināties līdz ar mājokļa vērtību.

7.2.2. attēls. Nekustamā īpašuma vērtība (eiro) atkarībā no respondentu subjektīvās apmierinātības ar mājokli (skalā no 0 līdz 10)

Piezīmes: Analīzē tika iekļauti tikai tie respondenti, kas dzīvo viņiem piederošā mājoklī.

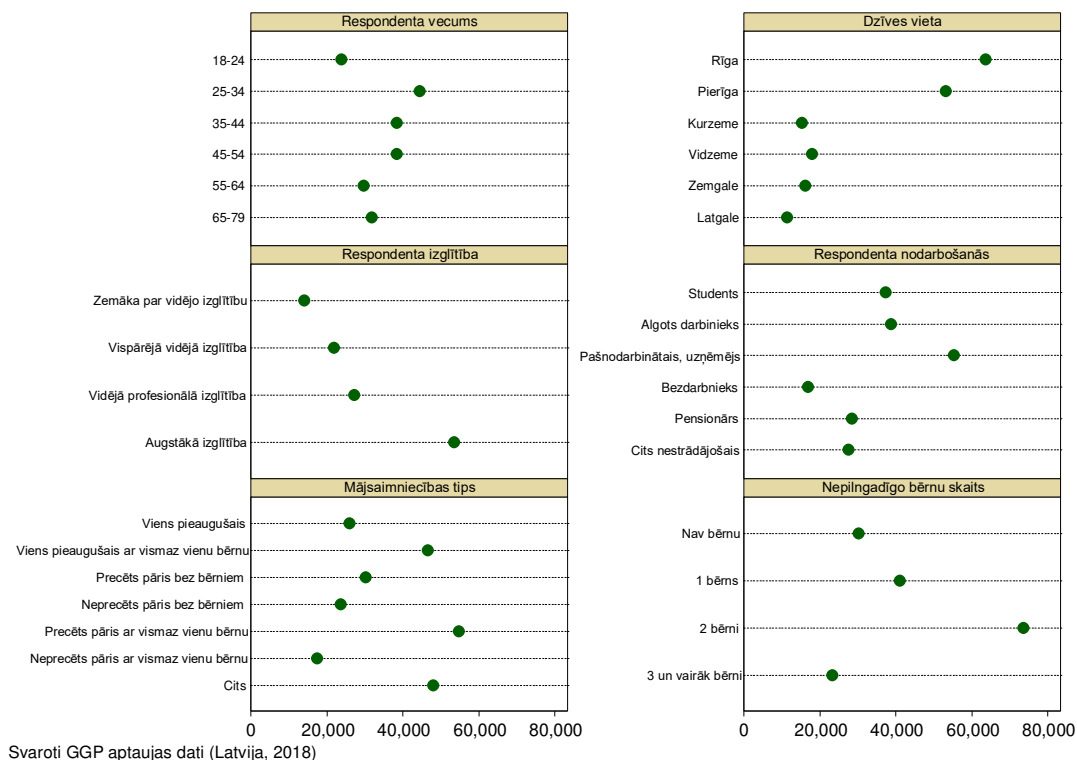
Apkopojot atbildes par respondentu mājokļa tirgus vērtību, var novērtēt arī citu faktoru saistību ar īpašumu vērtību un tādējādi — ar to kvalitāti (7.2.3. attēls). Pirmkārt, dati apliecina, ka nekustamā īpašuma vērtība Rīgā ir 4 reizes un Pierīgā 3,5 reizes augstāka nekā citur Latvijā.

Otrkārt, pastāv izteikta sakarība starp faktoriem, kas ietekmē iedzīvotāju ienākumus, un mājokļa vērtību — piemēram, respondentiem ar augstāko izglītību piederošais īpašums ir vismaz divreiz vērtīgāks nekā tiem, kam ir vidēja izglītība, un gandrīz četrreiz vērtīgāks nekā iedzīvotājiem ar zemāku par vidējo izglītību. Tāpat pašnodarbinātajiem un algotiem darbiniekiem īpašumā esošā mājokļa vērtība ir augstāka nekā bezdarbniekiem, pensionāriem un citām ekonomiski neaktīvām personām piederošo īpašumu vērtība. Jaunieši acīmredzot var atļauties iegādāties lētākus, mazākus vai mazāk kvalitatīvus mājokļus, jo 18–24 gadus veciem jauniešiem piederošā dzīvokļa cena, piemēram, ir gandrīz divreiz zemāka nekā to īpašumu vērtība, kas ir iedzīvotājiem 25–54 gadu vecuma grupā.

Salīdzinoši daudzveidīga aina atklājas, raksturojot nekustamā īpašuma vērtību pēc mājtsaimniecības sastāva. Dzīvokļa īpašuma vērtība pieaug līdz ar nepilngadīgo bērnu skaitu ģimenē no vidēji 30 000 eiro ģimenēs bez bērniem līdz 40 000 eiro — ar vienu bērnu un ap 70 000 eiro — ar diviem bērniem. Pavisam atšķirīga situācija ir, skatoties uz mājtsaimniecībām ar vismaz trim bērniem — daudz bērnu ģimenēm piederošais mājoklis tiek vērtēts aptuveni 25 000 eiro robežās, kamēr salīdzinājumam precētam pārim ar vismaz vienu bērnu īpašumā ir mājoklis ar visaugstāko vērtību — vidēji ap 55 000 eiro.

Cits faktors, kas tieši ietekmē respondentu dzīves kvalitāti un apmierinātības līmeni, ir mājtsaimniecības rīcībā esošā dzīvojamā platība. Kā jau tika minēts šī ziņojuma 3. nodaļā, lielāks istabu skaits respondentu mājoklī ir pozitīvi saistīts ar vidējo bērnu skaitu ģimenē un nākotnes plāniem laist pasaulē bērnus. Kuri respondenti spēj atļauties lielāku dzīvokli? Izglītības faktors jau vairākkārt minēts saistībā ar materiālo labklājību. Iedzīvotāji ar augstāko izglītību mitinās lielākas platības mājokļos (nosacīti vidēji 2,6 istabas, salīdzinot ar 2,2 istabām respondentiem ar zemāku par vidējo izglītību). Salīdzinoši lielākas platības ir lauku mājokļos — vidēji 2,9 istabas, salīdzinot ar 2,4 novadu pilsētās, 2,3 republikas pilsētās un 2,2 Rīgā. Šīs sakarības paliek spēkā, rēķinot istabu skaitu uz cilvēku vai uz pieaugušo ģimenē. Pretstatā, istabu skaits mājoklī palielinās līdz ar bērnu skaitu (no 2,3 istabām ģimenēs bez bērniem līdz 2,7 istabām daudz bērnu ģimenēs), taču šī sakarība izzūd, pārrēķinot istabu skaitu uz pieaugušo mājtsaimniecības locekli, un kļūst pretēja, dalot nosacīto istabu skaitu uz visiem mājtsaimniecības locekļiem — no 1,5 istabām bez bērnu mājtsaimniecībās līdz 0,6 istabām uz cilvēku daudz bērnu ģimenēs (7.2.2. tabula).

7.2.3. attēls. Nekustamā īpašuma vērtība (eiro) dažādās iedzīvotāju grupās

Piezīmes: Analīzē tika iekļauti tikai tie respondenti, kas dzīvo viņiem piederošā mājoklī.

7.2.2. tabula. Istabu skaits (vidējais) mājoklī atkarībā no nepilngadīgo bērnu skaita ģimenē

	Istabu skaits		
	kopā	uz pieaugušo mājsaimniecībā	uz mājsaimniecības locekli (iekļaujot bērnus)
Nav bērnu	2,3	1,5	1,5
1 bērns	2,6	1,4	0,9
2 bērni	2,7	1,5	0,7
3 un vairāk bērni	2,7	1,5	0,6

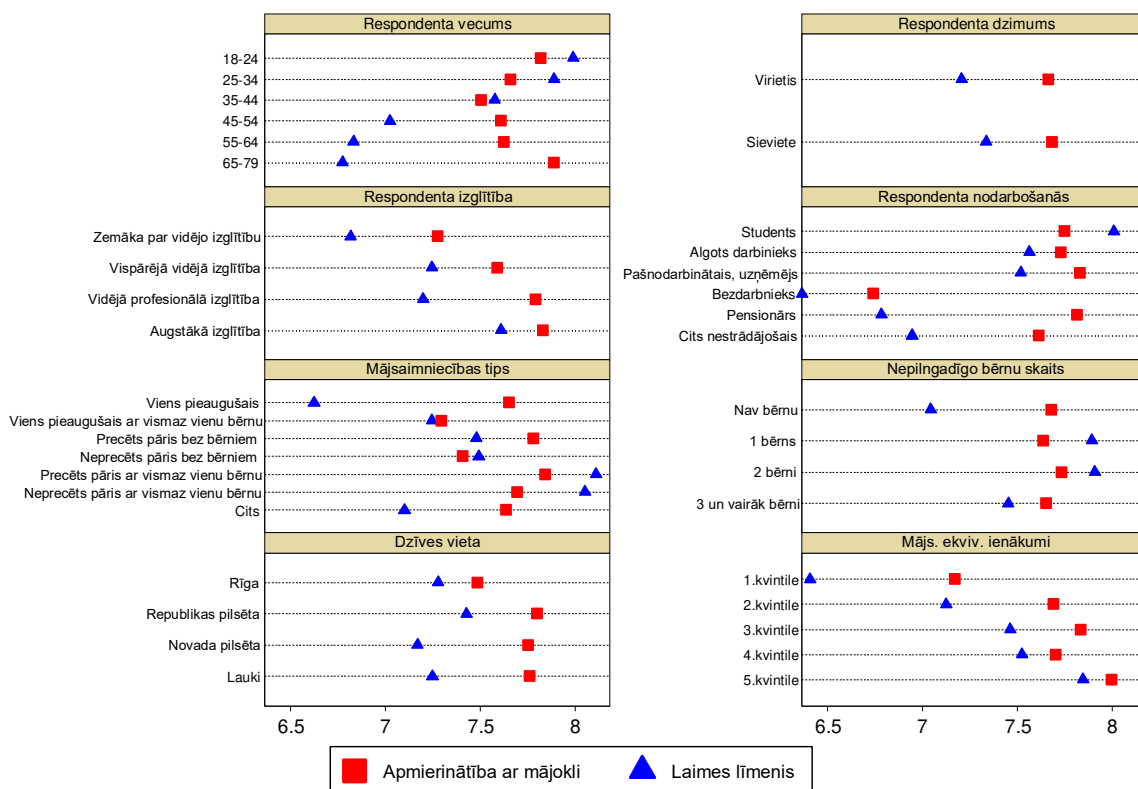
Dati neuzrāda statistiski nozīmīgas sakarības starp apmierinātību ar mājokli un vispārējo laimes sajūtu. Piemēram, laulāti pāri ar bērniem jūtas laimīgāki par laulātiem pāriem bez bērniem un vēl vairāk salīdzinājumā ar vienas personas mājsaimniecībām, kaut arī sava mājokļa vērtējumā ir ļoti līdzīgi. Tāpat arī gados vecāki cilvēki nav laimīgāki par vidējā vecuma respondentiem, neskatoties uz senioru kopumā augsto apmierinātību ar mājokli.

Līdzīgi kā par citām svarīgām dzīves jomām, respondenti tika aicināti sniegt subjektīvo vērtējumu (skalā no 0 līdz 10, kur 0 ir «nemaz neesmu apmierināts» un 10 ir «pilnīgi apmierināts») par apmierinātību ar savu mājokli. 7.2.4. attēls demonstrē, kādas pazīmes nosaka augstāku vidējo apmierinātības līmeni un vispārējo laimes līmeni. Visvairāk apmierināti ar savu mājokli ir jaunieši (18–24 gadu vecuma grupā) un vecākās dzimšanas kohortas pārstāvji 65–79 gadu vecumā, kas ir tieši pretstatā īpašuma vērtībai. Acīmredzot, kā jaunākās, tā arī vecākās

paaudzes pārstāvji dzīvo relatīvi mazākos (vai vismaz lētākos vai zemākas kvalitātes) mājokļos, kas ir pietiekami, lai apmierinātu viņu prasības un vajadzības. Daudz zemāka apmierinātība ar mājokli (kā arī vispārējā laimes sajūta) ir novērojama tādās grupās kā bezdarbnieki, iedzīvotāji ar zemāku par vidējo izglītību un respondenti, kas dzīvo zemākās ienākumu grupas mājāsaimniecībās — pirmajā kvintilē pēc ienākumiem uz vienu ekvivalento patērētāju. Augstākas prasības, iespējams, nosaka to, ka Rīgas iedzīvotāji retāk ir apmierināti ar savu mājokli nekā iedzīvotāji citur Latvijā.

Ņemot vērā vispārējo laimes sajūtu veidojošo komponentu daudzveidību, nepārsteidz, ka starp apmierinātību ar mājokli un vispārējo laimes sajūtu nav novērojama statistiski nozīmīga saistība. Piemēram, gados vecāki cilvēki nav laimīgāki par vidējā vecuma respondentiem, neskatoties uz to, ka viņu apmierinātības līmenis ar dzīvokli ir augstāks. Līdzīgs piemērs — precēti pāri ar bērniem jūtas laimīgāki par laulātajiem pāriem bez bērniem un pat vēl vairāk salīdzinājumā ar vienas personas mājāsaimniecībām, kaut arī sava mājokļa vērtējumā ir ļoti līdzīgi.

7.2.4. attēls. Apmierinātība ar mājokli un laimes līmenis (skalā no 0 līdz 10): vidējais vērtējums dažādās iedzīvotāju grupās

Svaroti GGP aptaujas dati (Latvija, 2018)

Piezīmes: Vidējais laimes līmenis ir aprēķināts, apkopojot respondentu subjektīvo vērtējumu skalā no 0 līdz 10, kur 0 ir «ļoti nelaimīgs» un 10 ir «absolūti laimīgs». Apmierinātība ar mājokli vērtēta skalā no 0 («nemaz nav apmierināts») līdz 10 («pilnīgi apmierināts»).

SECINĀJUMI UN IETEIKUMI

Ģimenes politikas attīstībai

GGP dati identificē būtiskas sociālās realitātes izmaiņas ģimeņu struktūrā un kopdzīves formās, tā apstiprinot un papildinot iepriekš veikto pētījumu rezultātus. Kā rāda dati, neskatoties uz to, ka vairākums Latvijas iedzīvotāju uzskata laulību par svarīgu sociālo institūciju un liela daļa laulību atzīst par attiecībām mūža garumā, vienlaikus būtisks īpatsvars iedzīvotāju piekrīt tam, ka neprecēts pāris var dzīvot kopā pat bez nodoma precēties. Turklāt, lai gan visbiežāk pozitīva attieksme pret kopdzīvi vērojama jauniešu auditorijā (75%), arī gados vecāko aptaujas dalībnieku vidū (65–79 g.v.) vairāk nekā 40% respondentu šādas attiecības šķiet pilnībā pieņemamas.

Tātad — abi ģimenes modeļi sabiedrībā pastāv paralēli un savstarpēji neizslēdz viens otru, iespējams, tie pat ir vienu attiecību dažādi posmi, kas laika gaitā ir transformējušies. Par to liecina arī GGP datu analīze paaudžu griezumā — kopdzīves uzsākšanas vidējais vecums ir saglabājies samērā nemainīgs dažādās paaudzēs (vidēji 24 gadi vīriešiem un 22 gadi sievietēm). Būtiski mainījies ir partnerattiecību veids — šobrīd ievērojami lielākā daļa no jaunākās paaudzes pārstāvjiem sāk dzīvot kopā ar partneri bez attiecību reģistrācijas, bet laulāties izvēlas tad, kad ir pieteicies pirmais bērns.

Nemot vērā, ka šo tendenču attīstība Latvijā novērota vismaz pēdējos desmit gadus, tiesību zinātnu pārstāvji, apzinoties faktu, ka atbilstoši valsts likumdošanai tikai laulībā balstītas partnerattiecības ir tiesiski pilnībā aizsargātas, kritizējuši ģimenes politikas plānotājus par sociālās realitātes ignorēšanu.⁴⁹ Tam pievienojušies arī pētnieki, gan analizējot ģimenes politikas attīstību,⁵⁰ gan identificējot laulību neregistrēšanas iemeslus,⁵¹ gan arī izvērtējot galveno vidēja termiņa plānošanas dokumentu ģimenes atbalsta politikas jomā — Ģimenes valsts pamatnostādnes 2011.–2017. gadam.⁵² Tiek uzsvērts, ka Latvijas ģimenes politikas instrumenti primāri ir vērsti vai nu uz kādu īsti neesošu *ideālo* ģimeni, kur laulāti, nodarbināti vecāki rūpējas par saviem bērniem, vai arī uz ģimenēm, kas pakļautas nabadzības un sociālās atstumtības riskam. Tādējādi ģimenes politikā netiek integrēts atbalsts visām citām daudzveidīgajām ģimeņu formām un bērniem tajās.

Arī šī pētījuma autori aicina politikas plānotājus, veidojot pierādījumos balstītu ģimenes atbalsta politiku, apzināties ģimeņu daudzveidību un atšķirīgās vajadzības, uz kurām precīzāk reaģējot būtu iespējams efektīvāk izlietot valsts budžeta ietvaros ģimenēm ar bērniem

⁴⁹ Piemēram, Beināroviča, O. (2014). Ārpus laulības kopdzīves ekskluzīvais statuss tiesībās un tās tiesiskais regulējums Eiropā. Promocijas darbs. Pieejams tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/5252> (sk. 10.11.2018.)

⁵⁰ Āboliņa, L. (2016). Ģimene un tās atbalsta politikas attīstība Latvijā (1990–2015). Promocijas darbs. Pieejams tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31863> (sk. 10.11.2018.)

⁵¹ Putniņa, A., Dupate, K., Mileiko, I., Brants, M. (2015). Pētījums par laulību neregistrēšanas problemātiku. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/Saturs/Gala_zinojums_19012016.pdf (sk. 10.01.2019.)

⁵² LM (2018). Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. gadam ex-post novērtējums. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf (sk. 10.10.2019.)

paredzētos līdzekļus un nodrošināt gan bērnu, gan visas sabiedrības ilgtspējīgu attīstību. Daļa no risinājuma tēmas kontekstā — atjaunot iniciatīvu laulību reģistrācijas vienkāršošanai — iespēju to veikt pie notāra, kā arī iniciēt neregistrētas kopdzīves partneru tiesību nostiprināšanu likumdošanā, kas radītu lielāku stabilitāti šajās attiecībās esošiem partneriem.

Dzimstību veicinošai politikai

Analizējot GGP pētījuma rezultātus par reproduktīvo uzvedību un nākotnes reproduktīvajiem nodomiem, iespējams identificēt pazīmes Latvijas demogrāfiskajā situācijā, kas raksturīgas otrajai demogrāfiskajai pārejai, — dzimstības rādītāju samazināšanos, ko rada pirmā bērna piedzimšanas atlikšana, mazāks bērnu skaits ģimenēs, kā arī pieaugošs ģimeņu bez bērniem īpatsvars. Tā rezultātā dzimstība jau vairāku desmitu gadu garumā Latvijā nesasniedz vienkāršu paaudžu nomaiņas līmeni. Neskatoties uz nelielām pozitīvām izmaiņām dzimstības rādītājos mūsu valstī pēdējos gados, jo īpaši starptautiskās emigrācijas ietekmē, Latvijā, līdzīgi kā vairākās citās postpadomju valstīs, vērojamas visai izteiktas sabiedrības novecošanās tendences.

Ņemot vērā iedzīvotāju vecumstruktūras izmaiņas un sagaidāmo t.s. «demogrāfisko bedri», kad īpaši samazināsies fertilitāte vecumā esošo iedzīvotāju un palielināsies gados vecāko iedzīvotāju īpatsvars, līdz ar citiem valstiska līmeņa risinājumiem dzimstības un ģimeņu labklājības veicināšanai arī turpmāk demogrāfijas politikas plānotājiem īpaša uzmanība jāpievērš reproduktīvo nodomu atbalstam, tai skaitā instrumentiem, kas mazina ģimeņu ar bērniem nabadzības risku, sekmē ģimeņu labklājību, stabilitāti un veido drošu, atbalstošu vidi bērna attīstībai līdz pat pilngadības sasniegšanai. Ģimenes vajadzības apmierinošs, ērts mājoklis ir viens no priekšnosacījumiem, kas mudina pieņemt lēmumu par vēl viena bērna radīšanu. Šo iemeslu dēļ pilnveidojama valsts garantijas programma mājokļa iegādes vai būvniecības atbalstam, veidojot to pievilcīgāku daudzbērnu ģimenēm un ģimenēm ar diviem bērniem. Ņemot vērā reālos ģimeņu rīcībā esošos ienākumus, vienlaikus veidojama vidēju un vidēji zemu ienākumu ģimenēm draudzīga pašvaldības dzīvokļu īres programma, kas dod tiesības ar laiku dzīvokli izpirkt.

Iepazīstoties ar valsts attīstības plānošanas dokumentos ietverto, var skaidri identificēt demogrāfijas kā jomas aktualizēšanu. Nacionālajā attīstības plānā 2014.–2020. gadam starp mērķiem izvirzīts panākt, ka katru gadu dzimst vairāk bērnu nekā iepriekšējā gadā, kā arī mazināt nabadzības risku daudzbērnu un viena vecāka ģimenēs. Kā uzdevumi tā sasniegšanai tika izvirzīti — panākt, ka bērni dzīvo labvēlīgākā ģimeniskā vai ģimenei pietuvinātā vidē, sniegt atbalstu pie bērnu dzimšanas, audzināšanas un aprūpes, kā arī uzraudzīt, lai ģimenē samazinās vardarbība, tā radot drošu vidi izaugsmei. Kā nozīmīgi tika identificēti arī pasākumi darba un ģimenes dzīves saskaņošanai.⁵³

Tāpat ģimenes dzīves plānošana un bērna ienākšana ģimenē minēta kā viens no rīcības virzieniem galvenajā ģimenes politikas plānošanas dokumentā Latvijā «Ģimenes valsts

⁵³ PKC (2015). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam, Nacionālā attīstības plāna 2014.–2020. gadam un Deklarācijas par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanas uzraudzības ziņojums. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/MP_zinojums/MPzin_07092015_Uzraudzibas_zinoju_ms.pdf (sk. 10.11.2018.)

politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam»,⁵⁴ kā nozīmīgus atbalsta instrumentus izvirzot gan tiešu finansiālu atbalstu sociālo garantiju, pabalstu un nodokļu atvieglojumu veidā, gan arī pakalpojumu formā — neauglības ārstēšanai, bērnu uzraudzībai u.tml.

Kā rāda iepriekšminētās demogrāfiskās tendences, demogrāfijas politikas un tautas ataudzes mērķi nav pilnvērtīgi sasniegti, ko jomai pietuvinātie eksperti diemžēl lielā mērā saista ar nepilnībām izstrādātajā ģimeņu ar bērniem atbalsta sistēmā un starpinstitucionālajā sadarbībā starp dažādām valsts institūcijām, pašvaldībām un sociālajiem partneriem.⁵⁵ Savukārt ģimenes uzsver, ka vairāk nekā jebkādas jaunus pabalstu veidus vēlētos stabilitāti esošajā sistēmā un deklaratīvi noteikto valsts un pašvaldību atbalsta pakalpojumu (veselības, izglītības, bērnu uzraudzības u.c.) reālu pieejamību neatkarīgi no dzīvesvietas u.c. faktoriem.⁵⁶

Starppaaudžu sadarbības atbalstam

Gan zinātniskajā literatūrā,⁵⁷ gan lietišķajos pētījumos, kas tiek veikti pierādījumos balstītas sabiedrības novecošanās⁵⁸ un ģimenes atbalsta⁵⁹ rīcībpolitikas plānošanai, starppaaudžu sadarbība un tās sniegtie ieguvumi (*intergenerational reciprocity*) minēti kā viena no lielākajām priekšrocībām gan individuālā, gan kopienas līmenī situācijā, kad sabiedrībā pieaug gados vecāku iedzīvotāju īpatsvars.

To, ka pozitīvas, ciešas attiecības paaudžu starpā un savstarpējais atbalsts sniedz būtisku palīdzību ikdienā, atklāj arī GGP pētījumi dati — vecāki lielākoties labprāt palīdz saviem pieaugušajiem bērniem gan materiāli, uzsākot studijas, gan dažādi citādi. Ļoti nozīmīgs ir vecvecāku sniegtais atbalsts pirmsskolas vecuma bērnu aprūpē ikdienā vai kādos ārkārtas gadījumos, tā atvieglojot darba un ģimenes dzīves saskaņošanu. Savukārt liela daļa pieaugušo apzinās nepieciešamību uzņemties savu vecāku aprūpes pienākumus un sniegt viņiem finansiālu palīdzību tad, kad vecāki paši to nespēs.

Tiesa, saskaņā ar aptaujas datiem izpratne par starppaaudžu sadarbības abpusējo ieguvumu un ciešākas starppaaudžu saites ir iedzīvotājiem ar augstāku izglītības un ienākumu līmeni. Šo

⁵⁴ Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam (Ministru kabineta 2011. gada 18. februāra rīkojums Nr. 65). Pieejams tiešsaistē: <https://likumi.lv/doc.php?id=226107> (sk. 10.11.2018.)

⁵⁵ PKC (2017). Nacionālā attīstības plāna 2014.–2020. gadam un Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam īstenošanas uzraudzības ziņojums. Pieejams tiešsaistē: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2020%20vidusposma%20zinojums_0.pdf (sk. 10.11.2018.)

⁵⁶ LM (2018). Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. gadam ex-post novērtējums. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf (sk. 10.10.2018.)

⁵⁷ Piemēram: Kasearu, K., Kutsar, D. Intergenerational solidarity in families: interplay between the family and the state. In: Albert, I., Ferring, D. (2013) Intergenerational relations: European perspectives in family and society, pp. 25–38 u.c. raksti šajā ziņojumā.

⁵⁸ Grundy, E., Van den Broek, T., Tosi, M. (2018). Ageing and intergenerational solidarity: Importance and implications of changing trends. Pieejams tiešsaistē: https://www.ggp-i.org/wp-content/uploads/2018/01/Ageing_and_intergenerational_solidarity_Grundy_2018.pdf (sk. 10.01.2019.); Glaser, K., Price, D., Tinker, A. (2013). Grandparenting in Europe: family policy and grandparents' role in providing childcare. Pieejams tiešsaistē: https://www.researchgate.net/publication/270880782_Grandparenting_in_Europe_family_policy_and_grandparents_role_in_providing_childcare (sk. 10.01.2019.) u.c.

⁵⁹ Piemēram, Korpa, V. (2012). Darba un ģimenes dzīves saskaņošana privātā sektora organizācijās. Pieejams tiešsaistē: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/promocijas_darbi/Viola_Korpa_2012.pdf (sk. 10.01.2019.); VK, PKC (2013) Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/Tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (sk. 10.01.2019.) u.c.

grupu pārstāvji kā pieaugušie bērni biežāk nekā iedzīvotāji ar zemāku izglītības līmeni būtu gatavi uzņemties rūpes par saviem vecākiem. Iespējams, tas saistīts arī ar augstāku materiālo nodrošinājumu ģimenē, kas paver plašākas iespējas pilnvērtīgi rūpēties ne tikai par saviem bērniem, bet arī vecākiem. Vienlaikus respondenti ar augstāko izglītību biežāk novērtē resursus, ko var piedāvāt seniori, biežāk nekā citu grupu pārstāvji norādot, ka sagaida atbalstu bērnu uzraudzībā no saviem vecākiem, kas nepārprotami sniedz iespēju veiksmīgāk saskaņot darba un ģimenes dzīvi. Savukārt vecvecāku atbalsts mazbērnu uzraudzībā, atbilstoši citās Eiropas valstīs veikto pētījumu rezultātiem, tieši materiāli labāk nodrošinātajās ģimenēs pozitīvi korelē ar reproduktīvajiem nodomiem par vēl kāda bērna ienākšanu ģimenē. Šo iemeslu dēļ sabiedrībā popularizējama starppaaudžu sadarbība kā laika gaitā nezūdoša vērtība un dzīves norma.

Pētnieku ieskatā viens no primārajiem mērķiem ģimenes valsts politikā šobrīd būtu sniegt pilnvērtīgu atbalstu iedzīvotājiem situācijā, kādā šobrīd ir daudzas un būs arvien vairāk ģimenes — kad vecākiem ir jārūpējas gan par saviem jaunākajiem bērniem, gan, iespējams, jāatbalsta jau gandrīz pieaugušo bērnu studijas un vēl papildus jāspēj nodrošināt arī saviem vecākiem cienīgas vecumdienas. Šīs mērķgrupas vajadzības atspoguļojas iedzīvotāju uzskatos, ka ģimenei pašai ir pilnībā jāuzņemas rūpes par dažādu vecumu bērniem, savukārt gados vecāko piederīgo aprūpes pienākums ģimenēm būtu jādala ar sabiedrību un valsti. Ņemot vērā straujo sabiedrības novecošanos, nepieciešams padziļināti izvērtēt ilgstošo aprūpes pakalpojumu sistēmu valstī, vērtējot gan pakalpojumu pieejamības dažādos aspektus, pakalpojumu pieprasījuma un piedāvājuma elastību, vienlīdzīgas iespējas saņemt minētos pakalpojumus, gan arī publiskos un privātos ieguldījumus sistēmā un to sociālo ietekmi. Attīstot aprūpes pakalpojumus, vērtējamās iespējas darba likumdošanā paredzēt islaicīgu apmaksātu atvaļinājumu aprūpē esoša slima vecāka kopšanai, kā arī pabalsta ieviešanu senioru ar funkcionāliem traucējumiem vai garīgām saslimšanām aprūpei, atsaitējot to no invaliditātes statusa noteikšanas, tādā veidā paplašinot sabiedrībā balstītu ilgstošās aprūpes pakalpojumu finansiālu pieejamību un samazinot pieprasījumu pēc ilgstošas sociālās aprūpes pakalpojuma institūcijā. Šobrīd publiskā sektora līdzfinansēta senioru aprūpe ārpus institūcijas ir iespējama tad, ja slimības dēļ tiek noteikta invaliditāte, kā arī pārsvarā vientuļiem pensionāriem, kuru ienākumi atbilst pašvaldībā noteiktajam maznodrošinātā statusam.

Dzimumu līdztiesības pamatprincipos balstītai dzimstību veicinošai politikai

GGP pētījuma dati Latvijas gados jaunākos iedzīvotājus parāda kā pilnībā atvērtus un lojālus līdztiesībai abu dzimumu starpā gan iespēju, gan pienākumu ziņā. Jaunie vīrieši ir visai pārliecināti, ka augstāko izglītību iegūt vienlīdz svarīgi ir gan sievietēm, gan vīriešiem, un viņi paši arvien vairāk ir gatavi iesaistīties rūpēs par māju un bērniem, kamēr gados jaunākās sievietes arvien biežāk uzsver, ka algots darbs ir vienlīdz svarīgs abiem dzimumiem. Ņemot vērā Skandināvijas valstu pieredzi, kur viens no stūrakmeņiem ģimenes politikā ir tieši dzimumu līdztiesības pamatprincipu ievērošana,⁶⁰ Latvijas jauno, reproduktīvajā vecumā esošo cilvēku

⁶⁰ Skandināvijas valstu ģimenes politikas mērķis ir, atbalstot ģimenes finansiāli sociālo garantiju un pabalstu formā, (1) sniegt iespēju vecākiem saskaņot darba un ģimenes dzīvi, (2) *de iure* ieviest un *de facto* īstenot dzimumu līdztiesības pamatprincipus visās jomās, t.sk. atbalstīt, lai abi dzimumi līdzvērtīgi sadalītu apmaksātu darbu un darbu bez atlīdzības mājās, kā arī (3) sniegtu bērna interesēm atbilstošus bērnu

attieksmes dzimumu līdztiesības jautājumos ir vērtējamas ļoti atzinīgi, arī plānojot dzimstību veicinošu politiku.

Dati rāda, ka šobrīd Latvijā bērnu piedzimšanai ir nevienlīdzīga ietekme uz vecākiem — līdz ar bērnu skaita palielināšanos palielinās varbūtība, ka sievietes kļūst ekonomiski neaktīvas, kamēr vīrieši sāk strādāt vairāk. Turklāt bērna piedzimšana negatīvi ietekmē dažāda sociālekonomiskā statusa sievietes: gan tās, kurām ir augstākā izglītība, — šīs sievietes retāk nekā vīrieši pēc bērna piedzimšanas ieņem augstus amatus, gan tās, kurām ir zemāka izglītība un zemāk apmaksāts darbs, — šīs grupas sievietes bieži vien vispār izkrīt no darba tirgus, kas savukārt perspektīvā var būtiski paaugstināt viņu un viņu bērnu nabadzības risku, jo īpaši attiecībā ar partneri izbeidzoties.

Aptaujas rezultāti apstiprina hipotēzi, ka ne tikai stabilitāte un drošība par darbu un adekvāts atalgojums, bet arī iespēja izmantot elastīgas nodarbinātības formas (elastīgais darba laiks, attālinātais darbs u.tml.) ir dzimstību veicinoši faktori. Tiesa, Latvijas iedzīvotāji ir visai nepietiekami informēti par šādām iespējām, un arī no darba devēju puses, īpaši valsts pārvaldes institūcijās, vērojama pasivitāte elastīgu nodarbinātības formu ieviešanā.⁶¹ Tādējādi šim aspektam pašreizējā situācijā korelācija ar reprodūktīvajiem nodomiem ir vien indikatīva un ģimenes politikas plānošanā noteikti attīstāma turpmāk. Iespēja strādāt elastīgā darba režīmā vai attālināti un tādējādi veiksmīgāk savienot darbu ar mājas dzīvi un maza bērna kopšanu sievietēm būtu nozīmīgs atbalsts otrā un trešā bērna iespējami drīzākai plānošanai. Lai sekmētu elastīgas nodarbinātības formu ieviešanu publiskajā pārvaldē, izskatāma iespēja ieviest elastīgas nodarbinātības monitoringu, kā arī elastīgas nodarbinātības pieejamību kā kritēriju sociāli atbildīgu un labvēlīgu darba apstākļu radīšanai institūcijā vērtēt ikgadējā vadītāju novērtēšanā pēc 360 grādu metodes. Papildus, nenoliedzami ļoti būtiska ir ģimenes vajadzībām atbilstoša bērna uzraudzības pakalpojuma pieejamība iespējami tuvu dzīvesvietai, kas jo īpaši problemātiska ir galvaspilsētā dzīvojošām ģimenēm.

Lai gan mājāsaimniecības pienākumi un bērnu kopšanas uzdevumi tiek sadalīti nevienlīdzīgi, apmierinātība ar pienākumu sadali Latvijas ģimenēs ir diezgan augsta gan sievietēm, gan vīriešiem. Dzimstības veicināšanas politikas plānošanai šis ir ļoti būtisks secinājums un vērtējams pozitīvi, jo tieši apmierinātība (kā objektīvās realitātes subjektīvā uztvere) ar pienākumu sadali mājās rāda, ka abu dzimumu partneri to uzskata par taisnīgu un atbilstošu viņu vērtībām, kas savukārt pozitīvi ietekmē viņu reprodūktīvos nodomus.⁶²

Dzimstības veicināšanas un demogrāfiskās politikas veidošanas kontekstā jāapzinās, ka Latvija ir viena no valstīm, kur iedzīvotāji, pretēji vairākām citām Eiropas valstīm,⁶³ vēlētos vairāk bērnus, nekā viņiem šobrīd ir,⁶⁴ kas sniedz politikas plānotājiem *telpu* piemērotāko atbalsta instrumentu izmantošanai. Iepriekš veiktie pētījumi rāda, ka tieši pieredze ar pirmo bērnu

uzraudzības risinājumus. Piemēram, Rostgaard, T. (2014). Family policies in Scandinavia. Pieejams tiešsaistē: <https://library.fes.de/pdf-files/id/11106.pdf> (sk. 19.11.2018.)

⁶¹ LM (2018). Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. gadam ex-post novērtējums. Pieejams tiešsaistē: http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf (sk. 10.10.2018.)

⁶² Gauthier, A.H., Kotowska, I.E., Vono de Vilhena, D., (Eds.) (2018). Gender (In)Equality over the Life Course. Evidence from the Generations & Gender Programme. Pieejams tiešsaistē: <https://www.population-europe.eu/file/3164/download?token=ZqgCQo0G> (sk. 10.11.2018.)

⁶³ Doepke, M., Kindermann, F. (2016, revised 11/2018). Bargaining over Babies: Theory, Evidence, and Policy Implications. <https://www.nber.org/papers/w22072.pdf> (sk. 10.10.2018.)

⁶⁴ VK, PKC (2013). Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (sk. 10.10.2018.)

kalpo kā etalons, izvērtējot iespēju radīt nākamos bērnus. Līdz ar to ir ļoti būtiski, lai pieredze ar pirmā bērna radīšanu un aprūpi būtu pozitīva ne tikai izglītības un veselības pakalpojumu pieejamības ziņā, bet arī jebkurā no dzimumu līdztiesības pamatprincipos balstītas darba un ģimenes dzīves saskaņošanas aspektiem. Līdz ar to atbalstāma ir iniciatīva Latvijā ieviest obligātu bērnu kopšanas atvaļinājumu tēviem, kas tādējādi sekmētu vīriešu labāku izpratni par sievietes lomu un pienākumiem darba un ģimenes dzīves saskaņošanas kontekstā, kā arī radītu priekšnosacījumus tēva un bērna emocionālo saišu stiprināšanai un attiecību veidošanai, kas savukārt pozitīvi ietekmē ģimenes kopdzīves noturīgumu.

Vienlaikus uzmanība ir pievēršama arī faktam, ka beidzamajās paaudzēs vīrieši izglītības ieguvei kopumā velta mazāk laika un izglītību iegūst ātrāk nekā sievietes, kā arī ilgāk dzīvo savu vecāku aprūpē un kopdzīvi neuzsāk. Šāda pazīmju kopsumma var liecināt par to, ka daļa vīriešu nav konkurētspējīgi ilgstošu attiecību un kopdzīves veidošanai, kam pamatā ir izglītības un attiecīgi vēlākos gados arī ienākumu neatbilstība sieviešu ekspektācijām. Daļa Eiropas valstu jau saskaras ar masveida problēmu, ko rada jaunu vīriešu bezdarbs un augsto prasību motivēta nevēlēšanās iekļauties darba tirgū. Latvijā savukārt pēdējos desmit gados bezdarba īpatsvars bijis augstāks visdažādākā vecuma kohortu vīriešu vidū salīdzinājumā ar attiecīgā vecuma sieviešu vidū novēroto. Ņemot to vērā, īpaša uzmanība veltāma dzimumam specifiska mācību satura veidošanai un iekļaušanai izglītības programmās, kas ir priekšnoteikums pozitīva, darbīga vīrieša tēla sabiedrībā un ģimenē veidošanai, vīrietim raksturīgu kompetenču un prasmju stiprināšanai. Vienlaikus vērtējama iespēja atjaunot obligāto militāro dienestu, kas simbolizē un arī praktiski iezīmē pāreju no jaunieša pieauguša cilvēka statusā, attīsta atbildību un spēju sadarboties.

Dzīves kvalitāte novērtējumam

GGP pētījuma rezultāti, kas raksturo mājsaimniecību finansiālo situāciju, apstiprina vēl aizvien augsto nabadzības risku ģimenēs, kur šis rādītājs ar nelielām izmaiņām saglabāties salīdzinoši augsts jau vairāku gadu garumā.⁶⁵ Aptaujāto mājsaimniecību vidū būtisks nabadzības risks ir novērojams galvenokārt ģimenēs, kur bērnu/-s audzina viens pieaugušais, daudz bērnu ģimenēs un vienas personas mājsaimniecībās, galvenokārt — pensionāru vidū. Ņemot vērā visai ierobežotos ienākumus, šīm ģimenēm raksturīgs arī zems materiālā stāvokļa pašvērtējums.

Ģimeņu labklājības kontekstā GGP dati vēlreiz apliecina iepriekš veikto pētījumu rezultātus⁶⁶ un īpaša valsts un pašvaldības atbalsta nepieciešamību bērniem no ģimenēm, kur par tiem rūpējas viens pieaugušais. Atbilstoši respondentu sniegtajām atbildēm — šīm ģimenēm trūkst resursu cieņpilnai dzīvei — vien mazāk nekā puse spēj iegādāties jaunu apģērbu un tikai pavisam retais — nopirkt mēbeles vai arī doties atpūtas braucienā, grūtības sagādā rēķinu

⁶⁵ PKC (2017). Nacionālā attīstības plāna 2014. – 2020. gadam un Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam īstenošanas uzraudzības ziņojums. Pieejams tiešsaistē: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2020%20vidusposma%20zinojums_0.pdf (sk. 10.01.2019.)

⁶⁶ Ozoliņa, E. Ģimeņu sociālekonomiskie apstākļi un to ietekme uz bērnu attīstības iespējām Latvijā. Konference «Bērnu agrīnu attīstību veicinoša politika un prakse», 2018. gada 23. novembrī. Pieejams tiešsaistē: http://www.bernulabklajiba.lv/wp-content/uploads/2018/11/LBLT_Elina-Ozolina_23nov_2018_tre%C5%A1d-1.pdf (sk. 10.01.2019.)

apmaksa. Vientuļie seniori ir otra grupa, kuras pārstāvji visbiežāk ir pakļauti nabadzības riskam, turklāt, kā rāda Eurostat dati, tieši Latvijā un Igaunijā no visām ES valstīm šis risks ir vislielākais.⁶⁷

Savukārt, lai arī vēl aizvien daudzbērnu ģimenes ir viena no grupām, kas pakļauta augstākam nabadzības riskam, šo ģimeņu situācijā vērojamas pozitīvas izmaiņas — atbilstoši statistikas datiem kopš 2014. gada par 9% samazinājies nabadzības riskam pakļauto daudzbērnu ģimeņu skaits (kamēr nabadzības riskam pakļauto viena vecāka ģimeņu īpatsvars samazinājies vien par 2,6%). Turklāt GGP pētījuma rezultāti iezīmē interesantu tendenci — daudzbērnu ģimeņu vidū pieaug mājsaimniecību ar ļoti augstiem ienākumiem īpatsvars. Sagaidāms, ka līdz ar valsts un pašvaldību atbalsta (finanšu, pakalpojumu un publiski pausta novērtējuma) palielināšanos daudzbērnu ģimenēm⁶⁸ un šo ģimeņu materiālās situācijas pozitīvām izmaiņām pozitīvāks veidosies arī daudzbērnu ģimeņu tēls sabiedrībā. Vienlaikus gan jānorāda, ka 2018. gadā īstenotā nodokļu reforma, kas cita starpā paredzēja arī izmaiņas darbaspēka nodokļos, iepriekš minētās nabadzības riskam visvairāk pakļautās iedzīvotāju grupas tiešā veidā neskāra, bet gan gluži pretēji – radīja apstākļus, ka ģimenēs ar vidēji zemiem un zemiem ienākumiem papildu atbalsts pie darba algas, ko dod atvieglojums par apgādībā esošu personu, nav izmantojams. Lai labotu izveidojušos sociālo netaisnību, ir pārskatāms ģimenes valsts pabalsta apmērs vai arī jāveido ģimenes valsts pabalstam līdzīgs ienākumu testēts finansiāla atbalsta instruments nabadzības riska mazināšanai ģimenēs ar bērniem.

Līdz ar finansiālo situāciju ģimenei piemērots mājoklis veido pamatu ģimeņu materiālajai labklājībai. GGP dati neuzrāda statistiski nozīmīgas sakarības starp apmierinātību ar mājokli un vispārējo laimes sajūtu (piemēram, seniori nav laimīgāki par vidējās paaudzes respondentiem, neskatoties uz kopumā augsto apmierinātību ar mājokli), tomēr jāņem vērā, ka tieši mājokļa pieejamība ir viena no ģimeņu pamatvajadzībām, drošības un stabilitātes garantiem, savukārt *stabilitāte*, kā norāda pētnieki, ir atslēgas vārds, runājot par grūtniecības plānošanu un eventuālo dzimstības pieaugumu.⁶⁹

⁶⁷ CSP (2019). Nabadzības risks un sociālā atstumtība Latvijā 2017. gadā. Rīga, CSP, 8 lpp.

⁶⁸ Ģimenes valsts pabalsta palielināšana, jo īpaši par trešo un nākamajiem bērniem, daudzbērnu ģimeņu atbalsta programma «Goda ģimenes karte», t.sk. atlaidēs sabiedriskajā transportā u.tml. Detalizētāka informācija pieejama «Latvijas Goda ģimene» mājas lapā: <http://www.godagimene.lv/tag/Valsts-atbalsts-daudzb%C4%93rnu-%C4%A3imen%C4%93m/>

⁶⁹ VK, PKC (2013) Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte. Pieejams tiešsaistē: http://www.pkc.gov.lv/images/Tautas_ataudzi_ietekmejosie_faktori.pdf (sk. 10.10.2019.)

PIELIKUMI

1. pielikums. Izlases raksturojums

Pētījuma «Latvijas ģimenes paaudzēs» aptaujas izlases izveidei tika izmantota daudzpakāpju stratificēta varbūtējā klasteru izlases metode. Izlases rāmi veido Valsts Zemes dienesta mājsaimniecību adresu saraksts.⁷⁰

Valsts Zemes dienesta adresu reģistrā iekļautās adreses tika klasificētas atbilstoši pašreizējām administratīvi teritoriālā dalījuma vienībām Latvijā (119 novadiem un pilsētām) un statistiskajiem reģioniem (NUTS-3; 6 kodi): tajā ietilpst deviņas pilsētas (Rīga un astoņas republikas nozīmes pilsētas) un 110 pašvaldības (novadi) un to teritoriālās vienības atbilstoši iedzīvotāju skaitam un urbanizācijas līmenim. Katra no 110 pašvaldībām tika ranžēta atbilstoši to teritorijas attīstības indeksam.⁷¹

Rīga un katra no astoņām republikas pilsētām veido atsevišķu stratu. Pārējā teritorija (110 novadi) tiek sadalīta pēc urbanizācijas līmeņa (pilsētas un lauku teritorija) katrā no pieciem reģioniem (5 līmeņi atbilstoši NUTS-3, izņemot Rīgas pilsētu un astoņas republikas pilsētas) atbilstoši novada teritorijas attīstības indeksa līmenim reģionā (trīs līmeņi: augsti, vidēji un zemi attīstības indeksa rādītāji). Šāda stratifikācijas pieeja veido kopumā 39 stratas, kas aptver visu Latvijas teritoriju.

Mērķa izlases apjoms, lai sasniegtu 2000 intervijas, tika aprēķināts, ņemot vērā sekojošus apsvērumus:

- apmēram 15% no visām adresēm izlases rāmī ir nepieejamas, jo ir relatīvi liela adresu daļa, kas ir sezonas mājas (vasarnīcas), dzīvojamās platības, kurās neviens pastāvīgi nedzīvo utt.;
- Latvijā vidējais atbildētības līmenis (*response rate*) nepārsniedz 60%.

Tādējādi pētījuma mērķa (bruto) izlases lielums tika lēsts $2000 / (0,6 \times (1 - 0,15)) = 3922$. Katrā stratā atlasīto adresu skaits ir proporcionāls stratas lielumam.

Katrs klasteris ietver 19 adreses (lai iegūtu 10 intervijas klasterī) un tiek aprēķināts, ņemot vērā attālumu starp adresēm. Daudzstāvu ēkās klasteru skaits tiek aprēķināts kā mājsaimniecību adresu skaits ēkā, kas dalīts ar 19, sākot no pirmās adreses sakārtotajā rindā.

Kopumā tika izveidoti 207 adresu klasteri, kas proporcionāli atlasīti no stratām. Klasteros atlasīto adresu kopskaits 4140.

Pēdējā izlases posmā respondentu atlasei tika izmantota īpaša rekrutācijas forma, kurā intervētājs reģistrēja visu mājsaimniecības locekļu vecumu un dzimumu, sākot no vecākā vīrieša ģimenē un turpinot līdz jaunākajai sievietei, kas aptaujas brīdī sasniegusi 18 gadu

⁷⁰ Adresu reģistra uzturētājs — Valsts Zemes dienests.

⁷¹ Datu avots: Valsts reģionālās attīstības aģentūra, www.vraa.gov.lv.

vecumu, un pēc iepriekš sagatavotas nejauši ģenerēto skaitļu tabulas izvēlējās no reģistrētajiem mājāsaimniecības locekļiem respondentu. Katrā mājāsaimniecībā tika aptaujāts tikai viens cilvēks.

No 207 klasteriem 10 klasteri (200 adreses) nebija sasniedzami (slēgta teritorija, vasarnīcu masīvs, durvju kods u.tml.). Tādējādi kopumā tika apsekotas 3940 adreses. Realizētās izlases apjoms $n=2283$, pēc pirmējās pārbaudes no turpmākās analīzes tika izslēgti 14 gadījumi (neatbilstošs vecums, neidentificējama adrese u.tml.), datu failā saglabājot $n=2269$ gadījumus, kas atbilst 57% respondences līmenim.

2. pielikums. Datu svarošana

Tā kā dažādu sociāldemogrāfisko grupu pārstāvju atsaucība aicinājumam piedalīties aptaujā bija atšķirīga, realizētajā paraugkopā šīs grupas nebija precīzi proporcionāli pārstāvētas. Lai šo problēmu mazinātu, tika izmantoti statistiskie svāri: dažādu grupu pārstāvju atbildēm tika piešķirts *svārs* (nozīmība), kas apgriezti proporcionāls šīs grupas pārstāvju atsaucībai. Tādējādi iegūtās *svārotās* paraugkopas (respondentu) sadalījums svāru aprēķinā izmantotajās grupās atbilst ģenerālkopas (visa iedzīvotāju kopuma) sadalījumam, t.i., paraugkopa ir reprezentatīva attiecībā pret šīm pazīmēm.⁷²

Svārošana tika veikta attiecībā pret šādām pazīmēm:

- Dzīvesvieta (deviņas grupas: Rīga, republikas pilsēta Latgalē, republikas pilsēta Kurzēm, republikas pilsēta Pierīgā / Vidzemē / Zemgalē, cita apdzīvota vieta Kurzēm, cita apdzīvota vieta Latgalē, cita apdzīvota vieta Pierīgā, cita apdzīvota vieta Vidzemē un cita apdzīvota vieta Zemgalē);
- Dzimums (divas grupas: sievietes un vīrieši);
- Vecums (sešas grupas: 18–24, 25–34, 35–44, 45–54, 55–64 un 65–79).

Rezultātā tika izveidotas $9 \times 2 \times 6 = 108$ svārošanas šūnas.

Ģenerālkopas sadalījums šūnās tika iegūts no Centrālās statistikas pārvaldes tabulas IRG030: «Vidējais vecums un iedzīvotāju skaits pēc vecuma un dzimuma statistiskajos reģionos un republikas pilsētās gada sākumā» datiem par 2018. gadu.

Šūnas i respondentiem tika piešķirts svārs $w_i = \frac{N_i n}{n_i N}$, kur n_i un N_i ir, attiecīgi, sasniegto respondentu un visu iedzīvotāju skaits šūnā i , bet n un N ir, attiecīgi, sasniegto respondentu kopskaits un visu iedzīvotāju kopskaits.

Iegūtās svāru vērtības ir diapazonā no 0,357 līdz 3,306; 90% vērtību ir diapazonā no 0,403 līdz 1,856.

⁷² Dažkārt statistisko svāru piemērošanu mēdz saukt par datu svārošanu. Tomēr, tā kā šīs procedūras mērķis nav vis *noteikt* respondentu masu vai svāru, bet gan *mainīt* šo respondentu atbilžu savstarpējo nozīmību jeb svāru, pareizāk šo procesu saukt par datu svārošanu vai balansēšanu. Arī angļu valodā šajā kontekstā tiek lietots vārds «to weight» (svārot, piekārt atsvāru, balansēt), nevis «to weigh» (svārt).

3. pielikums. Lineārās regresijas rezultāti

Atkarīgais mainīgais — spēja savilkt kopā galus.

	Modelis ar ienākumiem	Modelis bez ienākumiem
R vecums (atsk.: 18–29)		
30–49	–0,26 (0,07) **	–0,31 (0,07) **
50–64	–0,44 (0,08) **	–0,57 (0,08) **
65–79	–0,3 (0,12) *	–0,43 (0,13) **
R izglītība (atsk.: zemāka par vidējo)		
Vispārējā vidējā izglītība	0,15 (0,07) *	0,22 (0,08) **
Vidējā profesionālā izglītība	0,26 (0,07) **	0,38 (0,07) **
Augstākā izglītība	0,5 (0,07) **	0,83 (0,08) **
R nodarbošanās (atsk.: strādājošais)		
Nestrādājoša persona darbaspējas vecumā	–0,45 (0,07) **	–0,9 (0,07) **
Pensionārs	–0,14 (0,11)	–0,49 (0,11) **
Mājsaimniec. tips (atsk.: viens pieaugušais)		
Viens pieaugušais un vismaz viens bērns	–0,15 (0,11)	–0,39 (0,12) **
Divi pieaugušie bez bērniem	0,09 (0,06)	0,28 (0,06) **
Divi pieaugušie un viens bērns	0,24 (0,08) **	0,38 (0,09) **
Divi pieaugušie un divi bērni	0,16 (0,11)	0,18 (0,11)
Divi pieaugušie un trīs vai vairāk..	0,31 (0,15) *	0,07 (0,16)
Vairāk nekā divi pieaugušie bez bērniem	0,34 (0,1) **	0,38 (0,11) **
Vairāk nekā divi pieaugušie ar vismaz..	0,27 (0,13) *	0,21 (0,14)
Vai ir bērni līdz 5 g.v. (ieskaitot)	–0,04 (0,08)	0,07 (0,09)
Reģions (atsk.: Rīga)		
Pierīga	0,18 (0,07) **	0,07 (0,07)
Pārējā Latvija	0,17 (0,06) **	–0,02 (0,06)
Mājsaimniec. ekviv. ienāk. kvint.		
2. kvintile	0,33 (0,08) **	
3. kvintile	0,7 (0,07) **	
4. kvintile	0,88 (0,08) **	
5. kvintile	1,41 (0,08) **	
Konstante	2,38 (0,12) **	3,2 (0,1) **
N	1992	2031
R2	0,4098	0,2941

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$

Latvijas ģimenes paudzēs